

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

**ANTALYA KENT SURLARININ
TARİHSEL SÜREÇTE MEKÂNSAL GELİŞİMİ VE
SİYASİ, SOSYAL, EKONOMİK ETKENLER İLE İLİŞKİLERİ**

Tevfik Batuhan BARIM

FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK
ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

MAYIS 2022

ANTALYA

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

**ANTALYA KENT SURLARININ
TARİHSEL SÜREÇTE MEKÂNSAL GELİŞİMİ VE
SİYASİ, SOSYAL, EKONOMİK ETKENLER İLE İLİŞKİLERİ**

Tevfik Batuhan BARIM

FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK
ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

MAYIS 2022

ANTALYA

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ANTALYA KENT SURLARININ
TARİHSEL SÜREÇTE MEKÂNSAL GELİŞİMİ VE
SİYASİ, SOSYAL, EKONOMİK ETKENLER İLE İLİŞKİLERİ

Tevfik Batuhan BARIM
MİMARLIK
ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bu tez 23/05/2022 tarihinde jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Kemal Reha KAVAS (Danışman)

Prof. Dr. Lale ÖZGENEL

Dr. Öğretim Üyesi Serkan KILIÇ

ÖZET

ANTALYA KENT SURLARININ TARİHSEL SÜREÇTE MEKÂNSAL GELİŞİMİ VE SİYASİ, SOSYAL, EKONOMİK ETKENLER İLE İLİŞKİLERİ

Tevfik Batuhan BARIM

Yüksek Lisans Tezi, Mimarlık Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Kemal Reha KAVAS

Mayıs 2022; 119 sayfa

Günümüzde Türkiye sınırlarında, Akdeniz Bölgesi'nde yer alan Antalya kenti, zengin bir tarihsel mirasa ev sahipliği yapmaktadır. Kent; Helenistik, Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri boyunca iskân edilmiş, tarih boyunca önemini korumuştur. Kentin yapılı çevresi, bu dönemler boyunca gelişim göstermiş ve dönüşmüştür. Söz konusu yapılı çevrenin en önemli öğelerinden biri, kenti kuşatan kent surlarıdır. Antalya kent surları, Cumhuriyet Dönemi'ne kadar önemini korumuş, çeşitli çatışmalara tanıklık etmiş, çeşitli tamiratlar geçirmiştir; Cumhuriyet Dönemi'nde ise koruma kavramının yaygınlaşmasıyla, kültür varlığı olarak önemini korumaktadır. Kent surları, askeri amaçla inşa edilmiş savunma yapıları olmanın ötesinde, daha geniş bir bağlamda incelenmeyi hak etmektedir.

Antalya kent surları ve kent kapıları, tarihsel süreçteki siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelerden doğrudan veya dolaylı olarak etkilenmiştir. Öte yandan surların kendisi de; siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelerin gidişatına, doğrudan veya dolaylı etkide bulunmuştur. Kent surları ve kentin geri kalanı arasında da çeşitli etkileşimler bulunduğu tespit edilmiştir. Kent surları tarihsel süreç içerisinde kentin dönemsel niteliklerini belirlerken, kentin büründüğü temel nitelik doğrultusunda değişikliğe uğramıştır. Çalışmada Antalya kentinin, tarih boyunca dört temel niteliğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Bunlar askeri üs, ticari merkez, tarımsal merkez ve turizm merkezidir.

Kentin istikrar kazandığı dönemlerde surlar önemini yitirmiş, ticari merkez niteliği ön plana çıkmış, sur dışında yaşamın mümkün olması ile verimli tarım arazileri kullanılabilmiş, tarımsal merkez niteliği belirginleşmiştir. Kentin istikrarını yitirdiği dönemlerde surlar önem kazanmış, surlar sayesinde kentin askeri üs niteliği ön plana çıkmış, surlar örgütlü ticaret alanını mümkün kıldığı için ticari merkez özelliğini de koruyabilmiştir. Surların bir kültür mirası olarak kabul edilmesi kentin turizm niteliklerinin pekişmesinde rol oynamıştır. Kent surlarının mekânsal gelişmesi; siyasi, sosyal ve ekonomik etmenler ile birlikte değerlendirildiğinde kent surlarının kente yüklenen temel tarihsel nitelikler ile karşılıklı etkileşim içerisinde değişimlere uğradığı sonucuna varılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER: Antalya, Kaleiçi, kent surları, kent kapıları, savunma mimarisi, mekânsal gelişim

JÜRİ: Prof. Dr. Kemal Reha KAVAS

Prof. Dr. Lale ÖZGENEL

Dr. Öğr. Üyesi Serkan KILIÇ

ABSTRACT

SPATIAL DEVELOPMENT OF THE ANTALYA CITY WALLS THROUGHOUT HISTORY AND IN RELATIONS WITH POLITICAL, SOCIAL, ECONOMIC FACTORS

Tevfik Batuhan BARIM

MSc Thesis in the Department of Architecture

Supervisor: Prof. Dr. Kemal Reha KAVAS

May 2022; 119 pages

The city of Antalya, located in the Mediterranean Region of Turkey, is home to a rich historical heritage. The city was inhabited during the Hellenistic, Roman, Byzantine, Seljuk, Ottoman and Republican periods and preserved its importance throughout history. The built environment of the city developed and transformed during these periods. One of the most important elements of the mentioned built environment is the city walls surrounding the city. Antalya city walls protected their importance until the Republican period, witnessed various conflicts and underwent various repairs; in the republic period, with the spread of the concept of conservation, they maintains their importance as a cultural asset. City walls, beyond being defensive structures built for military purposes, deserve to be examined in a wider context.

Antalya city walls and city gates have been directly or indirectly affected by the political, social and economic developments in history. On the other hand, the walls themselves; had a direct or indirect impact on the course of political, social and economic developments. There are also various interactions between the city walls and the rest of the city. While city walls sometimes determine the nature of the city in a certain period, sometimes they have changed at the same time in accordance with the basic character of the city. In this study it is determined that the city of Antalya has acquired four basic qualities throughout history. These are military base, commercial center, agricultural center and tourism center.

When the city gained stability, the city walls lost their importance; the commercial center quality came to the fore, fertile agricultural lands could be used with the possibility of life outside the city walls, and the agricultural center property became evident. During the periods when the city lost its stability, the city walls gained importance, the military base quality of the city came to the fore thanks to the city walls, and the city walls were able to sustain commercial center feature as they could make organized trade area possible. The recognition of the city walls as a cultural heritage has played a role in the sustenance of the tourism center quality of the city. When the spatial development of the city is evaluated in relation with political, social and economic factors, it has been concluded that the city walls have undergone changes in mutual interaction with the basic historical qualities imposed on the city.

KEYWORDS: Antalya, Antalya Walled Town, city walls, city gates, defence architecture, spatial development

COMMITTEE: Prof. Dr. Kemal Reha KAVAS

Prof. Dr. Lale ÖZGENEL

Asst. Prof. Dr. Serkan KILIÇ

ÖNSÖZ

Tez çalışması sürecinde, bilgisi ve tavsiyeleri ile bana yol gösteren, ayrıca tezimi ilerletmek istediğim rotada bana geniş bir özgürlük tanıyan danışmanım Prof. Dr. Kemal Reha KAVAS'a; bu süreçte her an yanımda olan kardeşim Sırma Simge BARIM'a, ve ailenin diğer değerli üyeleri olan anne ve babama, stresli ve yorgun anlarımda benden muhabbetlerini esirgemeyen Yasemen AKÇA ve Sercan YAKIN'a, deneyimlerini ve fikirlerini cömertçe benimle paylaşan Şerife İNCEDEMİR ve Sezen Başak ÖZÜNUR ŞAHİN'e teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca, yüksek lisansım boyunca 2211 Yurt İçi Lisansüstü Burs Programı kapsamında mali destek sağladıkları için Türkiye Cumhuriyeti Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu'na (TÜBİTAK) da teşekkürlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	v
AKADEMİK BEYAN	x
ŞEKİLLER DİZİNİ	xi
ÇİZELGELER DİZİNİ	xiv
1. GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Amacı	2
1.2. Çalışmanın Kapsamı	3
2. KAYNAK TARAMASI	5
2.1. Antalya Kent Surlarının Mekânsal Gelişimi Konusundaki Çalışmalar	5
2.2. Antalya Kenti ve Antalya Kent Surlarına Etki Eden Siyasi, Sosyal, Ekonomik Etmenler Hakkındaki Çalışmalar	6
2.3. Antalya Kentinin Tarihsel Süreçteki Gelişimi Hakkındaki Çalışmalar	7
2.4. Kent ve Kent Suru Kavramlarına Dair Tartışma Sürecine Katkı Sunan Çalışmalar	8
3. MATERYAL VE METOT	9
4. BULGULAR VE TARTIŞMA	14
4.1. Antalya ve Kent Surlarının M.Ö. 158 Tarihine Kadar Gelişimleri	14
4.1.1. Siyasi, sosyal, ekonomik gelişmeler	14
4.1.2. Kent surlarına dair değerlendirmeler	15
4.2. Antalya ve Kent Surlarının M.Ö. 158 - M.Ö. Erken 1. Yüzyıl Arasındaki Gelişimleri	18
4.2.1. Siyasi, sosyal, ekonomik gelişmeler	18
4.2.2. Kent surlarına dair değerlendirmeler	19
4.2.3. Kent kapılarına dair değerlendirmeler	23

4.2.4. Kent surları ile kent ve çevresi arasındaki ilişkiye dair değerlendirmeler	25
4.3. Antalya ve Kent Surlarının M.Ö. Erken 1. Yüzyıl - M.S. Geç 2. Yüzyıl Arasındaki Gelişimleri	26
4.3.1. Siyasi, sosyal, ekonomik gelişmeler	26
4.3.2. Kent surlarına dair değerlendirmeler	28
4.3.3. Kent kapılarına dair değerlendirmeler	31
4.3.4. Kent surları ile kent ve çevresi arasındaki ilişkiye dair değerlendirmeler	35
4.4. Antalya ve Kent Surlarının Geç 2. Yüzyıl - Geç 7. Yüzyıl Arasındaki Gelişimleri	36
4.4.1. Siyasi, sosyal, ekonomik gelişmeler	36
4.4.2. Kent surlarına dair değerlendirmeler	37
4.5. Antalya ve Kent Surlarının Geç 7. Yüzyıl - Birinci Binyıl Sonları Arasındaki Gelişimleri	37
4.5.1. Siyasi, sosyal, ekonomik gelişmeler	38
4.5.2. Kent surlarına dair değerlendirmeler	40
4.5.3. Kent kapılarına dair değerlendirmeler	44
4.5.4. Kent surları ile kent ve çevresi arasındaki ilişkiye dair değerlendirmeler	45
4.6. Antalya ve Kent Surlarının Birinci Binyıl Sonları - 1207 Arasındaki Gelişimleri	47
4.6.1. Siyasi, sosyal, ekonomik gelişmeler	47
4.6.2. Kent surlarına dair değerlendirmeler	48
4.6.3. Kent surları ile kent ve çevresi arasındaki ilişkiye dair değerlendirmeler	49
4.7. Antalya ve Kent Surlarının 1207 - Erken 14. Yüzyıl Arasındaki Gelişimleri	50
4.7.1. Siyasi, sosyal, ekonomik gelişmeler	50
4.7.2. Kent surlarına dair değerlendirmeler	51

4.7.2.1. 1207 Kuşatması Sırasında ve Sonrasında	52
4.7.2.2. 1216 Kuşatması Sırasında ve Sonrasında	53
4.7.2.3. 1226 Yılından Sonra	56
4.7.3. Kent kapılarına dair değerlendirmeler	56
4.7.4. Kent surları ile kent ve çevresi arasındaki ilişkiye dair değerlendirmeler	57
4.8. Antalya ve Kent Surlarının Erken 14. Yüzyıl - Erken 15. Yüzyıl Arasındaki Gelişimleri	62
4.8.1. Siyasi, sosyal, ekonomik gelişmeler	62
4.8.2. Kent surlarına dair değerlendirmeler	62
4.9. Antalya ve Kent Surlarının Erken 15. Yüzyıl - Erken 17. Yüzyıl Arasındaki Gelişimleri	64
4.9.1. Siyasi, sosyal, ekonomik gelişmeler	64
4.9.2. Kent surlarına dair değerlendirmeler	65
4.9.3. Kent kapılarına dair değerlendirmeler	68
4.9.4. Kent surları ile kent ve çevresi arasındaki ilişkiye dair değerlendirmeler	68
4.10. Antalya ve Kent Surlarının Erken 17. Yüzyıl - 19. Yüzyıl Ortaları Arasındaki Gelişimleri	70
4.10.1. Siyasi, sosyal, ekonomik gelişmeler	71
4.10.2. Kent surlarına dair değerlendirmeler	71
4.10.3. Kent kapılarına dair değerlendirmeler	74
4.10.4. Kent surları ile kent ve çevresi arasındaki ilişkiye dair değerlendirmeler	74
4.11. Antalya ve Kent Surlarının 19. Yüzyıl Ortaları - 1914 Arasındaki Gelişimleri	77
4.11.1. Siyasi, sosyal, ekonomik gelişmeler	77
4.11.2. Kent surlarına dair değerlendirmeler	79
4.11.3. Kent kapılarına dair değerlendirmeler	80

4.11.4. Kent surları ile kent ve çevresi arasındaki ilişkiye dair değerlendirmeler	85
4.12. Antalya ve Kent Surlarının 1914 - 1923 Arasındaki Gelişimleri	87
4.12.1. Siyasi, sosyal, ekonomik gelişmeler	87
4.12.2. Kent surlarına dair değerlendirmeler	88
4.12.3. Kent kapılarına dair değerlendirmeler	89
4.12.4. Kent surları ile kent ve çevresi arasındaki ilişkiye dair değerlendirmeler	89
4.13. Antalya ve Kent Surlarının 1923 - 1970'ler Arasındaki Gelişimleri	89
4.13.1. Siyasi, sosyal, ekonomik gelişmeler	89
4.13.2. Kent surlarına dair değerlendirmeler	90
4.13.3. Kent kapılarına dair değerlendirmeler	95
4.14. Antalya ve Kent Surlarının 1970'lerden Günümüze Kadar Gelişimleri	99
4.14.1. Siyasi, sosyal, ekonomik gelişmeler	99
4.14.2. Kent surlarına dair değerlendirmeler	100
4.14.3. Kent kapılarına dair değerlendirmeler	100
4.14.4. Kent surları ile kent ve çevresi arasındaki ilişkiye dair değerlendirmeler	101
5. SONUÇLAR	103
6. KAYNAKLAR	113
ÖZGEÇMİŞ	

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Antalya Kent Surlarının Tarihsel Süreçte Mekânsal Gelişimi ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Etkenler ile İlişkileri” adlı bu çalışmanın, akademik kurallar ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını belirtir, bu tez çalışmasında bana ait olmayan tüm bilgilerin kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

23/05/2022

Tevfik Batuhan Barım

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 3.1. Her bir zaman diliminin nasıl incelendiğine dair tartışma çerçevesi	11
Şekil 3.2. Antalya surlarının numaralandırılmış haritası	12
Şekil 3.3. Modern Kaleiçi semtinin sınırları ve sur duvarları	13
Şekil 4.1. Dağ sırasının önünde uzanan Antalya ovası, Pamfilya'nın fiziki haritası	14
Şekil 4.2. Kaleiçi'nin bulunduğu mevki doğu yönündeki falezler boyunca en geniş girinti olarak göze çarpmaktadır	15
Şekil 4.3. Doğu Garajı kazısında bulunan mezar buluntuları	16
Şekil 4.4. Bölgedeki ilk yerleşimin olası sur duvarları	17
Şekil 4.5. Bölgedeki ilk yerleşimin olası sur duvarlarının üç boyutlu modeli	17
Şekil 4.6. M.Ö. 188 yılında Bergama Krallığı'nın ve çevre devletlerin yaklaşık sınırları	19
Şekil 4.7. Pamfilya kıyısındaki antik dönem yerleşmeleri	21
Şekil 4.8. Antik döneme tarihlendiği düşünülen kent surları	22
Şekil 4.9. Kentin Helenistik Dönem'deki olası sınırları ve sur çizgileri	23
Şekil 4.10. Kırkmerdiven'in 20 metre güneyindeki, kaya üzerinde yer alan olası basamak izleri	24
Şekil 4.11. Sönmez'in işaret ettiği K03 kapısı	25
Şekil 4.12. Küçük Asya'daki Roma ilerleyişini gösteren haritalar	27
Şekil 4.13. Roma Dönemi'nde inşa edilen sur duvarının olası çizgisi	29
Şekil 4.14. Hıdırlık Kulesi	31
Şekil 4.15. Hadrianus Kapısı	32
Şekil 4.16. Hadrianus Kapısı'nın güney tarafındaki burcu	33
Şekil 4.17. Roma Dönemi kent haritası	35
Şekil 4.18. 1045 Yılında Bizans Thema'larının Sınırlarını Gösteren Harita	38
Şekil 4.19. Bizans Dönemi tamiratlarını gösteren surlar üzerindeki katmanlı yapı	41
Şekil 4.20. Gömlek suru kalıntısı	41

Şekil 4.21. Gömlek suru.....	42
Şekil 4.22. Hendek yapısının modern dönemlerdeki kalıntısı	42
Şekil 4.23. Bugünkü Saat Kulesi yapısı, beşgen planlı Bizans kulesi	44
Şekil 4.24. III. Güney Ayak iç yüzündeki tonozda harç izleri	45
Şekil 4.25. Kentteki ticaret akslarının olası rotası	46
Şekil 4.26. Haçlı Seferleri'nin rotalarını gösteren harita	49
Şekil 4.27. Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Anadolu'daki kervan yollarını ve kervansarayları gösteren harita (Özcan 2005)	51
Şekil 4.28. II numaralı sur çizgisi üzerindeki kitabeler	57
Şekil 4.29. Yılmaz (2002)'nin bahsettiği sur duvarının olası rotası	59
Şekil 4.30. Surlar üzerindeki Lusignan arması	63
Şekil 4.31. Kentin Kalekapısı doğrultusunda taşma yönü	69
Şekil 4.32. Dayar'ın incelediği 1815 tamiratına dair harita	75
Şekil 4.33. Dayar'ın incelediği 1815 tamiratına dair haritada Kalekapısı civarına yakından bakış	76
Şekil 4.34. 1914 yılında Hadrian Kapısı'nın durumunu gösteren bir fotoğraf	81
Şekil 4.35. Tuz Kapısı'nın yerinde yer alan boşluk	83
Şekil 4.36. Hasbahçe Kapısı ve un fabrikası	83
Şekil 4.37. Un fabrikasının önünde Hasbahçe Kapısı'nın olası kalıntıları	84
Şekil 4.38. 19. Yüzyılda kent kapılarının olası yerlerini gösteren harita; a) Tophane (Liman) Kapısı; b) Tiberius Kapısı; c) Kalekapısı; d) İmaret Kapısı; e) Hadrianus Kapısı; f) Orta (Kuyuönü) Kapısı; g) Deliktaş Kapısı; h) Tuz Kapısı; ı) Hasbahçe Kapısı	84
Şekil 4.39. Liman civarındaki bir sur kapısının olası süslemeleri	85
Şekil 4.40. Yıkılmadan önce bölgedeki sur duvarları, 1914 yılı	80
Şekil 4.41. Yıkılmadan önce bölgedeki sur duvarları ve Hadrianus Kapısı, 1914 yılı	92
Şekil 4.42. Aliçetinkaya Caddesi yol yapım çalışması	94
Şekil 4.43. Atatürk Caddesi'nde palmyeli cadde düzeni, 1943 yılı	94

Şekil 4.44. Atatürk Caddesi, 1956 yılı	95
Şekil 4.45. Kalekapısı'nda inşa edilen modern dükkanlar, 1960 yılı	98
Şekil 4.46. Kalekapısı'nda faytonlar, 1960 yılı	98
Şekil 4.47. Kalekapısı'nda taksi durağı	99
Şekil 4.48. Atatürk Caddesi'nde apartmanlar, 1990'lar	101
Şekil 5.1. Tarihsel süreç içerisinde sur yapıları ile siyasi, sosyal ve ekonomik etmenler arasındaki karşılıklı ilişkiler ağı	109
Şekil 5.2. Tarihsel süreç içerisinde Antalya kentinin temel niteliklerinin değişimi ve sur dışına taşma eğilimleri	110
Şekil 5.3. Tarihsel süreç içerisinde kentin sınırlarının olası değişimi; a) Kentteki ilk yerleşimin olası sınırları, akropol alanı; b) Genişlemiş akropol alanı; c) Olasılıkla kentin Helenistik Dönem sınırları; d) Olasılıkla kentin Roma dönemi sınırları; e) Bizans Dönemi'nde tersane alanı için olası genişleme; f) Anadolu Selçuklu Dönemi'nde tersane alanı için olası genişleme	111
Şekil 5.4. Alan araştırması sırasında Yenikapı civarında keşfedilen, olasıyla sur kalıntısı	112

ÇİZELGELER DİZİNİ

Çizelge 3.1. Tez boyunca takip edilecek tarihi dönemler ve başat nitelikleri 10

Çizelge 4.1. Serpen'in 1844 Temettü Defterine dayanarak oluşturduğu mahallerin gelir tablosu 78

1. GİRİŞ

Tez çalışmasının başlığında konum tanımlamak üzere yer alan “Antalya”, modern Antalya’nın günümüzde Kaleiçi olarak adlandırılan semtini ifade etmektedir. Bu bölge, Akdeniz’in eski yerleşimlerden birine ev sahipliği yapmaktadır. Helenistik Dönem öncesinde burada bir yerleşim bulunduğu tahmin edilmektedir. Bu yerleşimin, Bergama Kralı II. Attalos tarafından imar edilerek bir kent hüviyetine kavuşturulduğu düşünülmektedir (Yılmaz 2002; Başok 2016). Kent, kısa bir süre korsanların hakimiyetinde kalmış, daha sonra Roma hakimiyetine geçmiştir (Gökalp 2008). Bizans döneminde, Pamfilya bölgesinin en parlak kenti haline gelen Antalya, önemini Anadolu Selçuklu ve Osmanlı döneminde de korumuş, ancak imparatorluğun son yüzyıllarında, peyderpey önemini kaybetmeye başlamıştır (Foss 1996; Yılmaz 2002; Dayar 2020a). Son yıllarda ise bölge, pek çok turizm atılımına ev sahipliği yapmış ve büyük bir gelişme göstermiştir (Çimrin 2005).

Bu çalışma, yukarıda tanımlanan tarihsel bağlam içerisinde gelişen Antalya’nın, son yüzyıla kadar kent peyzajının önemli bir ögesi olan kent surlarına odaklanmaktadır. Mimarlık tarihinde bir konu başlığı olarak incelendiğinde; surların, kentler için taşıdıkları önem açıktır. Hirst (1997a) sur yapılarının politik ve sosyal kontrolü elde tutmaya yarayan en önemli yapılardan biri olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Hirst (1997a) mimarinin sanatın dışında; güç, kontrol ve sosyal düzenin tesisi amacıyla kullanıldığını da iddia etmektedir. Surlar ve kaleler, salt askeri mühendislik ve mimari ürünleri değil, aynı zamanda bir güç tekniğidir (Hirst 1997a). Fakat, kent surları ve kale yapıları, çağdaş mimarlık tarihi yazımında çoğunlukla ihmal edilmiştir. Bunun önemli bir sebebi, sur inşasının artık neredeyse gerçekleştirilmiyor olmasıdır. Çarpıcı örneklerden biri, Thomas A. Markus tarafından yazılan ve yeni bakış açıları öneren “Buildings and Powers” kitabıdır. Markus kitabında binaların sosyal ve toplumsal bağlam içindeki yerlerini ele alıp onları politik bakımdan incelemiştir, fakat incelediği yapılar içerisinde kent surları yoktur (Hirst 1997b). Fakat Roth (2019)’un ifadesine göre mimarlık, işlevsel yararlılık ve yapısal gösteriden daha fazlasını ifade etmektedir; esasen mimarlık, insan yaşamını şekillendiren bir kaptır. Wölfflin’in ifadesine göre de mimarlık mimarlardan uzun yaşamaktadır ve yapıtlar bunu başardıkları ve o günün kültürü için anlam ifade ettikleri sürece varlıkları çağdaştır (Leach 2017). Dolayısıyla sur yapılarının, tez çalışması boyunca da açıklanacağı üzere, bir kültür varlığı ve hem geçmişte, hem günümüzde kamusal perspektifte taşıdıkları önem, surları inceleme konusu yapmayı mümkün kılmaktadır. Hirst (1997a)’e göre sur yapıları, hayatın pek çok katmanını içerdikleri ve biriktirdikleri için, pek çok farklı bakış açısı tarafından incelenmeli, inceleme süreci farklı disiplinleri ve bağlamları içermelidir. Hays (2007)’a göre de tarihçinin asıl rolü, mimarlığın mümkün bulunduğu koşullarda; ideolojik, tarihsel, dünyevi biçimlerin yansıdığı çok sayıdaki kültür aktörü ile ilgilenmektir (Leach 2017). Teknoloji, din, toplumsal alışkanlıklar, beğeni, ekonomik koşullar ve dış faktörlerin mimarlığın değişim kapasitesine olan etkisi önemli bir tartışma başlığı oluşturmaktadır (Leach 2017). Tez çalışmasının söz konusu tartışmada cevap aradığı soru, Antalya kent surları etrafında şekillenmektedir.

Surlar, antik dönemde dahi salt askeri yapılar olarak ele alınmamış olmalıdır. Nitekim, Yunanistan’da şehir kuşatmaları önceleri daha çok abluka şeklinde olmuş, doğrudan surlara saldırılmamıştır; açlık, korku veya ihanet sonucu şehrin düşmesi beklenmiştir (Akarca 1998). Bu durum surların askeri tekniğin ötesinde sosyal gücüne

gönderme yapan bir ifadedir. Kuşatma teknikleri, genellikle doğu ülkelerinde, özellikle Asur'da gelişmiş, daha sonra Yunanlılar tarafından benimsenmiştir (Akarca 1998). Yine Aristo'ya göre surlar; hem koruyucu, hem de bezeyici olmalıdır. Kent surları, güzelliği ile yabancılar üzerinde ilk etkiyi oluşturan kentsel unsurlar olup, düşman üzerinde de caydırıcı etkileri bulunmaktadır. Yine düşman üzerinde ise ezici bir etkisi bulunmaktadır. Aristo, engebeli arazinin tiranlığa, düz arazinin demokrasiye uygun olduğunu belirtmiştir. Genelde tiranlar akropoliste oturmayı tercih etmiş, düşmanlar ele geçirdikleri şehirlerde akropolise muhafız olarak asker yerleştirmişlerdir (Akarca 1998). Yine, pek çok antik şehirde surların korunmasında tanrıların ve kahramanlarına desteğine ihtiyaç duyulmuştur; örneğin Akragas şehrinde surlar boyunca tapınaklar inşa edilmiştir (Akarca 1998). Geçmişe dair söz konusu örnekler, surların çok boyutlu karakterine ve farklı etmenler ile olan girift ilişkilerine örnek teşkil etmektedir.

Bu tez çalışması kapsamında, kent surlarının ele alınacağı tarihsel yerleşim merkezi olan Antalya kenti, tarih boyunca önemini koruması sebebiyle, kesintisiz bir yerleşime sahne olmuştur (Foss 1996). Kente egemen olan güç sahipleri, kentin fiziki çehresine müdahalede bulunmuş; siyasi, sosyal, ekonomik yapısını değiştirmiş, kültürünü etkilemiştir. Kent surları ya da daha genel bir ifade ile Antalya kent savunma sistemi, kentin yapıları çevresinin en önemli elamanlarından biridir; hatta iddia edilebilir ki, en önemlisidir. Zira surlar, tarihin uzun bir evresi boyunca yerleşimin sınırlarını belirlemiş, kentin bağımsız bir bütün olarak var olabilmesini sağlamıştır. Ayrıca surlar, boyutları ve mekânda kapladıkları fiziki alan ile diğer yapılardan ayrılmaktadır. Bu sebeple; dönemin değişen siyasi, sosyal ve ekonomik koşulları kentin sur yapılarını doğrudan ve dolaylı olarak etkilemiş; aynı şekilde, kent surlarının varlığı ve niteliği de kentin siyasi, sosyal ve ekonomik gidişatına yön vermiştir. Dışsal faktörler ile sur yapıları arasında karşılıklı bir etkileşim bulunmaktadır. Ayrıca surlar, sahip oldukları öneme karşın, etnik, sosyal, dinsel ve diğer açılardan belirgin bir kültürel anlamın taşıyıcısı olmadıkları için, kentteki el değiştirmelerden de olumsuz olarak etkilenmemiş gözükmektedirler (Varkıvanç 2008). Kentin ilk yerleşimlerinde dahi ilkel bir savunma sistemine sahip olduğu bilinmekte, özellikle II. Attalos Dönemi ile birlikte bu savunma sisteminin sağlamlaştırıldığı düşünülmektedir (Varkıvanç 2008). Roma hakimiyetinde kent, hemen hemen bugünküne benzer bir savunma sistemine kavuşmuş gözükmektedir (Yılmaz 2002). Fakat bu savunma sistemi, ilerleyen zamanlarda, çeşitli şekillerde değişime uğramıştır.

Tez çalışmasının amacı, inşa edildiği dönemden günümüze değin, Antalya kent surlarının tarihsel süreçteki mekânsal gelişimini ortaya koymak; kent surları ile siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmeler ile kentin kalan kısmı arasındaki, yukarıda bahsedilen karşılıklı ilişkiyi tespiti çalışmaktır. Bir bakıma, tez çalışmasının niyeti, Antalya kent surlarının biyografisini yazmaktır.

1.1. Çalışmanın Amacı

Antalya'nın, tarihsel süreçte içerisinde, belirli dönemlerde öneminin azaldığı bilirse de, uzun süreçte taşıdığı önem açıktır. Kent, uzun ve kesintisiz yaşamı boyunca; hem genel, hem de yerel çatışmalardan etkilenmiş; Roma veya Osmanlı döneminde çeşitli istikrar dönemlerine tanık olmuş, güvenlik ortamından faydalanmış, bununla beraber pek çok istikrarsız döneme de tanıklık etmiştir, farklı siyasi iradeler arasında sıklıkla el değiştirmiştir. Üzerinde biriktirdiği bu zengin miras sebebiyle, pek çok araştırmanın ve çalışmanın konusu olmuştur. Antalya kent surları da çeşitli araştırmacılar tarafından

araştırılmış, çeşitli çalışmaların odağına girmiştir. Öte yandan, bu çalışmaların eksik tarafları da bulunmaktadır. Aşınmaz (2015)'a göre surlar, Kaleiçi'nin antik dönem sınırlarını ve görselliğini en iyi biçimde yansıtan öğelerden biridir ve ayrı bir çalışma gerektirmektedir, ayrıca surlar, kent dokusunun da önemli biçimde gözlenebildiği unsurlardan biridir. Redford ve Leiser (2008) de, Antalya surlarının bugüne kadar ayrıntılı biçimde incelenmediğini ifade etmekte, ayrıca surları nitelerken, Helenistik, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı, şeklindeki ifadelerle başvurarak surların tanıklık ettiği dönemleri sıralamakta ve surların tarihsel gelişimini vurgulamaktadır. Denilebilir ki, kent surları üzerine yapılmış çok çeşitli araştırmalar olsa da, bu araştırmalar genellikle surların sınırlı bir bölümüne odaklanmakta veya kısıtlı bir zaman dilimini kapsamaktadır. Örneğin bazı çalışmalar, surların yalnız siyasi, yalnız mimari ya da yalnız askeri tarafına odaklanmakta, bazı çalışmalar salt kısıtlı bir tarihsel dönemi konu edinmekte, bazı çalışmalar bir ya da birkaç seyyahın anlattıklarından çıkarım yapmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, kent surları üzerine yapılan çalışmaları tespit etmek, incelemek, çalışma süresince elde edilen yeni bulgularla da destekleyerek Antalya kent surlarının tarih boyunca gelişimini ortaya koymak; kent surları, kent kapıları ve kent surları ile ilişki içerisinde olan kentin kalan kısmı ile siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmeler arasındaki karşılıklı ilişkiyi tespiti çalışmaktır. Özetle, Antalya kent surlarını ait olduğu daha geniş bağlama oturarak, yeni bir bakış açısı elde etmek, surların bütüncül bir okumasını yapmak amaçlanmaktadır.

1.2. Çalışmanın Kapsamı

Tez kapsamında, Antalya surlarının tarihsel gelişimi, kent surları ile siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmeler ile kentin kalan kısmı arasındaki karşılıklı ilişkiler tartışılmaktadır.

Çalışmanın giriş bölümünde, Antalya kentinin tarihsel süreçteki öneminden ve sur yapılarının mimarlık tarihindeki yerinden bahsedilmiş, kavramsal bir tartışmanın arka planı oluşturulmuştur. Bu iki kavramın, Antalya'nın tarihsel gelişim sürecinin ve genel anlamıyla sur yapılarının, "Antalya kent surları" özelinde cisimleştiğinden ve öneminden bahsedilmiştir. Kentin tarihi; siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmeler ile sur yapıları arasında karşılıklı bir etkileşimin varlığı vurgulanmış, çalışma konusunun amacı ve kapsamı ifade edilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise, elde edilen bulguların kavramsallaştırılmasında faydalanılan, tez çalışması boyunca başvuru kaynaklar kategorize edilerek ifade edilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, çalışmanın materyalinin ne olduğu ile çalışma boyunca kullanılan metot; kaynakların nasıl incelendiği, elde edilen bulguların tanzim ve tartışılma şekli açıklanmıştır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde, Antalya ve kent surlarına dair belirtilen amaçlar doğrultusunda edinilen bulgular kronolojik olarak, belirli bir organizasyon içerisinde açıklanmıştır. Açıklanan bulgular, hemen ardından tartışılmıştır, orijinal çıkarımlarda bulunulmuştur.

Çalışmanın beşinci bölümünde ise tez çalışmasından çıkarılan sonuçlar ifade edilmiş, tezin diğer çalışmalara yapabileceği katkılar ve diğer öneriler sıralanmıştır.

Çalışmanın altıncı bölümünde ise kaynaklar tanzim edilmiş ve açıklanmıştır.

2. KAYNAK TARAMASI

Tez başlığında iki önemli konuya vurgu yapılmaktadır. İlki, Antalya kent surlarının tarihsel süreçteki mekânsal gelişimi; diğeri; bu sürece katkı sunan, siyasi, sosyal ve ekonomik etmenler bütünüdür. Dolayısıyla tez kapsamında, bu iki önemli konuya değinen kaynaklar araştırılmıştır. Bunun dışında Antalya'nın kentsel gelişimini takip etmeyi mümkün kılacak kaynaklar ile kente ve kent surlarına dair kavramsal bir tartışma yürütmeyi mümkün kılacak kaynaklar da tez çalışması sürecinde taranmıştır.

2.1. Antalya Kent Surlarının Mekânsal Gelişimi Konusundaki Çalışmalar

İlk başlık olan Antalya kent surlarının ilk kuruldukları dönemden itibaren, Helenistik, Roma ve Bizans dönemi boyunca geçirdiği mekânsal değişimler konusunda Varkıvanç (2008)'in “Taşa Yazılan Zafer, Antalya İçkale Surlarındaki Selçuklu Fetihnamesi” adlı kitapta yer alan “Surların Oluşum Süreci Üzerine Bazı Gözlemler” adlı kitap bölümünden yararlanılmıştır.—Söz konusu dönemlere dair Kurt (2010)'un “Kaleiçi'nin (Antalya) Kuruluşundan 16. Yüzyıla Kadar Mekânsal Değişimi” adlı ve Ünver (2019)'ın “Pamphylia Bölgesi Sur Sistemleri ve Kapı Yapıları” adlı yüksek lisans tezleri de taranmıştır. Helenistik döneme dair Bosch (1947)'un “Antalya Bölgesinde Araştırmalar I – Antalya Kitabeleri” adlı makalesi faydalı bilgiler içermektedir. Roma dönemine dair Foss (1996)'un “Cities, Fortresses and Villages of Byzantine Asia Minor” adlı kitabı taranmıştır. Özellikle Anadolu Selçuklu Dönemi'nde kent surlarının mekânsal değişimlerine dair bilgi edinmek için Yılmaz (2002)'in “Antalya (16. yüzyılın sonuna kadar)” adlı kitabı ile Redford ve Leiser (2008)'in “Taşa Yazılan Zafer Antalya İçkale Surlarındaki Selçuklu Fetihnamesi” adlı kitabı incelenmiştir. Batmaz (1996)'ın “Osmanlı Devleti'nde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış” adlı makalesi ile, Dayar (2020b)'ın “1815 Haritası'nda Antalya Kalesi: Surlar, Kapılar, Burçlar” adlı makalesi, kent surlarının Osmanlı Dönemi'ndeki durumuna dair önemli bilgiler içermektedir. Özellikle 20. Yüzyılda kent surlarında gerçekleşen mekânsal değişimleri tespit etmeye yarayan, yıkım sürecine dair çeşitli bilgiler aktaran, Çimrin (2007)'in “Yakın Geçmiş Yolculuk Bir Zamanlar Antalya - Tarih, Gözlem ve Anılar” adlı iki ciltlik kitabı taranmıştır. Ayrıca Çimrin (2017) tarafından yazılan “Antalya'da Tarihi Camiler, Medreseler, Türbeler, Mezarlıklar ve Kiliseler” ile yine Çimrin (2018) tarafından yazılan “Antalya Kaleiçi - Tarih Gözlem ve Anılar” adlı kitaplar önemli tanıklıklar içerdikleri için başvuru kaynakları arasındadır. Yine bu döneme dair Dayar (2021)'in “20. Yüzyılın İlk Yarısında Antalya'nın Kentsel Gelişimi (1908-1950)” adlı makalesi önemlidir. Bunun dışında kent surlarının inşa edildiği dönemden günümüze değin geçirdiği mekânsal değişimler konusunda Sönmez (2009)'ın “Antalya Kenti Kalesi'nin Tarihi Burçlar, Kapılar ve Sur Duvarları” adlı kitabı ile Başok (2016)'un “Conservation History of Cultural Heritage in Kaleiçi District in Antalya (From The 20th Century To Present Day)” adlı doktora tezi önemli bilgiler içermektedir.

Ayrıca, surların en önemli bölümlerden biri olan Hadrianus Kapısı'nın, diğer örnekler ile kıyaslanması, dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik koşulları ile birlikte değerlendirilmesine katkı sunan Suna Güven'in (1986) “IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı'nda yayınladığı “Anadolu'da Roma Takları” adlı bildirisi, Özgen (2009)'ın “Anadolu'da Roma Dönemi Takları ve Tak Biçimli Kent Kapıları” başlıklı, Okatan (2004)'ın “Attaleia Kent Kapıları” başlıklı yüksek lisans tezleri de taranmıştır. Ayrıca Hıdırlık Kulesi'nin tarihsel süreçteki mekânsal değişimlerini anlamak için Alp (2005)'in

“Antalya’da Bir Anıt Mezar Arkeolojisi, Rölöve-Restitüsyon-Restorasyon Projeleri” adlı yüksek lisans tezine başvurulmuştur.

Bunun dışında Antalya kent surlarını kıyaslayabilmek için çevre kentleri konu edinen çalışmalardan; Archer, Ferris, Herwig ve Travers (2020)’in “Dünya Savaş Tarihi” adlı kitabına, Şahin (2004)’in “Tarih Boyunca İznik” kitabında yer alan “Helenistik ve Roma Çağlarında İznik/Nikaia” adlı kitap bölümüne, Taşkiran (2017)’in Sillyon Antik Kenti Savunma Sistemi ve Pamphilya Bölgesindeki Konumu” adlı, Önen (2008)’in “Pheselis Antik Kenti ve Teritoryumu” adlı doktora tezine, Türkmen (2001)’in “Perge Aşağı Şehir Surlarında Roma Dönemi Uygulamalarına İlişkin Gözlemler” adlı yüksek lisans tezine başvurulmuştur.

2.2. Antalya Kenti ve Antalya Kent Surlarına Etki Eden Siyasi, Sosyal, Ekonomik Etmenler Hakkındaki Çalışmalar

Antalya kent surlarının tarihsel süreçteki mekânsal gelişiminin yanı sıra tez başlığında vurgulanan ikinci önemli konu bu mekânsal gelişim sürecine katkı sunan, siyasi, sosyal ve ekonomik etmenler bütünüdür. Antalya kentinin ve Pamfilya Bölgesi’nin Helenistik ve Roma dönemleri boyunca geçirdiği siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmeleri kavramsallaştırmaya yarayan, Bean (1968) tarafından yazılmış “Turkey’s Southern Shore” adlı, Mitchell (1993) tarafından yazılmış “Anatolia. Land, Men, and Gods in Asia Minor” başlıklı kitaplardan, Gökalp (2008) tarafından yazılmış “Attaleia Kent Tarihi ve Yazıt Korpusu” başlıklı doktora tezinden, Akın (2012) tarafından yazılmış “İS. III. – V. Yüzyıllarda Pamphylia Kentlerindeki Toplumsal Değişimler” başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır. Pekman (1973) tarafından yazılan “Son Kazı ve Araştırmaların Işığı Altında Perge Tarihi - History of Perge” bölgenin önemli bir komşu kentine dair değerli bilgiler içermektedir. Ponting (2020) tarafından yazılan “Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi” kitabı Bizans Dönemi’ni kavramak ve bakış açısı kazandırmak konusunda yardımcı olmuştur. Kozcaz (2014) tarafından yazılan “Denizli, Antalya ve Isparta Havalisindeki Haçlı Faaliyetleri” başlıklı yüksek lisans tezi, söz konusu dönemdeki Haçlı hareketlerine dair önemli bilgiler içermektedir. Anadolu Selçuklu döneminin hâkim siyasi, sosyal ve ekonomik durumunu ifade etmek için, Baykara (2004)’nın Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi adlı, Turan (2004)’ın “Selçuklular Zamanında Türkiye” adlı, Gordlevskiy (2019)’nin “Küçük Asya’da Selçuklular” adlı kitaplarından yararlanılmıştır. Özcan (2017) tarafından yazılan “Lusignanların 1361 Yılında Antalya’yı (Adalia) İşgalinin Ardında Yatan Sebepler” başlıklı makale de bu döneme dair önemli bilgiler içermektedir. Osmanlı dönemindeki siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelere dair, Karaca (2010)’nın “Dünden Bugüne Antalya” adlı kitapta yer alan “XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı’nın Siyasi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik ve Askeri Durumu” başlıklı kitap bölümü, Armağan (2006)’ın “Son Bin Yılda Antalya Sempozyumu”nda yayınladığı “XVI. Yüzyılda Antalya” başlıklı bildirisi, Özdemir (1990)’in “Osmanlı Dönemi’nde Antalya’nın Fiziki ve Demografik Yapısı (1800-1867)” başlıklı makalesi, Dayar (2020a)’ın “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Dönemlerinde Antalya Kaleiçi ve Çevresi” başlıklı makalesi, Moğol (1990)’un “Şer’iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antalya-başlıklı doktora tezi, Armağan (1997)’in “XVI. Yüzyılda Teke Sancağı (Tapu-Tahrir Defterlerine Göre)” başlıklı doktora tezi, Karaca (1997)’nin “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı” başlıklı doktora tezi, Doğan (2012)’in “19. Yüzyılda Teke Sancağı Antalya Merkez Kazasının Sosyo-Ekonomik Yapısı” başlıklı doktora tezi taranmıştır. Bunların dışında, Tızlak (2010)’ın “Dünden Bugüne Antalya” kitabında yer

alan “Türk Hakimiyetinde Teke Yöresinin Sosyal Tarihi (XX. Yüzyıla Kadar)” başlıklı kitap bölümü geniş bir döneme dair önemli bilgiler aktarmaktadır. Kısa ve Malhut (2020)’un “Antalya Limanı’nın 19. Yüzyıl Sonu ve 20. Yüzyıl Başında Anadolu Liman Trafiği ve Deniz Ticaretindeki Yeri” ile Serpen (2019)’in “19. Yüzyıl Ortalarında Antalya’nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (1844-1845 Tarihli Temettüat Defterlerine Göre)” başlıklı yüksek lisans tezi de taranmıştır. Şehrin modernleşme sürecindeki dönüşümü için ise, Hamamcıoğlu ve Kerestecioğlu (2007)’nin “Akdenizde Topoğrafyasını Koruyan Ortaçağ Limanları ve Turizmin Çevresel Etkileri: Alanya Hisariçi Mahallesi, Antalya İçkale Mahallesi, Girne Tarihi Liman Mahallesi” başlıklı makalesi, Dayı (2019)’nın “The Formation of A Modern City: Antalya: 1920s-1980s” adlı, Esengil (2017)’in “Antalya’da 1980 Sonrası Yaşanan Dönüşümün Kavramsal İzdüşümleri” başlıklı, Alpan (2013)’in Urban Restructuring Process Of Antalya Walled Town And The Roles of Stakeholders” başlıklı doktora tezlerine başvurulmuştur.

2.3. Antalya Kentinin Tarihsel Süreçteki Gelişimi Hakkındaki Çalışmalar

Antalya kentinin gelişimini ve kentin tarihsel süreç içerisindeki gelişim süreci boyunca siyasi, sosyal, ekonomik etkenler ile olan karşılıklı ilişkilerini, bu ilişkinin ortaya çıkardığı ve genellikle kent ölçeğindeki fiziki mekandaki yansımaları irdelerken; Aktüre (1975)’nin “17. Yüzyıl Başından 19. Yüzyıl Ortasına Kadarki Dönemde Anadolu Osmanlı Şehrinde Şehrsel Yapının Değişme Süreci” başlıklı, Yağcı (2009)’nin “Antalya Tarihi Kent Merkezi Gelişim Süreci” başlıklı makalesinden; Tanyeli (1987)’nin “Anadolu - Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11. - 15. yy)” başlıklı, Özcan (2005)’in “Anadolu’da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Model(ler)i” başlıklı doktora tezlerinden; Süer (2006)’in “The Analysis Of Historical/Cultural Pattern Development And Conservation Plans Of Antalya Kaleiçi” başlıklı, Argın (2012)’nin “Changing Sense of Place in Historic City Centers: The Case of Antalya Kaleiçi” başlıklı, Aşınmaz (2015)’in “Antalya Kent Merkezi’nin Arkeolojik Haritası ve Lokalizasyon Sorunları” başlıklı, Eskidemir (2016)’in “Kent Morfolojisi ve Kültür: Anadolu ve İtalya Kentleri Karşılaştırmalı Analizleri” başlıklı, Certel (2019)’in “Cumhuriyetin İlanından Günümüze Antalya’nın Kentsel Gelişiminin İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezlerinden yararlanılmıştır. Modern döneme dair, koruma bilincine dair, Aydın (2006)’in “Son Bin Yılda Antalya Sempozyumu”nda yayınlanan “Antalya Kaleiçi’nde Koruma Etkinlikleri” başlıklı bildirisi, Madran (2001)’in “Koruma İmar Planları ve Antalya Kaleiçi Örneği” başlıklı makalesi, Gül (2006)’ün “Antalya Kent Merkezi Kültür ve Turizm Gelişim Bölgesinde Yer Alan Sit Alanları Ve Bu Alanlarda Antalya Büyükşehir Belediyesince Başlatılan Çalışmalara İlişkin Genel Bir Değerlendirme” başlıklı makalesi taranmıştır.

Kente dair doğrudan tanıklıklar ve seyahatnameler de önem arz etmektedir. Davis (2006)’in “Anadolu: 19. Yüzyılda Karya, Frigya, Likya ve Pisidya Antik Kentlerine Yapılan Bir Gezinin Öyküsü”, Danieloğlu (2010)’nin “1850 Yılında Yapılan Bir Pamphylia Seyahati” adlı kitapları, Budak (2016)’in “İbn Battuta ve El-Ömeri’nin Anlatımıyla Geç Ortaçağ’da Antalya İle Alanya” başlıklı makalesinden yararlanılmıştır. Ayrıca, Çimrin (2005) tarafından yazılan “Kuruluşundan Günümüze Antalya Kent Kronolojisi [İÖ 158 – 2005]” adlı kitaba sergilediği bütüncül bakış sebebiyle başvurulmuştur.

2.4. Kent ve Kent Suru Kavramlarına Dair Tartışma Sürecine Katkı Sunan Çalışmalar

“Kent” ve “kent suru” ifadelerini tartışmak, bu ifadelere dair kavramsal bir arka plan oluşturabilmek için, Ashworth (1991)’un “War and the City”, Kostof (1999)’un “The City Assembled: The Elements of Urban Form Through History”, Wycherley (1991)’in “Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu?”, Akarca (1998)’nın “Şehir ve Savunması” adlı kitapları, Hirst (1997)’in “The Defence of Places: Fortification as Architecture” adlı makalesi, Liebeschuetz (1999)’in “Geç Antik Çağda Kent” adlı kitaptaki “Antik Kentin Sonu”-başlıklı kitap bölümünden yararlanılmıştır. Ayrıca, tez konusunun mimarlık tarihi yazımında yöntem ve çağdaş kuramsal yaklaşımlar içerisinde konumlandırılması amacıyla Leach (2017)’in “Mimarlık Tarihi Nedir?” ve Roth (2019)’un “Mimarlığın Öyküsü” adlı kitaplarından yararlanılmıştır.

3. MATERYAL VE METOT

Çalışmanın materyali maddi kültür verileri ile yazılı kaynaklar olmak üzere iki kategoride ele alınabilir. Araştırma materyalini oluşturan maddi kültür verileri Antalya kentinde yer alan, Antalya kent surlarıdır. Yazılı kaynaklar ise; kente ve surlara dair üretilmiş kitaplar, kitap bölümleri, makaleler, yüksek lisans ve doktora tezleri başta olmak üzere her türlü dokümandır. Söz konusu materyaller tezin amaç ve kapsamı çerçevesinde incelenmiş, elde edilen bilgiler ve bu bilgilerden üretilen bulgular ortaya konmuş, tartışılmıştır.

Çalışmada elde edilen bilgiler, tez kapsamında, aşağıda ifade edilen metot ile bir araya getirilmiş ve sunulmuştur. Tezin zamandaki başlangıcını, Antalya ve çevresinin ilk yerleşimciler tarafından iskân edilmeye başlandığı, M.Ö. 50.000 yılları oluşturmaktadır. Antalya ve çevresindeki yerleşimin tarihi, bu tarihten itibaren günümüze değin izlenmektedir.

Tezin ana omurgasını “Bulgular ve Tartışma” bölümü oluşturmaktadır. Bu bölümdeki bilgiler kronolojik bir sıra ile sunulmaktadır. “Bulgular ve Tartışma” bölümünün alt başlıkları oluşturulurken zaman aralıkları, siyasi tarih üzerinden üretilen, Roma Dönemi, Bizans Dönemi gibi, dönemsel kronoloji şeklinde değerlendirilmemiştir. Bunun yerine dönemler, kırılma noktaları temsil eden bir dönemleme ve belirli zaman aralıkları üzerinden oluşturulmuştur. Örneğin; “geç 1. yüzyıldan itibaren geç 6. yüzyıla kadar”, veya “19. yüzyılın ortalarından itibaren 1914 yılına kadar” gibi aralıklar tercih edilmiştir. Bu tercihin sebebi, genel siyasi tarih üzerinden üretilen dönemlerin Antalya’nın ait olduğu yerel bağlamı dışlayacağı endişesidir. Örneğin 395 yılı, Roma’nın Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrıldığı bir tarih olarak, genel siyasi tarih için büyük bir önem arz ederken; Antalya kenti, istikrarın görece devam ettiği Doğu Roma sınırlarında kaldığı için bu tarih, Antalya özelinde bir “milat” teşkil etmemektedir. Bu nedenle genel siyasi kronolojilerde bir dönüm noktası olarak görülebilecek 395 yılı bu tez kapsamında önerilen dönemler açısından bir dönüşümü ifade etmemiştir. Buna karşın, yakın tarihte on yıllar temelinde ifade edilebilecek bazı tarihsel aşamaların Antalya kenti özelinde “milat” teşkil ederken farklı kentler için eşdeğer önemde dönüşümlere sebep olmayabileceği de değerlendirilmelidir. Örneğin, Cumhuriyet Dönemi boyunca Antalya kenti incelendiğinde kent surları ile tarif edilmiş olan tarihi merkezin dışındaki kentsel gelişimin ve kentsel makroformda radikal nitelikteki büyümenin turizm etkisinin belirginleştiği 1970’li yıllardan itibaren hızlandığı görülmektedir. Bu nedenle tez kapsamında önerilen Antalya kent tarihi açısından Cumhuriyet Dönemi; 1970’lerden itibaren gündeme gelen turizm etkisi öncesindeki bir dönem ve 1970’lerden itibaren turizm merkezi karakterinin güçlendiği ve sürdürüldüğü ikinci bir dönem olarak önerilmiştir.

Tez çalışması için tespit edilen zaman aralıklarının, genel siyasi tarihle paralellik gösterdiği evreler olsa da, yukarıda örnekler ile ifade edilen sebepler dolayısıyla Antalya kent tarihine özgü tarihlerin öne çıktığı, dolayısıyla küresel dönemlerden belli noktalarda ayrılan bir tarihsel okuma önerilmiştir. Nitekim Leach (2017) da 1970’lerden itibaren mimarlık tarih yazımındaki bir kırılmaya işaret etmektedir. Bu dönemden sonra mimarlık tarihçileri geçmiş dönemlerin tarihyazımsal kategorilerinden ziyade, örneğin Roma İmparatorluğu, Ortaçağ, Rönesans gibi, mimarlığın tamamen kendisine ait olmayan fakat yine de tarihsel gelişimini içeren, Weimar Almanya’sı, New Deal Amerika’sı gibi,

başlıkları ele almaya başlamışlardır. Dolayısıyla dönemlere göre bölünme, mimarlık tarihinin organize edilmesinde uzun bir süre boyunca önemli bir role sahip olmakla beraber, tek yaklaşım değildir. Bir binanın ya da kentin kendi ömrü olduğu ifade edilebilir ve yazılacak tarihlerde, kendilerine ait terimler, yapılar, kırılma noktaları bulunabilir ve hatta bunlar edebi ve dramatik dahi olsalar dahi biyografiye dahil edilebilirler (Leach 2017). Focillon da, tarih yazımında zamanın yüzyıllara göre bölünmesinin yüzyıla biyografik bir karakter kazandırdığı yönünde gözlemde bulunmuştur (Leach 2017). Antalya surlarının tarihsel süreçteki gelişimini konu edinen bu tez çalışması boyunca, bu şekilde üretilmiş bir dönemlemeye başvurmak, bu zaman dilimlerine ve kent ile sur yapılarına bir ölçüde karakter kazandırmakta, çalışmanın özgünlüğüne katkı sunmaktadır.

Söz konusu kırılma noktalarından daha kesin tarihe denk düşenler daha net biçimde belirtilmiştir. Örneğin, 1914 yılı ya da 1923 yılı gibi yıllar siyasi tarih açısından belirgin oldukları gibi Antalya kent tarihi açısından da anlamlı dönüşümlere işaret edebilmektedir. Kentsel surlardaki mekânsal değişimlerin karakterize edildiği tarihsel dönemlerin tekil olaylar, kırılma noktaları veya belirgin yıllar üzerinden tarihlenemediği ve daha geniş zaman aralıklarını kapsayan geçiş süreçleri ile ifade edilebildiği durumlarda ise daha geniş zaman aralıklarını kapsayan ifadeler kullanılmıştır. Örneğin, kentsel surların mekânsal gelişiminin siyasi, sosyal ve ekonomik bağlam ile ilişkilerinde tarihsel dönüşümlerin belirginleştiği 1300 civarlarını işaret etmek üzere “erken 14. yüzyıl” veya aynı sebepler ile 1600 civarlarını işaret etmek üzere “erken 17. yüzyıl” gibi başlıklar tercih edilmiştir. Her bir zaman aralığının, söz konusu tarihler arasında belirlenmesinin sebebi, o zamanı konu edinen her alt bölümün başında açıklanmıştır (Çizelge 3.1).

Çizelge 3.1. Tez boyunca takip edilecek tarihi dönemler ve başat nitelikleri (Orijinal 2022)

Sıra	Dönem	Dönemin Başat Niteliği
1	M.Ö. 158'e Kadar	Kuruluş ve İlk Yerleşimler
2	M.Ö. 158 - M.Ö Erken 1. Yüzyıl	Kent Niteliği Kazanma
3	M.Ö. Erken 1. Yüzyıl - M.S. Geç 2. Yüzyıl	İstikrarlı Roma Hakimiyeti
4	Geç 2. Yüzyıl - Geç 7. Yüzyıl	İstikrarsız Roma Hakimiyeti - Bizanslaşma Süreci
5	Geç 7. Yüzyıl - Birinci Binyıl Sonları	İstikrarlı Bizans Hakimiyeti
6	Birinci Binyıl Sonları - 1207	İstikrarsız Bizans Hakimiyeti
7	1207 - Erken 14. Yüzyıl	Selçuklu Hakimiyeti
8	Erken 14. Yüzyıl - Erken 15. Yüzyıl	İstikrarsız Ara Dönem, Beylikler
9	Erken 15. Yüzyıl - Erken 17. Yüzyıl	Osmanlı'da Yükselme Dönemi
10	Erken 17. Yüzyıl - 19. Yüzyıl Ortaları	Osmanlı'da Durgunluk Dönemi
11	19. Yüzyıl Ortaları - 1914	Osmanlı'da Gerileme ve Çöküş Dönemi
12	1914 - 1923	Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı
13	1923 - 1970'ler	Cumhuriyet Dönemi (Turizm Etkisinden Önce)
14	1970'ler ve sonrası	Cumhuriyet Dönemi (Turizm Merkezi Olarak)

Her bir zaman dilimi, kendi içerisinde çeşitli başlıklar altında incelenmiştir. İlk olarak Antalya kentini etkileyen, dönemin başat siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmeleri

sıralanmıştır. İkinci olarak, o dönemde surların mekânsal gelişim süreci, doğrudan etkilendiği siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmeler, önemli olaylar, çatışmalar, kuşatmalar ve bu başlıklar hakkındaki değerlendirmeler sunulmuştur. Üçüncü olarak, o dönemde sur kapılarının mekânsal gelişimi, kapıların surun geri kalanı ve kent ile olan ilişkileri değerlendirilmiştir. Dördüncü başlıkta ise, sur ve kent arasındaki çeşitli ilişkiler, surların kent içinde ve çevresindeki geniş çaplı ve dolaylı etkileri ile birlikte surlarla ilişki diğer konu başlıkları sıralanmıştır (Şekil 3.1). Böylece söz konusu zaman dilimindeki surlara ve sur bölümlerine etki eden gelişmelerle birlikte mekânsal gelişim bütüncül bir biçimde tespit edilmek ve ifade edilmek istenmiştir.

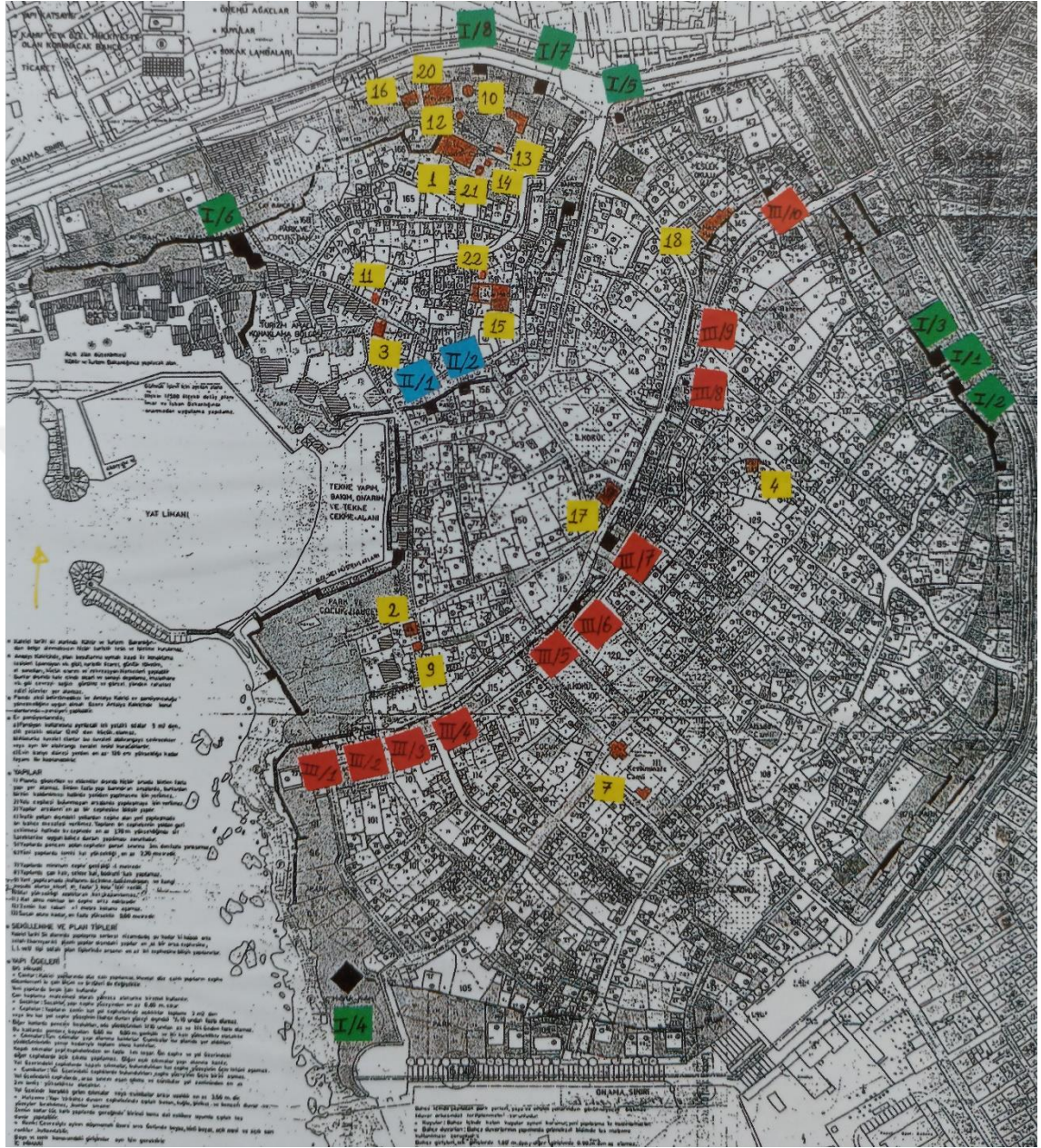

Şekil 3.1. Her bir zaman diliminin nasıl incelendiğine dair tartışma çerçevesi (Orijinal 2022)

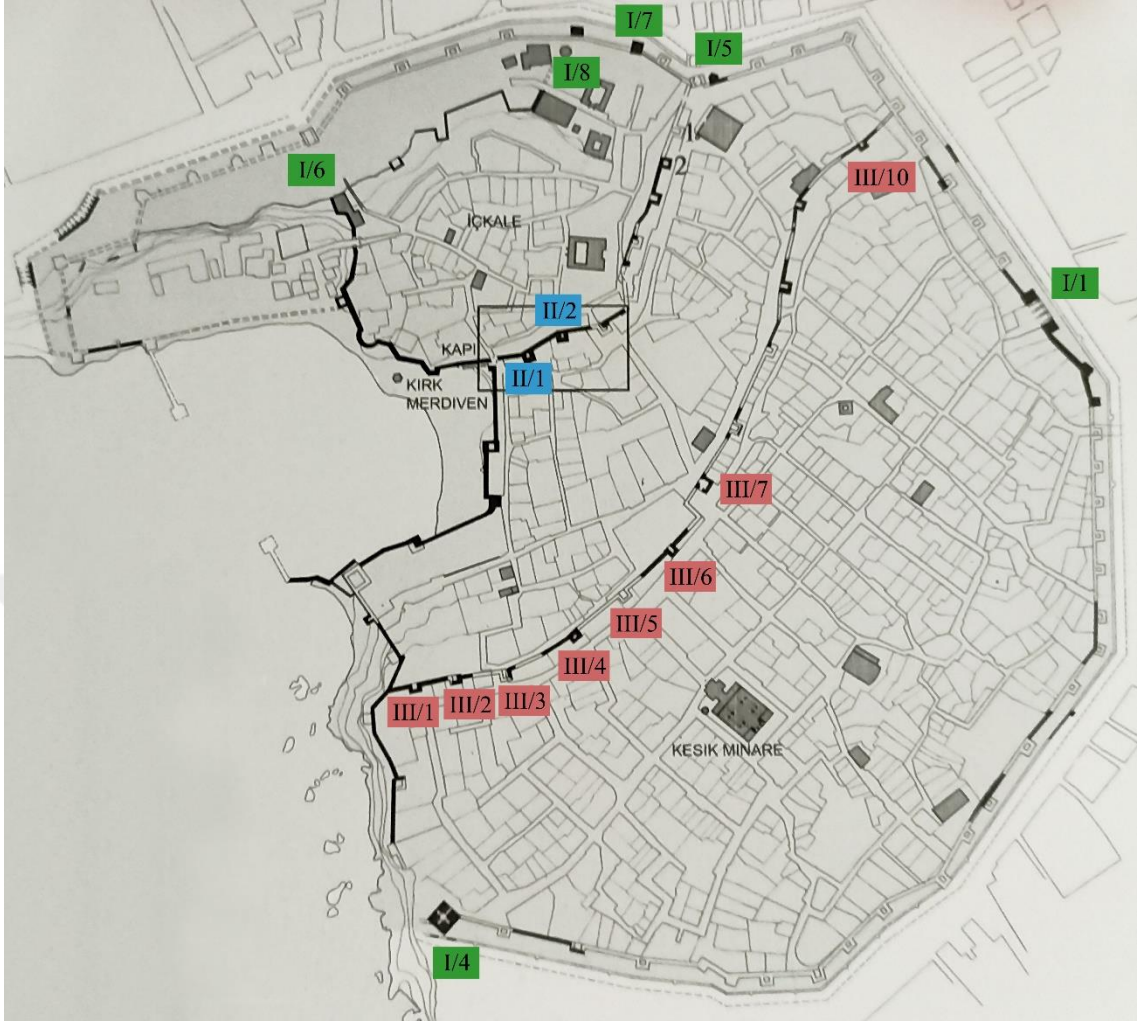
Çalışma boyunca, “Giriş”, “Kaynak Taraması”, “Bulgular ve Tartışma”, “Sonuç” bölümlerinde, ayrıca üretilen görsellerde, kronolojik sıranın takip edilmesine özen gösterilmiştir.

Antalya kenti ve kentin fiziki bir parçası olan surların, burçların ve sur çizgilerinin numaralandırılmasında, Yılmaz (2002) tarafından üretilen çalışmaya başvurulmuştur (Şekil 3.2). Bu numaralandırma ise Redford ve Leiser (2008) tarafından üretilen, bugünkü modern Kaleiçi semtinin sınırlarını kapsayan haritaya uygulanmıştır (Şekil 3.3). Gelecekteki çalışmaların da bütünlük oluşturması ve ortak bir numaralandırma üzerinden

devam etmesi gayesi ile numaralandırılmış ve işlenmiş bu harita çalışma boyunca başvurulacak temel bir görsel malzeme olarak kullanılmıştır.

Şekil 3.2. Antalya surlarının numaralandırılmış haritası (Yılmaz 2002)

Şekil 3.3. Modern Kaleiçi semtinin sınırları ve sur duvarları (Redford ve Leiser 2008, surların numaralandırılmasında Yılmaz (2002)'a başvurulmuştur, görsele müdahale edilmiştir)

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

4.1. Antalya ve Kent Surlarının M.Ö. 158 Tarihine Kadar Gelişimleri

M.Ö. 158 tarihine kadarki zaman dilimi, Antalya'nın kent hüviyetine kavuşmasına kadar süren, geniş bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bu dönemin önemi; bölgedeki ve kentteki ilk insan yerleşimlerinin ve bunun sonucunda ilk insan faaliyetlerinin bu dönemde boyunca ortaya çıkmış ve gelişmiş olmasıdır. Bu dönem, bölgenin kent niteliğine kavuşmasından önceki geniş zaman dilimini kapsamaktadır (Yılmaz 2002; Alpan 2013; Başok 2016). M.Ö. 158 civarlarında ise, bugünkü Antalya'nın yer aldığı bölgenin II. Attalos tarafından ele geçirilmesiyle söz konusu yerleşim, kentsel bir nitelik kazanmaya başlamıştır (Bean 1968). Dolayısıyla bu tarih, bir kırılmaya işaret etmektedir.

4.1.1. Siyasi, sosyal, ekonomik gelişmeler

Antalya bölgesindeki insan yerleşiminin tarih öncesi çağlara kadar gittiği bilinmekte, hatta bölgedeki ilk yerleşimciler yaklaşık olarak 50 bin yıl önceye tarihlenmektedir (Başok 2016). Antalya; Anadolu'nun güney kıyılarının engebeli yer şekillerinin önünde yer alan geniş ovada, başta Düden, Aksu, Köprü ve Manavgat olmak üzere nehirler ve dolayısıyla verimli topraklar açısından zengin olan Pamfilya bölgesinde bulunmaktadır (Foss 1996; Alpan 2013) (Şekil 4.1). Kıyıya paralel ilerleyen bu dağ sırasının önünde yer alan geniş ova, tarih öncesi devirlerden beri yerleşim için uygun şartları oluşturmuş ve bölgede hakimiyet kurmak isteyen farklı toplumlar arasındaki rekabeti mümkün kılmıştır.

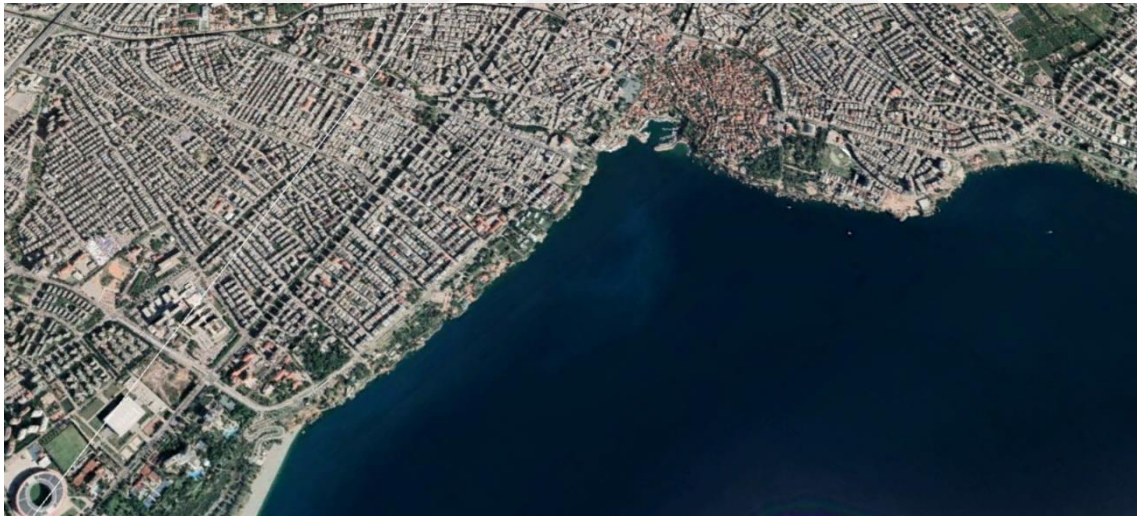

Şekil 4.1. Dağ sırasının önünde uzanan Antalya ovası, Pamfilya'nın fiziki haritası (Anonymous 1)

Pamfilya bölgesindeki Hitit egemenliği bilinmektedir. Örneğin; Hititler Alanya açıklarında Kıbrıs donanması ile savaşmış, bu savaş sırasında gemilerini büyük olasılıkla

Alanya ve çevresinden temin etmiştir (Koçak 2013). Bölgedeki Yunan varlığı ise Troia Savaşı'nın ardına tarihlenmektedir. Troia'nın yıkılmasının ardından, Anadolu'dan geçerek Pamfilya'ya ulaşan ırksal olarak karışık bir gruptan bahsedilmektedir, bu grubun bir kısmı bölgeye yerleşmiş, bir kısmı ise Kilikya Bölgesi'ne doğru ilerlemiştir (Bean 1968). M.Ö. 6. yüzyılda, Lidyalılar'ın genişleme stratejisi sonucunda ele geçirdiği bölge, M.Ö. 546'da Pers hakimiyetine girmiştir. Pamfilya'daki Pers egemenliği Büyük İskender'e kadar sürmüştür (Bean 1968). Çimrin (2007a) Pamfilya bölgesinin adının “çeşitli ırklar ülkesi” anlamına geldiğini söyleyerek, antik devirlerde insanların bu bölgenin büyümesine kapıldığını ve bölgeye yerleştiklerini aktarmaktadır.

Antalya kentinin ve yakın çevresindeki yerleşimin kökenlerinde ise bölgenin özel konumunun etkileri bulunmaktadır. Termessos, Magydos ve Phaselis'in yönettiği alan arasında kalan topraklarda, denize kolayca ulaşılacak tek alan Antalya bölgesidir, dolayısıyla bölgenin doğal bir liman olarak değerlendirmesi beklenen bir gelişmedir. Yakın döneme kadar varlıklarını sürdürdüğünü bildiğimiz, Düden Çayı'ndan kente su taşıyan kanalların ve dere yataklarının, kentin ilk yerleşim döneminde de mevcut olması olasıdır. İlk yerleşimler, olasılıkla, suyun yönlendirmesi sonucunda, kuru taş yamaçlarda teraslar üzerine kurulmuş olmalıdır. Antalya'nın tarihi merkezinin yerleşim gösterdiği bölge, falezler boyunca süregiden kayalıklarda denize kolayca ulaşabilecek tek noktadır, falezler boyunca bu boyutta başka bir girinti bulunmamaktadır (Şekil 4.2). Bu girintide günümüzde de gözlenebilen eğimin varlığı, jeolojik yapıyla beraber, aşınma durumunu da gündeme getirmektedir. Düden Çayı'nın ana su yatağı, yerleşim kurulana kadar bu bölgeden denize kavuşmuş olabilir (Varkıvanç 2008).

Şekil 4.2. Kaleiçi'nin bulunduğu mevki doğu yönündeki falezler boyunca en geniş girinti olarak göze çarpmaktadır (Orijinal 2022; Google Earth programı kullanılarak üretilmiştir)

4.1.2. Kent surlarına dair değerlendirmeler

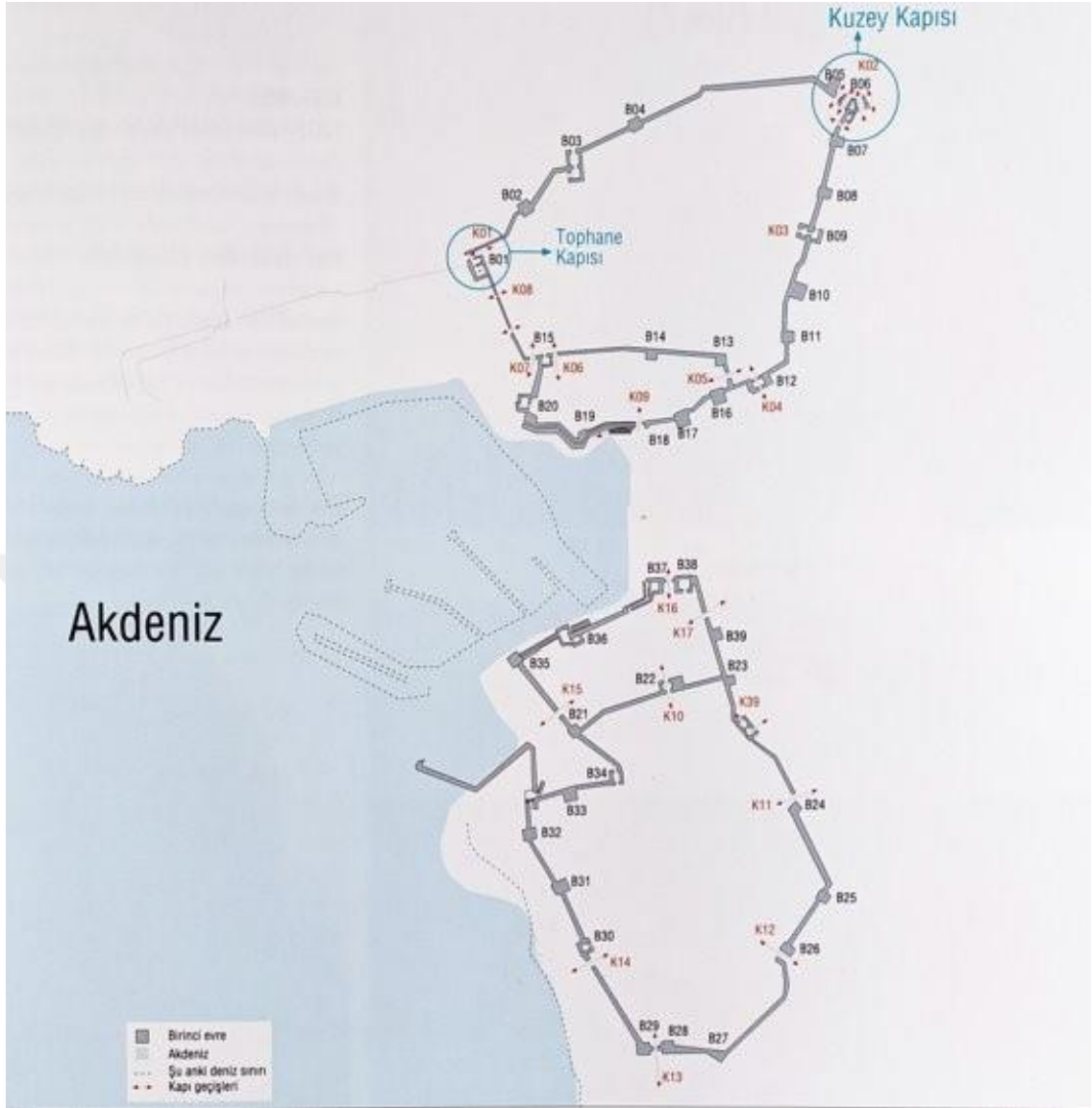
Antik dönem yazarı Strabo'ya göre kent Attaleia olarak adlandırılmadan önce de burada bir yerleşim bulunmaktaydı (Başok 2016). Karaca (1997) da benzer biçimde, Attaleia kentinin kuruluşundan önce bölgede, büyük olasılıkla bir yerleşim yeri bulunduğunu belirtmektedir. Tarihi kent merkezini çevreleyen sur hattının, yaklaşık 300 metre doğusunda kalan günümüzde “Doğu Garajı” olarak bilinen mevkide projelendirilen

bir ticari kompleksin inşası sırasında gerçekleştirilen temel kazılarında ortaya çıkarılan buluntular da bu fikirleri destekler niteliktedir (Şekil 4.3). Bu kazılarda ortaya çıkan ve yaklaşık olarak M.Ö. 4-2. yüzyıla tarihlenen mezarlık yapıları, yakınlardaki bir yerleşimin en önemli kanıtlarındandır (Başok 2016).

Şekil 4.3. Doğu Garajı kazısında bulunan mezar buluntuları (Başok 2016)

Sönmez (2009) Antalya kentinin kuruluşunu açıklarken, Paul Lucas'ın ifade ettiği kentin çevre surlarının, tahminen iki kent görünümündeki alanını ve ağaçlıklarını dışarıdan çevrelediği şeklindeki yorumuna dayanarak, ilk yerleşimin denizle bağlantılı kuzeydeki bir kent ile denizle bağlantılı güneydeki bir kentten oluştuğunu iddia etmektedir (Kurt 2010). Sönmez (2009) ayrıca bu yerleşimlerin basit bir miktar ev ve ilkel tapınaklardan meydana geldiğini, sonrasında surlar ile çevrildiğini ifade etmektedir (Şekil 4.4; Şekil 4.5). Fakat Kurt (2010)'a göre, Lucas'ın 1704 yılında yaptığı bu değerlendirme, kenti kuzeydoğu-güneybatı yönünde ikiye ayıran iç surdan dolayı, yani III numaralı sur duvarından dolayı yapılmış olmalıdır ve bölgedeki yerleşimin kuruluşunu bu şekilde doğrudan açıklaması mümkün değildir. Kentin bu dönemki yerleşimi bir sonraki bölümde de değinileceği üzere, büyük olasılıkla limanın çevresinde ve kuzeydeki olası akropol alanında olmalıdır. Kentin kurulurken güçlü bir savunma sistemine sahip olduğu kuvvetle muhtemeldir (Kurt 2010). Varkıvanç (2008) da, bu dönemde teraslama için inşa edilmiş olan sur duvarlarının daha sonra kentin sur sistemine dönüştürülmüş olabileceğini ifade etmektedir.

Şekil 4.4. Bölgedeki ilk yerleşimin olası sur duvarları (Sönmez 2009)

Şekil 4.5. Bölgedeki ilk yerleşimin olası sur duvarlarının üç boyutlu modeli (Sönmez 2009)

Her ne kadar kentin Helenistik Dönem öncesinde; diğer topluluklar, örneğin Hititler, Lidyalılar ve Persler tarafından iskân edildiği bilinse de, arkeolojik eserlerin oldukça az sayıda olması, Helenistik Öncesi Dönem'e dair mekânsal yorumlarda bulunmayı güçleştirmektedir (Alpan 2013). İskender'in M.Ö. 333 yılında gerçekleştirdiği seferle birlikte bölge hakkındaki bilgilerimiz artmaktadır. Persleri yok etmeyi amaçlayan İskender, M.Ö. 334 yılında Grakinos Savaşı ile Anadolu'ya girmiştir. Akdeniz kıyılarına kadar ilerleyen İskender, önce Perge, daha sonra ise Aspendos ve Side'yi hakimiyeti altına almayı başarmıştır. Daha sonra Sillyon'a ilerleyen İskender, bu kentte direnişle karşılaşmış, burada önceden ele geçirmiş olduğu Aspendos kentinin de kendisinin hakimiyetini tanımadığını ve savunmaya geçtiğini öğrenmiş, geri dönerek Aspendos'u bir kez daha ele geçirmiştir (Aşınmaz 2015; Bean 1968). Sillyon'un başarılı bir direniş sergilemesi ve Aspendos'un İskender'in hâkimiyetini tanımayarak savunma durumuna geçmesi, olasılıkla bu kentlerin savunma sistemlerine güvenmelerinden kaynaklanmaktadır. Abbasoğlu (2000) ve Martini (2003) ise, Perge'nin teslimiyet sergilemesini de yerleşimin bu dönemde henüz surlarla çevrilmediğine yönelik bir kanıt olarak saymaktadır (Ünver 2019). İskender'in Pamfilya bölgesindeki eylemleri sürecince, Antalya kentinden bahsedilmemesi, Antalya'nın henüz önemsiz bir yerleşme olduğuna, olasılıkla güçlü bir tahkimattan da yoksun olduğuna dair bir işaret olarak kabul edilebilir.

İskender'in ölümünden sonra bölge, İskender sonrası krallıklardan, Seleukos'un egemenliğine girmiştir (Bean 1968). Varkıvaç (2008)'a göre M.Ö. 3 yüzyıllar, buradaki yerleşimin, bir balıkçı kasabasından, aktif bir ticaret merkezine evrilmeye başladığı bir zaman dilimidir. Kentin Helenistik Dönem surları yaklaşık olarak bu zaman diliminde inşa edilmeye başlanmış olmalıdır. Olasılıkla bu dönemde kent sakinleri, çevre kentleri örnek olarak tahkimat kurmaya çabalamışlardır (Varkıvaç 2008). Sönmez (2009), ilk inşa edilen surların burçlarının olmama ihtimalinden bahseder. Aynı zamanda Bosch (1957), II. Attalos'un kenti ele geçirdiği dönemde, Bergama filosunu destekleyen ve aynı zamanda Pamfilya ovasını gözleyen güçlü bir kale, birinci dereceden bir askeri alan olduğunu söyler (Süer 2006). Yılmaz (2002) ise, Helenistik devirde kentin tamamen surlarla çevrili olduğunu ifade etmektedir. Tüm yorumlar, niteliği belirsiz olmakla birlikte, II. Attalos tarafından ele geçirilmeden önce kentin savunma sistemine sahip olduğuna işaret etmektedir.

4.2. Antalya ve Kent Surlarının M.Ö. 158 - M.Ö. Erken 1. Yüzyıl Arasındaki Gelişimleri

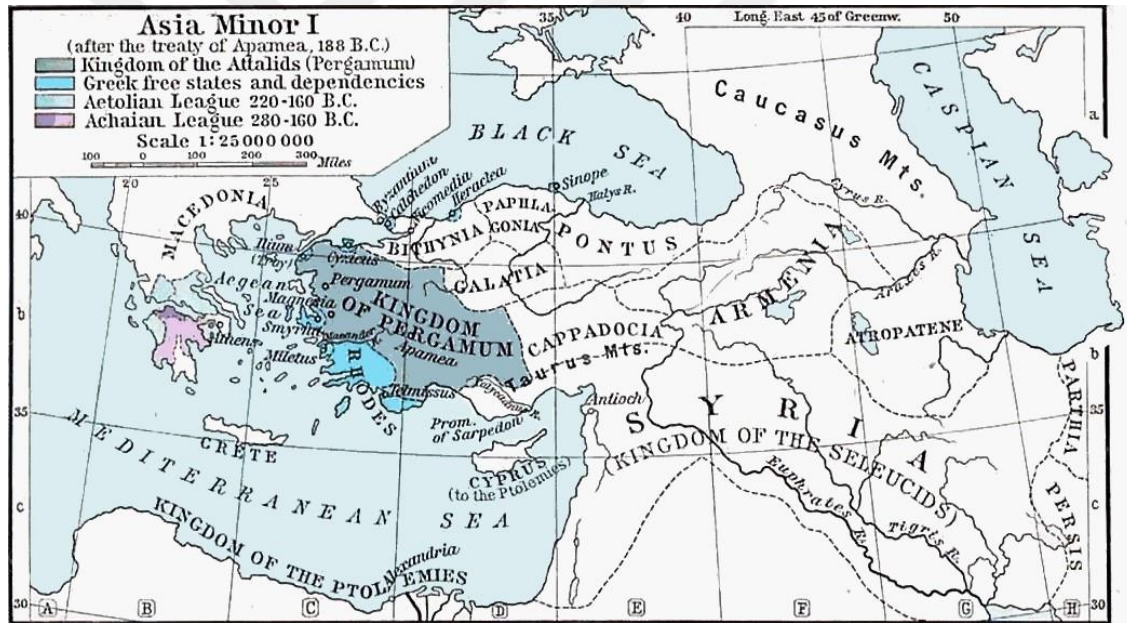
M.Ö. 158 tarihinden, M.Ö. erken 1. yüzyıla kadarki zaman dilimi; Antalya'nın, Bergama Krallığı hakimiyetinde kent hüviyetine kavuşması, savunma yapıları ile birlikte kent ölçeğine uygun düşecek diğer yapıların inşa edilmesi, ticari kapasitesindeki ve askeri önemindeki artış ile öne çıkmakta ve diğer dönemlerden ayrılmaktadır (Bosch 1947; Yılmaz 2002; Varkıvaç 2008).

4.2.1. Siyasi, sosyal, ekonomik gelişmeler

Pamfilya bölgesinin gelişmesinde Küçük Asya'da vuku bulan Roma-Bergama rekabeti önemli bir rol oynamıştır. M.Ö. 2. yüzyılda, Aspendos ve Side'nin yer aldığı, Pamfilya'nın doğu kısmı özgür kent statüsüne kavuşmuş ve Roma tarafından müttefik olarak kabul edilmiştir. Önemli bir liman kenti olan Side'den mahrum kalan Bergama Krallığı'nın Doğu Akdeniz'de yeni bir doğal liman arayışına girmiş olması beklenen bir

gelişmedir (Gökalp 2008). Bu sırada II. Attalos, Pisidia'da yer alan ve Bergama hakimiyetini tanımak konusunda gönülsüz olan Selge kentini ele geçirmeye çalışsa da başarılı olamamıştır. Roma'dan çekindiği için, Pamfilya'nın diğer kentlerini de ele geçiremeyen Attalos, devletin ihtiyacı olan güney sahillerindeki kenti, olasılıkla M.Ö. 158 civarlarında, bugünkü Antalya'nın yer aldığı bölgede kurmuştur (Bean 1968).

II. Attalos'un Antalya'da yeni bir kent kurmaya yönelten görünür sebepler, Selge'de hakimiyet kurma çabası, Side ve Aspendos'a karşı rekabet merkezi oluşturma niyeti olsa da; bu sebepler dışında, bölgenin konumunun sahip olduğu özellikler de etkili gözükmektedir. Bergama Krallığı bölgede bir kente sahip olması sayesinde, ticari bir kavşak noktası olan Pisidia'yı elinde tutacak, krallığının sınırlarını netleştirip Anadolu'daki mevcut konumunu tahkim edecek, Rodos'un elinde tuttuğu Mısır deniz trafiğinin etkisini kırarak, Ephesos, Telmessos limanlarıyla birlikte krallığa yeni bir liman kenti kazandıracak, bu sayede ticareti etkin kılacak ve ekonomik kazanç sağlayacaktır (Gökalp 2008) (Şekil 4.6). Antalya belirtilen siyasi ve ekonomik amaçları hayata geçirmek için oldukça elverişli bir konumdadır. Bu özellikleri sayesinde kent, siyasi, ekonomik, askeri amaçlar için uygun bir konum teşkil etmekte, Attalos tarafından olasılıkla güçlü ve etkin bir askeri üs olarak değerlendirilmektedir.

Şekil 4.6. M.Ö. 188 yılında Bergama Krallığı'nın ve çevre devletlerin yaklaşık sınırları (Anonymous 2)

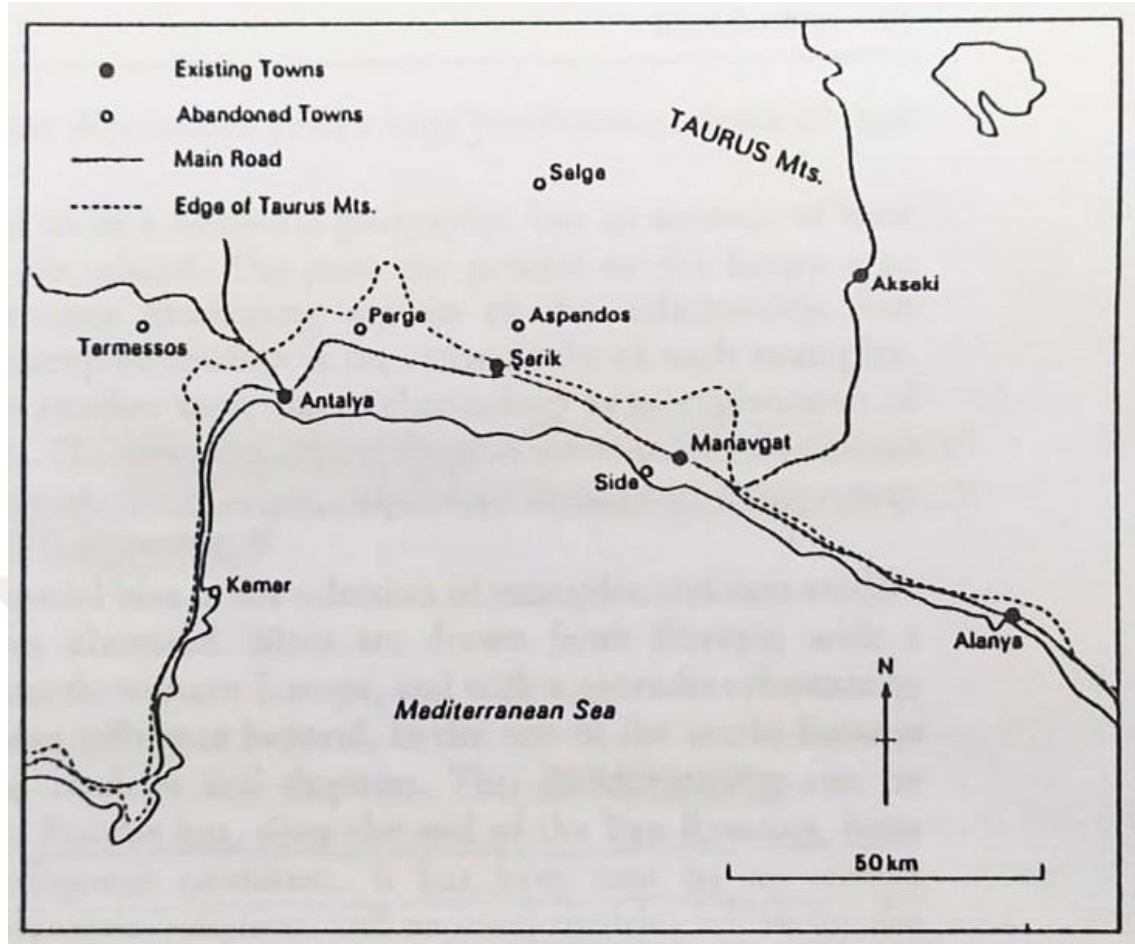
4.2.2. Kent surlarına dair değerlendirmeler

Liebeschuetz (1999)'e göre antik kentin en temel özelliği, etrafındaki kırsal kesim için siyasi, dinsel ve kültürel bir merkez oluşturmasıydı. Siyasal merkez, çevresiyle birlikte kent devletini temsil etmektedir. Merkezdeki odağın ise kentin çekirdeğini ve esasen kendisini oluşturduğu düşünülebilir. Sur duvarları ise bu merkezi koruyan ve kollayan, yaşamını devam ettirmesini sağlayan bir savunma dizgesidir. Sur duvarları, Helenistik kentlerin temel bileşenlerinden biri olarak ele alınmaktadır (Wycherley 1993).

Bu çerçevede, II. Attalos'un, Antalya'nın kent hüviyetine kavuşmasında önemli katkıları olduğu açıktır.

Bosch, Antalya'nın kayalık sahilinin deniz seviyesinden yüksek olması sayesinde, Bergama ordusuna bir donanma tesis etmek amacıyla korunaklı bir üssün temel şartlarını doğal olarak sağladığını ifade etmektedir (Okatan 2004). Fakat, Antalya kentinin bir kent hüviyeti kazanmasında ve askeri üs niteliğinin pekiştirmesinde Attalos'un inşaatları geniş yer tutmaktadır. Örneğin, Attalos'un kentte Zeus Tropaiuhos, Ares ve Nike gibi üç savaş ve zafer tanrısının kültlerini inşa ettirdiği şeklinde yorumlar değerlendirildiğinde, bu yapıların ancak sağlam ve tahkim edilmiş kente yakışacak kentsel donatılar oldukları ifade edilebilir (Bosch 1947; Yılmaz 2002). Dolayısıyla, Antalya'nın bu dönemde gittikçe belirginleşen kent kimliğinin sur yapımını veya mevcut tahkimat sisteminin geliştirmesini gerektirdiği açıktır.

Surların inşasında veya tahkiminde Pamfilya kıyı coğrafyasının özel durumu önem teşkil etmektedir. Ashworth (1991) bir kentin güvenliği ile ticarete yakınlığı arasında negatif ilişki bulunduğunu ifade etmektedir. Örneklemek gerekirse, Akdeniz'e kıyısı olan bir başka Pamfilya kenti olan Side, ticareti öncelerken saldırılara karşı daha açık konumda bulunmakta, bölgenin diğer kentlerinden olan Perge ve Aspendos ise ticaret kapasitelerini azaltmak pahasına, sırtlarını dağ sıralarına yaslayarak ve denizden gelecek tehditleri bertaraf ederek, güvenliği ön plana çıkartmaktadır. Burada, ekonomik fırsat ile güvenlik ihtiyacı arasında bir denge kurulması gerekmiştir (Ashworth 1991) (Şekil 4.7). Bu durumda tıpkı Side gibi deniz kenarında yer alan ve güvenlik zafiyetleri bulunan ve yerleşilmesinin başat sebebinin bölgenin sağladığı doğal savunma olmayan Antalya gibi bir kent için, sağladığı diğer fırsatların güvenceye alınabilmesinin temel şartı müstahkem bir mevki haline getirilmesi olmuştur. Bölgedeki sur inşası halihazırda Antalya ile sınırlı değildir; bir başka örnek, yine Helenistik Dönem'de, Perge'nin genişlemesi ile ortaya çıkan aşağı kenti çevreleyen surların inşasıdır (Türkmen 2001). Aynı zamanda, bu dönemde Bergama Krallığı'nın kentlere savunma sistemi tesis etme politikasının salt Antalya ile sınırlı olmadığı vurgulanması gereken bir noktadır. Bu dönemde, sadece yeni kentler kurarak değil, aynı zamanda mevcut kentlere yardım yapıp tahkim ederek de inşa faaliyeti devam ettirilmiştir. Örneğin, bu dönemde Bergama Krallığı'nın, Aetolia kentinin surlarının yapımını finanse ettiği bilinmektedir (Gökalp 2008).

Şekil 4.7. Pamfilya kıyısındaki antik dönem yerleşmeleri (Ashworth 1991)

Özetlemek gerekirse; II. Attalos'un ele geçirdiği kent hali hazırda, niteliği belirsiz olmakla beraber, çeşitli tahkimatlara sahip bir kent olarak belirmektedir. Ekonomik ve siyasi etkenler doğrultusunda gelişmiş bulunan yerleşim, II. Attalos'un ele geçirmesi ile beraber askeri niteliğe de kavuşmuş görünmektedir. Bu durum kentin savunma sisteminin güncellenmesini gerektirmiştir. Bu süreçte merak uyandıran ve ilgi çekici sorular, çatışmanın nasıl gerçekleştiği, Attalos'un kenti nasıl ele geçirdiği ve ilk savunma yapılarının kentin asıl kurucusu kabul edilen Attalos'a karşı kullanılıp kullanılmadığıdır.

Helenistik Dönem'e tarihlenen sur duvarlarına ilişkin çeşitli fikirler bulunmaktadır. Ayrıca, surlar hakkındaki yapılan tahminler, kentin bu dönemdeki sınırları hakkında yapılan tahminlerle doğrudan bağlantılı görünmektedir. Yılmaz (2002), kentin güneybatı köşesindeki istinat duvarları ile Helenistik Dönem arasında bağlantı kurmaktadır. Tanyeli (1987) de, bu istinat duvarlarının antikiteden kaldıkları izlenimini uyandırdıklarını söyler. Wycherley (1991), Helenistik Dönem surlarını anlatırken, büyük surların kayadan geliştiğinden ve doğa görünümüne ayrılmazcasına birleştiğinden bahseder. Bu kısımda bahsedilen surlar, böyle bir görünüm oluşturmaktadır (Şekil 4.8).

Şekil 4.8. Antik döneme tarihlendiği düşünülen kent surları (Yılmaz 2002)

Tanyeli (1987)'ye göre kent limanın doğusunda kurulmuştur. Yılmaz (2002)'a göre ise kentin yerleşimi limanın kuzey tarafında ağırlık kazanmış olmalıdır. Bu konudaki kapsamlı fikirlerini aktaran Varkıvaç (2008) ise kentin liman odaklı olduğu düşünüldüğünde, limanın kuzeyinde ve doğusunda gelişmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu alan hem savunulmaya daha elverişlidir hem de güçlü bir kaleye ait yerleşime mekânsal olarak sağlamaktadır. II. Attalos'un kentte inşa ettiğini düşündüğümüz yerler için de bu bölge en uygun koşulları sağlamaktadır. Olasılıkla kara surları limanı sınırlayan kayalıkların dikleştiği iki noktada başlamaktaydı. Ayrıca Varkıvaç (2008), kentin doğudaki Helenistik Dönem sınırının bugünkü III numaralı duvar olduğunu düşünmektedir. Yine, Mermerli Plajı'nın ilerisinden başlayıp, kayalıklarda kara surlarına dokunan deniz surları, Varkıvaç ve Yılmaz tarafından yapılan çalışmalarda, Bizans Dönemi'ne tarihlendirilmiştir. Fakat Varkıvaç, bu duvarın ötesinde, falezlerin tabanında büyük traverten bloklardan oluşan alçak kalıntıların izlenebildiğini belirtmekte, bunların sur yapısı olduğu iddia etmektedir. Bunların yapım tekniği ve konumu, araştırmacılar tarafından Roma Dönemi'ne tarihlenen sur duvarlarından farklıdır. Varkıvaç'a göre bu duvarlar Helenistik Dönem'e tarihlenmektedir. Bu surların güzergahı ise limanın güney ucunda doğuya dönmekte, yükselen kayaların önünde, kara surları ile birleşmektedir (Başok 2016). Bu durumda Helenistik Dönem kentinin, limanın kuzeyinde bir akropol oluşturarak, kuzeyde ve doğuda gelişim gösterdiği, doğu sınırının ise III numaralı sur duvarı olduğu, en olası tahmin olarak öne çıkmaktadır. Kentin bugünkü iç sur sisteminin temelinde ise teraslama faaliyetlerinin yer aldığı düşünülebilir. Kentin kuzey sınırı ayrı bir tartışma konusudur. Kurt (2010), kentin kuzeybatı ve kuzeydoğusunu sınırlayan

duvarların, özellikle alt yapıları incelendiğinde Helenistik Dönem’e tarihlendiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla pek çok onarım ve değişikliğe rağmen, buradaki savunma hattının uzun dönem değişmediği varsayılabilir (Şekil 4.9).

Şekil 4.9. Kentin Helenistik Dönem’deki olası sınırları ve sur çizgileri (Redford ve Leiser 2008, surların numaralandırılmasında Yılmaz (2002)’a başvurulmuştur, görsele müdahale edilmiştir)

4.2.3. Kent kapılarına dair değerlendirmeler

Varkıvanç (2008), bu dönemde kentin deniz surlarının yaklaşık olarak günümüzdeki yüksekliğine ulaştığını düşünmekte ve bu dönemdeki giriş kapısının, Kırkmerdiven üzerinden sağlandığını ifade etmektedir. Ayrıca Varkıvanç (2008), Kırkmerdiven’in yaklaşık 20 metre güneyinde kalan, günümüzde geç dönem duvarlarının kapattığı beş sıralık kaya basamağından bahsetmekte ve bu basamakların kentin o günkü özgün girişine uzandığını iddia etmektedir (Şekil 4.9; Şekil 4.10).

Şekil 4.10. Kırkmerdiven'in 20 metre güneyindeki, kaya üzerinde yer alan olası basamak izleri (Orijinal 2022)

Sönmez (2009)'in ilk dönem yerleşimini açıklarken, kuzey ve güney olarak iki kentten bahsettiği belirtilmişti. Sönmez'in bu dönemdeki kuzey kente ait olduğunu düşündüğü ve K03 kapısı ile B09 burcu olarak nitelediği kapı ise günümüze kısmen sağlam bir şekilde ulaşmıştır (Şekil 4.4; Şekil 4.11). Batı yüzünde yer alan kapı orijinaline sadık kalınmayarak restore edilmiştir. Sönmez (2009) bu kapının ilk kentte kapı burcu iken daha sonra kapatıldığını ifade etmektedir. Şu anki kapının sonraki dönem yapısı olduğu bilirse de, o dönemki kentin akropolüne ulaştığı iddia edilen bir kapının yerinde, günümüzde de olası bir geçit bulunması, bu kapıdan bahsetmeyi gerekli kılmaktadır.

Şekil 4.11. Sönmez'in işaret ettiği K03 kapısı (Sönmez 2009)

Kentin kuzey sınırını belirleyen kara surları üzerindeki kapılar ise belirsizliğini korumaktadır. Hadrianus Kapısı'nın yerinde Helenistik Dönem'den kalma başka bir öncü kapının olduğunu iddia eden fikirlere ileriki kısımlarda yer verilecektir.

4.2.4. Kent surları ile kent ve çevresi arasındaki ilişkiye dair değerlendirmeler

Kent; kent planı açısından ele alındığında, kentin topografyası, İyon kentlerinde görülen ızgara plan sisteminin uygulanmasını zorlaştırmaktadır. İleriki bölümlerde de değinileceği üzere ızgara kent planı yalnızca kentin doğu kısmında hayata geçirilmiş gözükmektedir. Helen kentlerinin merkezinin agora olduğu bilinmektedir (Wycherley 1991). Çimrin (2002)'e göre Antik Attaleia kentinin agorası Hesapçı ve Sakarya Sokakları'nın kesiştiği yerde yer alan tapınağın hemen yanında bulunmaktadır. Bu alanın Roma Dönemi'nde de forum olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Yağcı 2009). Agoranın yer tespitine dair yorumlar hakkındaki şüpheler I numaralı sur çizgisinden gelmektedir. İleriki bölümlerde de ifade edileceği üzere, I numaralı sur çizgisinin Roma Dönemi'nde artan nüfusa yeni bir kent parçası kazandırma düşüncesi ile inşa edildiği ifade edilmektedir (Yılmaz 2002). Bu durumda Helenistik Dönem agorasının sur dışında yer alması şüphe uyandırmaktadır. Aşınmaz (2015) da, plancılık açısından yola çıkarak kentin agorasının yeri hakkında tahmin yürütmektedir. Aşınmaz (2015) ancak Attaleia öncesi yerleşim göz ardı edildiği takdirde, agoranın burada olabileceğinin iddia edilebileceğini belirtmiştir. Ayrıca agoranın kesin yerinin bilinemeyeceğini ancak fikir yürütülebileceğini söylemiştir (Aşınmaz 2015). Bu fikir yürütme sürecine Helenistik Dönem surları da dahil edilmelidir. Attaleia öncesi yerleşimin göz ardı edilmesi şüpheler oluşturmaktadır, kentin agorasının yerinin Helenistik Dönem surlarının içinde aranması

daha isabetli olacaktır. Veyahut agorası, sur dışında kalan kentler değerlendirmeye alınmalı, kıyaslamalı bir süreç ile daha doğru bilgiye ulaşım sağlanmalıdır.

4.3. Antalya ve Kent Surlarının M.Ö. Erken 1. Yüzyıl - M.S. Geç 2. Yüzyıl Arasındaki Gelişimleri

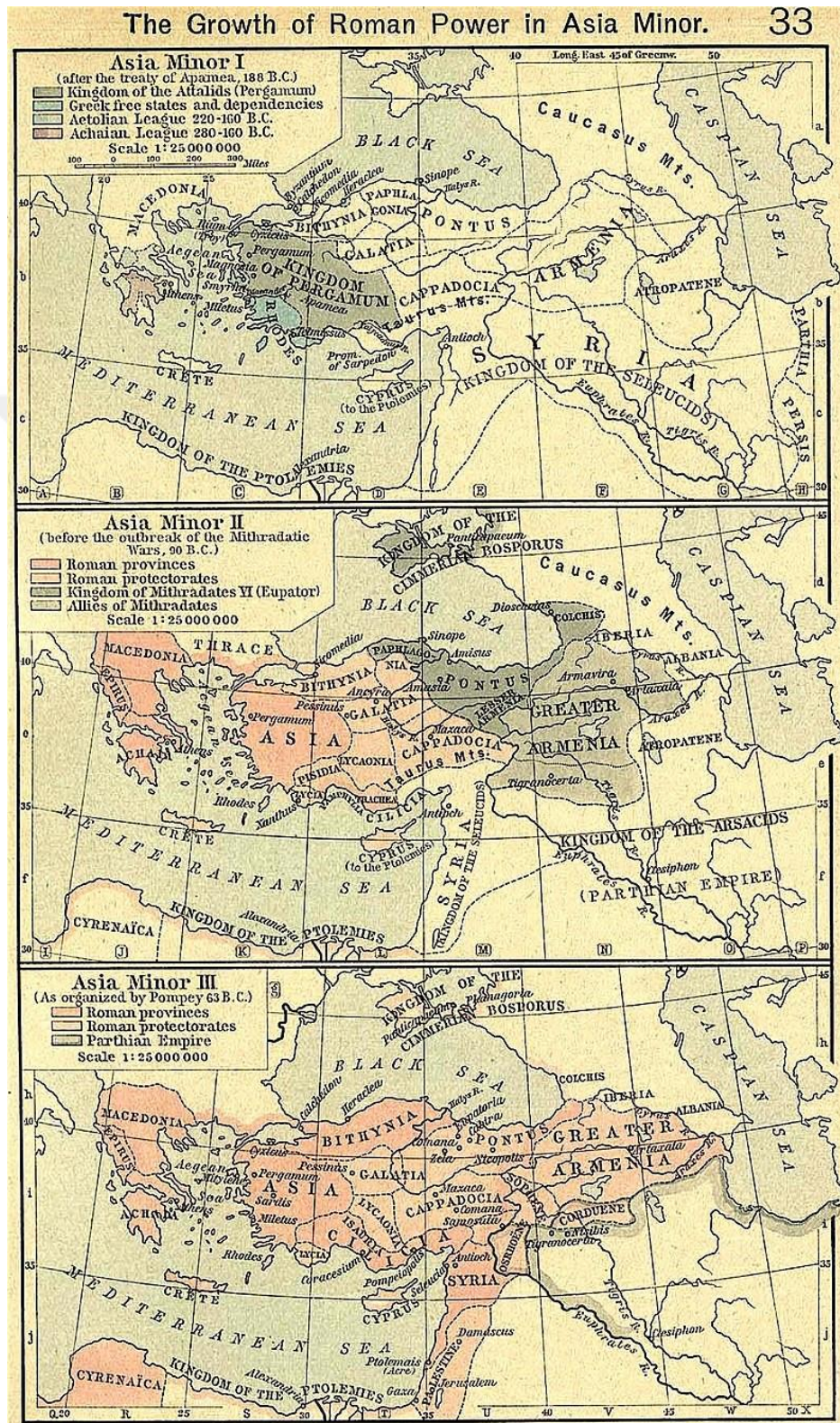
Yaklaşık olarak, M.Ö. erken 1. yüzyıldan M.S. geç 2. Yüzyıla kadarki zaman dilimi, Antalya'nın çoğunlukla Roma idaresi altında, istikrar ve güvenlik ortamından yararlanarak kent hüviyetini pekiştirdiği, bu gelişmenin şehrin yapılı çevresine büyük oranda yansıdığı, şehrin savunma yapılarının da bu durumdan geniş çapta etkilendiği bir zaman dilimi olarak öne çıkmakta ve diğer zaman dilimlerinden ayrılmaktadır (Mitchell 1993; Liebeschuetz 1999; Yılmaz 2002; Akın 2012).

4.3.1. Siyasi, sosyal, ekonomik gelişmeler

III. Attalos, Bergama Krallığı'nın topraklarını vasiyet yolu ile Roma'ya miras bırakmıştır. Bu durum sonucunda M.Ö. 133 yılında burada bir Roma Eyaleti kurulması kaçınılmaz hale gelmiştir. Fakat hem Roma'daki iç karışıklıklar hem de bölgede ortaya çıkan liderlik iddiaları sebebiyle Roma kurumlarının bölgeye yerleşmesi gecikmiştir. Ayrıca Akdeniz'deki otorite boşluğu korsanlık faaliyetlerinin artmasına sebep olmuş, Romalılar ile korsanlar arasında yeni bir mücadele baş göstermiştir (Gökalp 2008; Tekin 2019). Korsanlık faaliyetlerinin tamamen ortadan kaldırılması uzun bir mücadele gerektirmiştir. Tekin (2019), M.Ö. 67'de çıkarılan kanun ile kendisine verilen yetki sayesinde, Pompeius'un Akdeniz'i korsanlardan temizlediğini aktarmaktadır. Korsan tehdidi ortadan kaldırıldıktan sonra, Attaleia kentine korsanlık faaliyetlerine destek olduğu gerekçesi ile ceza verilmiştir. Bu ceza sonucunda kent arazileri kamulaştırılmıştır (Gökalp 2008). Bu durum, kentin Roma Dönemi'ndeki gelişimini pek çok açıdan etkilemiştir. Ayrıca Çimrin (2005), M. Ö. 77 yılında, kentin Roma egemenliğine girdiğini ve kent surlarının tamamen onarıldığını ifade etmektedir. Bu durum kentin, baştan itibaren Roma için önem teşkil ettiğine yönelik bir kanıt olarak değerlendirilebilir.

Korsanların hakimiyetinde geçen istikrarsızlık döneminin ardından Roma hakimiyetine geçen kent istikrara kavuşmuştur (Şekil 4.12). Pax Romana uzun sürecek bir barış dönemini mümkün kılmıştır. Bu dönemde imparatorluk, istikrarın ve uyumluluğun devamı için kentlerin işlemlerine dayanmaktaydı (Mitchell 1993; Akın 2012). Sonuçta, ekonomik iyileşme ve refah artışı sonucunda, sayıları artan ve bir gelenek haline gelen festivaller, kamu gösterileri; toplumun her kesiminden katılımı teşvik ederek sosyal düzenin onaylanmasını temsil ve tahkim etmiştir. Bu sebeple imparatorluğun güçlenmesi kentin de güçlenmesine ve büyük çaplı bir genişleme göstermesine katkı sağlamıştır. Sosyal düzenin tesisi, kentin temsil ettiği yaşam biçiminin çok büyük, hatta neredeyse karşı konulamayacak bir çekiciliğinin olduğunu göstermektedir (Liebeschuetz 1999). Bu dönemde Pamfilya kentleri, gelişimlerinin doruğuna ulaşmışlardır, hatta Aleksandreia ve Antiokheia gibi kentlerle boy ölçüşmeye başlamışlardır. Yeni binaların inşası, vakıfların kurulması, çeşitli oyun, yarışma ve bayramların tesis edilmesi gibi durumlar öne çıkmıştır (Mitchell 1993; Akın 2012). Antalya kenti de Roma idaresi altında bu kentsel canlanmadan payını almıştır. Kentte, Flavius Hanedanı Dönemi'nde imparatorluk oyunlarının kutlandığını, Thea Roma tapınınının görülmeye başladığını bilmekteyiz (Gökalp 2008). Antalya'yı bölgedeki diğer kentlerden ayıran önemli bir nokta, kentteki Romalı idarecilerin sayısıdır. Kent arazilerinin kamulaştırılması

sebebiyle, kentte yoğun bir memur nüfus bulunmaktadır, bu nüfus kentin bu dönemde bir refah kenti olduğunu göstermektedir. Pamfilya'dan çıkan 17 senatörün 9'unun Attaleia'dan çıktığı görülmektedir (Gökalp 2008).

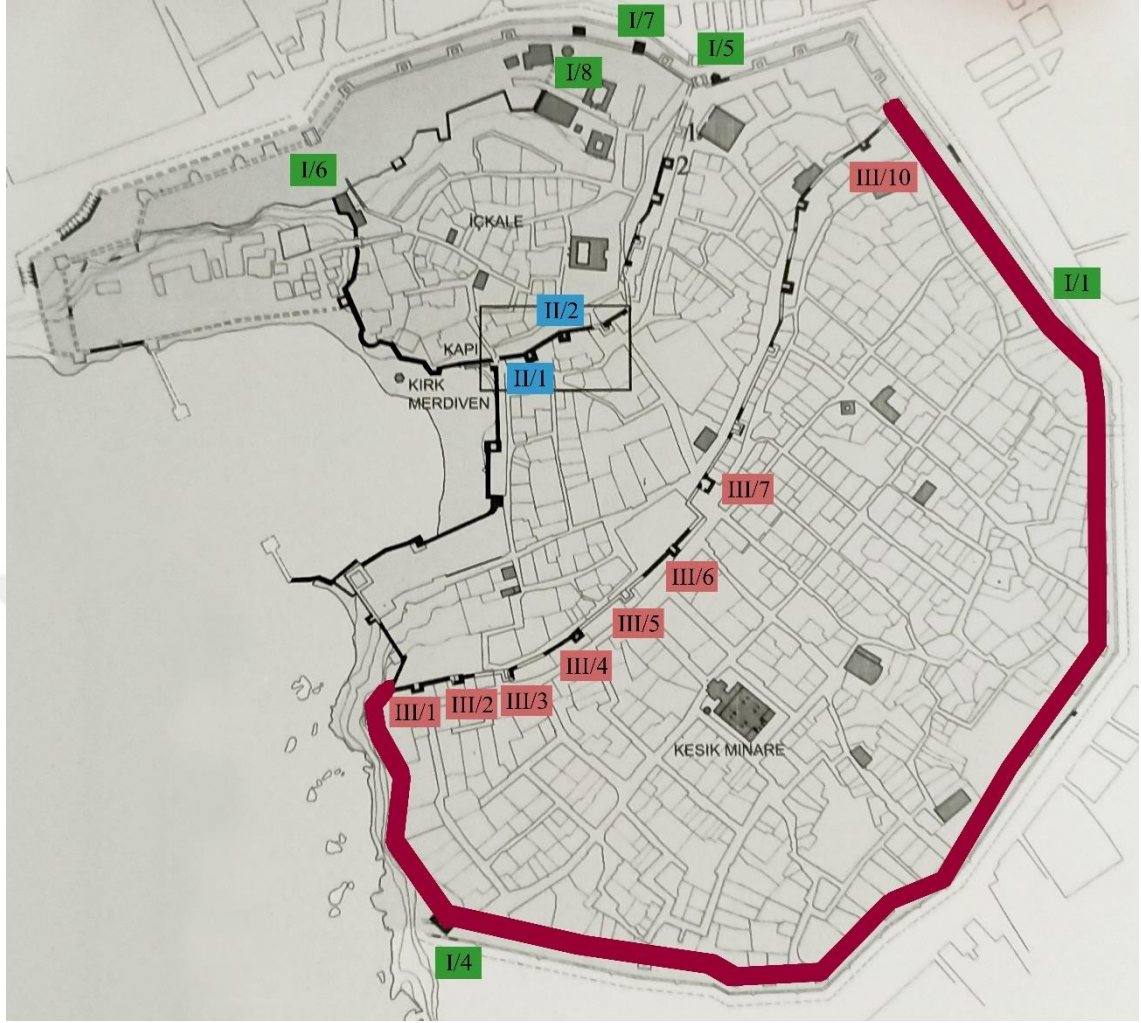

Şekil 4.12. Küçük Asya'daki Roma ilerleyişini gösteren haritalar (Anonim 1)

Bu devre dair bahsedilmesi gereken bir başka nokta, bölgenin tarımsal üretimindeki artıştır. İnan (1988), bu dönemde, Pamfilya'nın kendi nüfusunun yanı sıra Perge ve Side'de konuşlanan Roma yardımcı birliklerini de beslediği, hatta Suriye'ye buğday yolladığını ifade etmektedir (Ünver 2019). Ayrıca bu dönemde, zeytin yetiştiriciliğinden, zeytin festivallerinden; üzüm, şarap, bal, pamuk gibi diğer gıda ürünlerinin üretiminden bahsedilmektedir. 4. yüzyılda Pamfilya bölgesi, çok verimli ve kendi kendine yeten bir bölge olarak tanımlanmaktadır (Akın 2012).

4.3.2. Kent surlarına dair değerlendirmeler

Kentin bu döneme tarihlenen en önemli sur yapısı, I numaralı sur çizgisi olarak belirmektedir. Bahsedildiği üzere Roma Dönemi'ndeki istikrar ortamı refah artışına, refah artışı da nüfus artışına sebep olmuştur. Bunun sonucunda kent genişlemiş, genişleyen kenti çevrelemek niyetiyle yeni bir sur duvarı inşa edilmiştir (Yağcı 2009). Yılmaz (2002), Roma Dönemi'nde inşa edildiğini söylediği I numaralı sur duvarı ile yeni bir yerleşim alanı oluşturulduğunu ifade etmektedir. I numaralı sur çizgisi günümüzde Hadrianus Kapısı'ndan başlamakta, güneye doğru kırılarak Hıdırlık Kulesi'ne doğru uzanmaktadır. Bu sur çizgisindeki yıkıntılar sebebiyle surun tamamını tespit etme şansı bulunmasa da, sur çizgisinin yaklaşık izini belirleyebilmek mümkün görünmektedir (Yılmaz 2002) (Şekil 4.13). Benzer biçimde, Lanckoronsky de, I numaralı sur duvarının, Roma Dönemi'nde kenti genişletmek için inşa edildiğini savunmaktadır (Tanyeli 1987). Yine Yağcı (2009), kentin ilk kuruluş döneminde iç surla çevrili olduğunu, Roma hakimiyetinin ardından kente yeni göçmenlerin yerleştirilmesiyle ilk surun dışına yerleşmek zorunda kalan ailelerin savunma alanı içerisine alınması ihtiyacı dolayısıyla dış surun yapıldığının, bu durumun dış surun orijinal bölümlerindeki duvar örgü tekniğinden anlaşıldığını söylemektedir. Varkıvaç (2008) da I numaralı sur duvarlarını kastederek, kenti sınırlayan sur duvarlarının tarihinin, teknik ve işçilik yardımıyla, ayrıca gösterdiği bütünlükle, Roma Dönemi'ne kadar uzandığını ifade etmektedir. Fakat Gökalp (2008), Hadrianus Kapısı'nı yorumlarken, doğu surları üzerinde Helenistik Dönem'den kalan, kenti ticari hinterlandına bağlayan bir kapı olduğunu, Hadrianus Kapısı'nın bu kapının devamı niteliğinde olduğunu söylemektedir. Bir önceki bölümde değinildiği üzere, kentin Helenistik Dönem agorasının yerine yönelik tespitler de, I numaralı sur duvarının Helenistik Dönem'de var olmasını gerektirmektedir. Fakat I numaralı sur duvarının Roma Dönemi'nde inşa edilmiş olması daha makul bir olasılık olarak gözükmektedir.

Şekil 4.13. Roma Dönemi'nde inşa edilen sur duvarının olası çizgisi (Redford ve Leiser 2008, surların numaralandırılmasında Yılmaz (2002)'a başvurulmuştur, görsele müdahale edilmiştir)

Her ne kadar artan nüfusa yeni bir kent parçası temin etmek nedeniyle I numaralı sur duvarının inşa edildiği üzerinde mutabık olunsu da bu durum, istisnai bir durum teşkil etmektedir. Zira Pax Romana Dönemi'nde, süregelen barış durumu sayesinde, Pamfilya bölgesinin diğer kentlerinde surların yapı malzemelerinin, yeni inşa edilecek yapılarda devşirme malzeme olarak kullanıldığı göze çarpmaktadır. Örneğin Türkmen (2008) Perge'deki kentin güneye doğru genişleyerek sur dışına taştığını, gelişmekte olan bir kentin yapı malzemesi ihtiyacının surlardan karşılandığı söylemektedir (Ünver 2019). Marsel, yine bu dönemde, Side'nin deniz surlarından elde edilen malzemelerin kentin anıtsal yapılarında kullanıldığını aktarmaktadır (Ünver 2019). Üstelik bu durum Pamfilya bölgesine has gözükmemektedir. Örneğin İznik kentinde, devrinin en güçlü surlarından sayılan Helenistik Dönem surları, Pax Romana Dönemi'nde yıkılmış, kentin kamu yapılarının inşası için devşirme malzeme olarak kullanılmıştır (Şahin 2004). Dolayısıyla kentlerin mevcut surlarını yıkıp, yapı taşlarını devşirme malzeme olarak kullandıkları bir

barış devrinde Antalya'nın yeni oluşturulmak istenen bir kent parçası için sur inşa etmesinin ardındaki sebepleri açıklamak gerekmektedir.

İlk olası sebep, Antalya kentinin su kıyısında bulunmasıdır. Kostof (1999)'a göre, su kenarında yer alan kentlerin ayırt edici özelliği bulunmaktadır. Kostof (1999), bu kentlere su tarafından, botlarla veyahut gemilerle yaklaştığımızda, kendimizi kentin sınırında değil, direkt olarak merkezinde bulduğumuzu söylemekte, bu durumun kentin temel özelliklerini değiştirdiğini ifade etmektedir. Bu sebeple su kıyısındaki kentlerin savunmasında surların önemi artmaktadır. Sönmez (2009), Pax Romana Dönemi'nde Akdeniz'de donanma gücü kalmamış olduğunu, gemilerin kıyıları denetlemek, asker nakletmek, yolcu taşımak için kullanıldığını söyler. Donanma yoksunluğunu sur inşası ile telafi etmek makul bir çözüm gibi görünmektedir. Öte yandan donanmaya ihtiyaç duyulmaması güvenlik zafiyetinin olmadığını da göstermekte ve sur yapımını her halükârda gereksiz kılmaktadır. Aynı zamanda Side'nin de sur duvarlarını yıkması, bu iddiayı güçsüzleştiren bir sebep olarak öne çıkmaktadır. İkinci olası sebep, kent arazisinin kamulaştırılması sonucunda kentte memur nüfusunun artması; kamulaştırma eylemi ve bu memur nüfusunun kent refahına katkısı ile sur inşasının finanse edilebilmiş olması, aynı zamanda bu nüfusun kendini koruma isteği sonucunda yeni surların inşa edilmiş olmasıdır.

Surların inşa sebebini açıklamasa da, Varkıvaç (2008)'ın fikirleri yeni inşaatlar için malzeme teminine bir adres göstermekte, aynı zamanda I numaralı sur çizgisi üzerinde olmasa da sur yıkımının varlığını belirtmektedir. Nitekim Varkıvaç (2008), Roma Dönemi'nde, Helenistik Dönem surlarının, sadece teraslama niyetiyle aşağı kısımlarının kullandığını, geri kalan kısımlarının söküldüğünü ve devşirme malzeme olarak kullandığını, aynı zamanda eğimli arazide tesviye için kullanıldığını iddia etmektedir. Bu durum yine de kentin dış çeperini oluşturan I numaralı surların inşa sebebini tam olarak açıklamamaktadır. Fakat olasılıkla I numaralı sur çizgisinin kentin sınırını oluşturduğunu iddia edilse de, yeni oluşan kent parçasının artan nüfusa yetmediği, sur dışında çeşitli yerleşim yerlerinin olduğu tahmin edilebilir. Dolayısıyla diğer kentlerde tespit edilen surların önemini kaybetmesi, kısmi olarak da olsa Antalya'da da vuku bulmuş olmalıdır. Aynı zamanda Antalya, Pax Romana Dönemi'nde güvenliğe önem veren tek istisna kent olarak gözükmemektedir. Nitekim, Sillyon kentinde de Helenistik Dönem surları çoğunlukla sağlam ve onarımsız gözükmektedir (Taşkıran 2017). Bu durum, Sillyon kentinde de sur yapılarının korunduğunu göstermektedir. Antalya kenti de yukarıdaki olası sebepler nedeniyle, güvenliği ve savunmayı Pax Romana'nın barış şartlarına rağmen tamamıyla gözden çıkaramamış gözükmektedir.

Bu döneme dair surlar hakkında değinilmesi gereken bir başka yapı Hıdırlık Kulesi'dir (Şekil 4.14). Yapının, kentin savunma öğelerinden biri haline getirilmesi ve özgün üst yapısının sergilediği burç görünümü "kule" olarak adlandırılmasında etken olmuştur (Alp 2005). Yapının, bir mezar yapısı olduğuna dair ilk fikir, Hirschfeld tarafından ifade edilmiştir (Aşınmaz 2015). Çimrin (2005), kulenin tarihi hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Kule, Flavius Hanedanı Dönemi'nde, Calpirnius Rufus tarafından, bir mezar anıtı olarak inşa ettirilmiştir. Kulede yer alan 12 balta simgesi, Calpirnius ailesinin konsüllük sembolüdür (Çimrin 2005). Yapıyı, İtalya örnekleriyle karşılaştırdığımızda ortaya çıkan benzerlik dikkat çekicidir. Augustus ve Hadrianus mozoleleri, İtalya anıt mezar mimarisini iyi bir biçimde yansıtmakta ve Hıdırlık Kulesi

de bu yapılarla büyük benzerlik göstermektedir (Aşınmaz 2015). Yapı, bu açıdan Anadolu toprakları içerisinde tek ve benzersizdir (Alp 2005). Yapının formunun gerisinde, daha önce bahsedildiği üzere kent arazilerinin kamulaştırılması sebebiyle Antalya'daki İtalik yerleşimcilerin imar faaliyetleri üzerindeki rolü bulunmuş olabilir. Bu denli anıtsal yapılar, batıdaki mimari üslup ve formlardan etkilenmiş olabilir (Çakmak 2018). Kule, Hadrianus Kapısı ile birlikte Roma Dönemi kentinden, büyük oranda sağlam ve özgün biçimde kalmış iki yapıdan birisidir. Hatta Hadrianus Kapısı, ileride değinileceği üzere, fonksiyonu ve konumu gereği sürekli kullanıldığı ve daha sonra onarım gördüğü için özgün yapısını kısmen da olsa kaybetmiştir. Hıdırlık Kulesi ise, küçük onarım ve bazı yıpranmalara karşın özgün formunu büyük oranda korumuş gözükmektedir (Alp 2005). Çimrin (2018) yapının daha sonra kilise olarak kullanıldığını da söylemektedir. Ayrıca Çimrin (2005), mendireklerin ucundaki iki fenerin yanı sıra, Hıdırlık Kulesi'nden yakılan ateşin gemicilere işaret verdiğini de söylemektedir. Dolayısıyla kule, bir deniz feneri görevini de ifa etmiş gözükmektedir. Kule, Geç Roma veya Erken Bizans Dönemi'nde kentin savunma sistemine dahil edilmiş olmalıdır (Çimrin 2005).

Şekil 4.14. Hıdırlık Kulesi (Orijinal 2022)

4.3.3. Kent kapılarına dair değerlendirmeler

Kullanılışlarına göre sur kapılarını genel olarak üç tipe ayırmak mümkün gözükmektedir. Bunlardan ilki, kente ulaşan ana yolların sonundaki kapılar; ikinci olarak kırlara veya kır yollarına açılan kapılar; üçüncü ise kentin bölümleri arasında geçit sağlamak için olan kapılardır (Ünver 2019). Okatan (2004) da, Antalya surları için, pek çok ana kapının olduğunu, bunlar arasında ise ana kapı olamayacak, daha yalın kapıların

olduğunu belirtmektedir. Hadrianus Kapısı, Roma Dönemi'nin surlar üzerindeki en çarpıcı izi olmakla birlikte, birinci tipte, kente ulaşan ana yolun sonundaki bir kapı niteliğindedir. Hadrianus Kapısı'nın nitelikleri ve inşa süreci üzerinde durulması gereken bir başlık oluşturmaktadır (Şekil 4.15).

Şekil 4.15. Hadrianus Kapısı (Orijinal 2022)

Hadrianus Kapısı'nın başlangıçta bir zafer takı olarak mı, yoksa bir kent kapısı olarak mı inşa edildiği tartışmalı bir konu başlığını oluşturmaktadır. Yılmaz (2002), kapının iki yanında yer alan sur duvarlarının benzer dönemlere tarihlendiğini belirtmektedir (Şekil 4.16). Bu durum, kapının, ilk inşa döneminde bir kent kapısı olarak tasarlandığına yönelik bir kanıt sunmaktadır. Öte yandan Aşınmaz (2015) ise işlevsel olarak kapının savunmaya elverişli olmadığını iddia etmekte, bu nedenle yapının anıtsal bir nitelik taşıdığını ifade etmektedir. Nitekim anıtın inşa edildiği dönem, Roma'nın barış dönemi olduğu için savunmanın ikinci planda kaldığını ifade etmektedir (Aşınmaz 2015). Tartışmaya katkı sunacak bir unsur Sillyon'un durumudur. Bu dönemde Sillyon'da, kent kapıları ve bazı savunma yapıları estetik bir karaktere bürünmüş, kente ilk teması sağlayan kapılar çeşitli eklemeler ile temsili bir yapıya dönüşmüş ve anıtsallaştırılmıştır (Taşkiran 2017).

Bu konuda kent kapıları ve zafer takları arasındaki ayrımın, kesin bir ayrım olmadığını belirtmek gerekmektedir. Anadolu'daki Roma takları, orijinal bir üslup ortaya koymakta; bazı zamanlarda önemli giriş kapılarına tak özelliği verildiği, yapının işlev değişikliğine uğradığı bilinmektedir (Güven 1986). Tırpan (1990) da Anadolu'daki üç gözlü kent kapılarının zafer takı olarak da kullanılmış olabileceğini ifade etmekte, Hadrianus Kapısı'nı da bu duruma örnek göstermektedir. Konu hakkında detaylı tespitlerde bulunan Özgen (2009), sayısal bir yaklaşım sonucunda, Anadolu'da tak yapıları arasında kent girişlerinde tercih edilen formun üç gözlü tak yapıları olduğunu söylemektedir. Okatan da (2004), Hadrianus Kapısı'nın sur sistemi üzerinde inşa edilmesi

sebebi ile, Anadolu’da inşa edilen diğer pek çok taktan farklı bir noktaya konumlanmaktadır. Mimari formu sebebiyle sahip olduğu anıtsallığını taklar ile, sur üzerinde sağladığı giriş formu nedeniyle de işlevini kent kapıları ile ilişkilendirmektedir. Hadrianus Kapısı’nı da zafer takları ile kent kapıları arasında bir fark olmadığının önemli göstergelerinden saymaktadır (Okatan 2004).

Şekil 4.16. Hadrianus Kapısı’nın güney tarafındaki burcu (Orijinal 2022)

Hadrianus Kapısı’nın eldeki verilerle kesin tarihlemesi yapılamasa da, Roma İmparatoru Hadrianus’un (M.S. 76 – 138) Attaleia Kenti’ne gerçekleştirmesi beklenen M.S. 121-123 yılındaki ilk seyahati için yapıldığı görüşü ağır basmaktadır (Okatan 2004). Speller (2003) ise Hadrianus’un 131 yılındaki gezilerinden bahsederken Antalya’daki ve Perge’deki bir tak yapımından bahsetmektedir.

Aşınmaz (2015) kapının bulunduğu yerde, Helenistik Dönem orijinli bir kapının yer aldığını iddia etmektedir. Gökalp (2008) de, kapının burada bulunmasının sebebini, Helenistik Dönem’deki doğu ticareti sebebiyle burada teşkil edilmiş başka bir kapının mekânsal sürekliliğine dayandırmaktadır. Okatan (2004)’a göre Hadrianus Kapısı’nın bugünkü yerinde, başka bir kapı bulunmaktaydı. Hadrianus’un kente ziyareti, daha anıtsal bir kapının inşasını gündeme getirmiş olmalıdır. Okatan’a göre kapı, önceden var olan kuzey kule referansı ile tamamlanmış, güney kule sonradan inşa edilmiştir (Okatan 2004). Fakat daha önce de ifade edildiği üzere I numaralı sur çizgisinin Roma Dönemi’nde inşa edildiğinin kabul edilmesi burada var olan bir Helenistik Dönem kapısını şüpheli kılmaktadır. Öte yandan, Hadrianus Kapısı’nın öncülü olduğu iddia edilen kapının, Roma Dönemi surlarıyla birlikte inşa edilmiş basit bir kapı olma ihtimali bulunmaktadır. Bu

kapı, daha sonra daha anıtsal Hadrianus Kapısı'na dönüşmüş olabilir, en makul açıklama bu gözükmektedir.

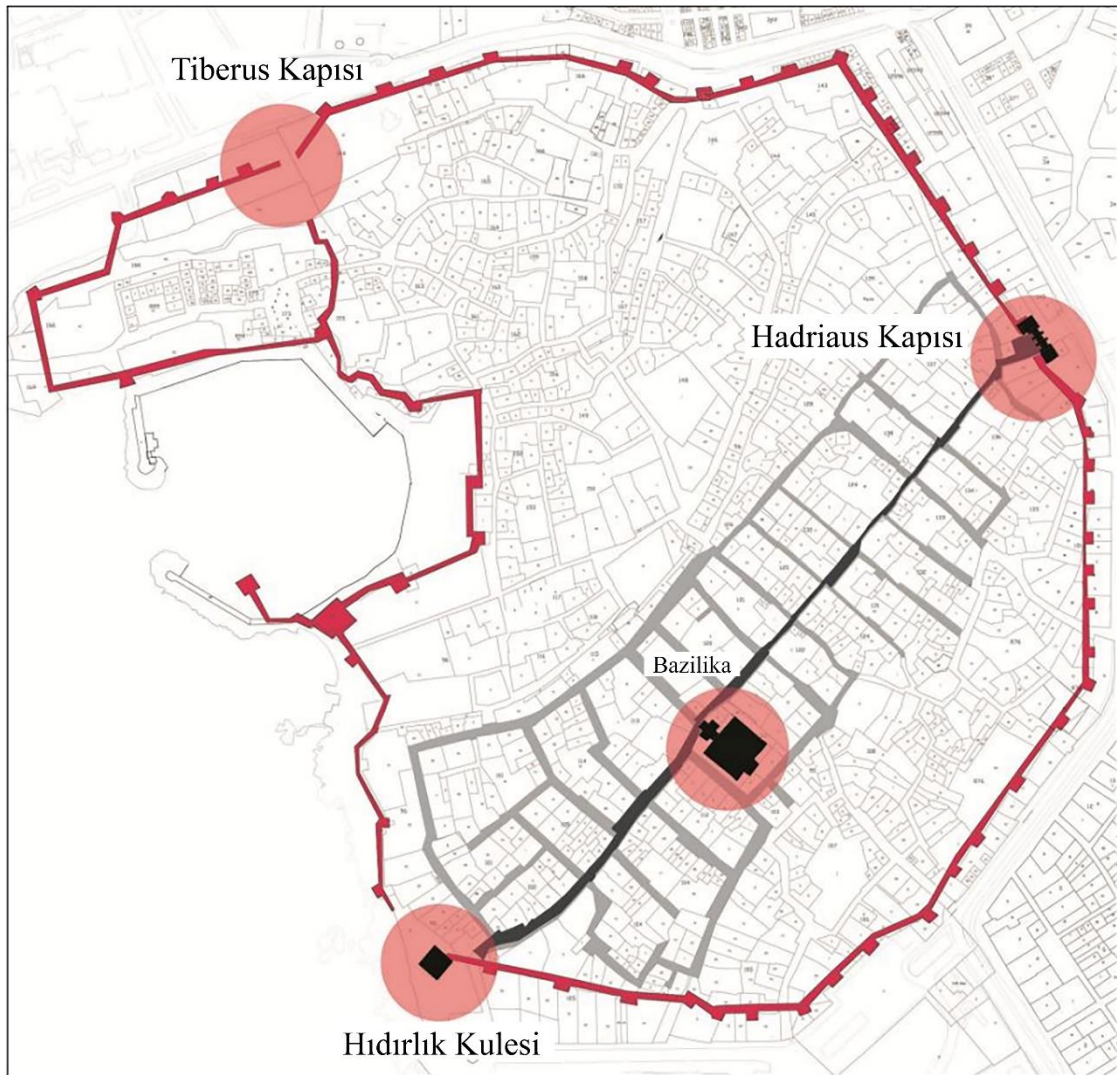
Roma Dönemi kapılarının sur üzerinden geçişi sağlamalarının ötesinde simgesel anlamları bulunmaktadır (Gökalp 2008). Hadrianus Kapısı, kentin doğu kapısı olarak işlemektedir. Bu kapıdan başlayan yol çizgisi; Perge, Aspendos, Side, Korakesyon (Alanya), Antakya, Suriye ve doğudaki diğer kentlere uzanıyordu. Aynı zamanda Silifke ve Perge üzerinden de Orta Anadolu'ya taşınmaktaydı. Dolayısıyla siyasi ve ekonomik merkezlerle ilişkilenen bir anlam taşımaktaydı (Çimrin 2005). Esasen kapılar, kenti hinterlandına bağlayan bir geçiş noktasına denk gelmekteydi (Yılmaz 2002). Kapının doğu yönünde olması, diğer kentlerle bağlantı kuran simgesel anlamının ötesinde, siyasi açıdan da önem arz etmekteydi. Kapının ismini aldığı imparator Hadrianus'un Antalya'ya olan ziyaretini doğudan gerçekleştireceği bilindiğinden de kapı bu yönden konumlanmıştır. Zira Helenistik Dönem'den beri devam eden imparatorları hayattayken dahi tanrısal bir seviyede göstermekte, en yüksek şekilde onurlandırma ve diğer kentlerle olan yarışta kendi kentlerini daha önde gösterme şeklinde bir gelenek bulunmaktadır. Tıpkı diğer imparatorluk kentleri gibi Antalya kenti de sahip olduğu refahı göstermek ve diğer kentlere üstünlük kurmak için bu yarışa dahil olmuştur (Gökalp 2008). Başgelen (1998), Hadrianus Kapısı'nın, Pax Romana Devri'nin sağladığı güveni yansıttığını belirtmektedir. Hadrianus Kapısı'nın işlek bir trafiğe sahip olduğu da anlaşılmaktadır, 1958 yılında yapılan kazılarda, toprak altında kalan 1,5 metrelik kısmı da açığa çıkarılarak kapının antik zeminine ulaşılmıştır. Geniş ve dikdörtgen bloklardan oluşan döşemede, özellikle orta tonozun kapattığı orta geçenekteki derinleşmiş tekerlek izleri yoğun trafik sirkülasyonu olduğunun bir göstergesidir (Okatan 2004).

Kent kapıları, dönemin nekropol alanlarının konumlanması da dolaylı olarak etkilemiş gözükmektedir. Büyükoğlu ve Tibet, bu dönemde mezarlıkların yol kenarlarına veya kent kapılarının dışına gruplar halinde yerleştirildiğini söylemektedir. 1992-93 yıllarında Kızıltoprak Mahallesi'nde çarşının doğu tarafında yapılan kazılarda mezarlık kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. 1980 yılında kent merkezi çevresinde ve Hadrianus Kapısı yakınında yine mezarlık kalıntıları bulunmuştur (Süer 2006). Surların şekli ve sınırları, kapılar vasıtasıyla, mezarlık alanlarının lokasyonuna da referans oluşturmuş gözükmektedir.

Roma Dönemi'ne dair bahsedilmesi gereken bir başka kapı ise Tiberius Kapısı olarak adlandırılan kapıdır. I numaralı sur çizgisi, bugünkü Saat Kulesi'nin kuzeybatı yönünde kulelerle desteklenerek ilerlemekte, Tophane civarında şehri kuzeyden çevirmektedir. Bu bölge, yön, görüntü ve rüzgâr alma bakımından en uygun yerleşim alanı olarak gözükmektedir. Dolayısıyla, yönetici ve seçkinlerin bu alanda yerleşmiş olabilecekleri ihtimali bulunmaktadır. Bu yüzden, bu yerleşim bölgesini korumak için kuzeyde ikinci bir sur ve kapı inşa edilmiş olmalıdır. Bu kapı Roma İmparatoru Tiberius Dönemi'nde MS 14-37 yıllarında yapılmış, onun adıyla anılmıştır. Tiberius kapısı Olbia, Phaselis, Termessos, Sagalassus ve Kretopolis kentlerine giden yol üzerinde bulunmakta ve kenti batı yönündeki hinterlandına bağlamaktadır (Sönmez 2009; Yağcı 2009). Bu kapının üzerinde, Zeus ya da Poseidon'a atıfta bulunan bir heykelin yer alma ihtimali vardır. Lanckoronski'nin 1885 yılında çizdiği şematik plandaki II numaralı kapı da muhtemelen bu kapıdır. Ancak ne İbni Batuta, ne Evliya Çelebi, ne de Lanckoronski bu kapıdan, anıtsal bir yapı olarak bahsetmektedir (Süer 2006). Tiberius Kapısı'nın varlığı olası gözükse de, kapının nitelikleri hakkında fikir birliği bulunmamaktadır.

4.3.4. Kent surları ile kent ve çevresi arasındaki ilişkiye dair değerlendirmeler

Değınilecek bir başka konu, kent planıdır. Roma İmparatorluğu'ndaki tipik kent planı, ızgara planıdır. Doğu-batı yönündeki ana cadde olan decumanus ve güney-kuzey yönündeki ana cadde olan cardo ile kentte açık bir sokak hiyerarşisi oluşturulmaktadır (Alpan 2013). Bu durumda, Hadrianus Kapısı'ndan başlayarak Hıdırlık Kulesi'nde biten cadde, cardo veyahut decumanus'a tekabül etmektedir (Süer 2006) (Şekil 4.17). Kentin ana caddelerinden birinin başlangıç noktasını oluşturan nokta olarak Hadrianus Kapısı öne çıkmaktadır. Kent kapıları, dolayısıyla surlar, Antalya özelinde, en azından kentin bir kısmının, III numaralı iç sur ile I numaralı dış sur arasındaki kent parçasının, kent planını da etkilemiş görünmektedir.

Şekil 4.17. Roma Dönemi kent haritası (Argın 2012, görsel Türkçeleştirilmiştir)

Ayrıca bu zaman diliminde bölgedeki tarımsal üretimdeki artıştan bahsedilmiştir (Akın 2012; Ünver 2019). Bu artışın dolaylı olarak surlarla ilişkisi bulunabileceği dikkate alınmalıdır. İmparatorluğun sağladığı güvenlik sayesinde kent sur dışına taşma

eğiliminde olmuş, sur dışındaki arazilerin de güvenli olması surların etkisini kırmış ve bu arazilerden üretim amacıyla faydalanılmasını mümkün kılmış gözükmektedir.

4.4. Antalya ve Kent Surlarının Geç 2. Yüzyıl - Geç 7. Yüzyıl Arasındaki Gelişimleri

2. yüzyıl sonlarından 7. yüzyıl sonlarına kadar uzanan zaman dilimi, Antalya kentindeki Roma hakimiyetinin peyderpey zayıfladığı, istikrar ve güvenlikte gerilemenin görüldüğü, bunun sonucunda kent kültürünün zayıfladığı bir dönem olarak tespit edilmekte ve bu özellikleri ile diğer dönemlerden ayrılmaktadır (Gökalp 2008; Akın 2012). Bu dönemdeki gelişmeler, bir sonraki dönemi ortaya çıkaran şartlara zemin hazırlamakta, Roma kültüründen kopuşa ve bir nevi bir “Bizanslaşma” sürecine işaret etmektedir.

4.4.1. Siyasi, sosyal, ekonomik gelişmeler

2. yüzyılın sonlarından itibaren, Pax Romana Dönemi’nin sona ermesiyle Roma İmparatorluğu’nda önemli değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır. İç savaşlar, imparatorluk mücadeleleri, Gotlar, Germenler ve Franklar gibi halkların saldırıları, Doğu’daki Sasani tehlikesi, eyaletlerde ortaya çıkan yerel ayaklanmalar ve Hristiyanlıkla birlikte ortaya çıkan yeni din anlayışı imparatorluk genelinde siyasi ve askeri bir istikrarsızlığa sebep olmuştur (Akın 2012). Söz konusu gelişmeler, imparatorluk için sorun yaratmaya başlamış, kent kültürü zayıflamış, önceleri sadece sınırlarda görülen askerler kentlerde ve kırsalda görünmeye başlamıştır (Gökalp 2008). İmparatorluk genelinde meydana gelen bu değişimler, Pamfilya bölgesinde de yankı bulmuştur. Özellikle verimli geniş ovası ve sahip olduğu liman kentleri sebebi ile bölge dış saldırılara hedef olmuştur. Ayrıca yine Küçük Asya ve özellikle Pamfilya için Isauria’lılar gibi yerel eşkiyalar da tehlike unsuru oluşturmışlardır (Akın 2012).

Tüm bu gelişmeler, artan güvenlik ihtiyacı sebebi ile kentlerde sur yapımını gerekli kılmıştır. Perge kentinde, kolay malzeme elde etmek niyetiyle kamu binaları yıkılarak, sur yapıları yeniden ayağa kaldırılmıştır (Türkmen 2001). Side’de, Helenistik Dönem’den kalma surlar tamir edilmiş, bu sayede 269 yılında kenti kuşatan Gotlar, tahkim edilmiş sur duvarlarından içeriye girememişlerdir. Daha sonra, Sidelilerin de surlarını tahkim etmek için kamu yapılarını yıkıp yapı malzemesi olarak kullandıkları bilinmektedir (Akın 2012). Bölgenin güvenliğini sağlayabilmek ve dış saldırıları gözlemleyebilmek amacıyla, Pamfilya sınırında pek çok kale yapısı kurulmuştur (Akın 2012). Bu dönemdeki sur inşası, sadece Pamfilya bölgesine özgü gözükmemektedir. Örneğin İznik kentinde Got saldırılarına karşı bir savunma duvarı inşa edildiği, bu duvarın zaman içerisinde kenti tamamen kuşatan bir sur halini aldığı bilinmektedir (Şahin 2004).

Bu dönemde, Antalya kentinin durumuna dair elde edilen bilgiler kısıtlılık göstermektedir. 250’li yıllarda Side ve Perge’nin, Roma’nın ordu karargahını sağlayan birer liman haline geldiği, Antalya’nın bu iki kentin gölgesinde kaldığı bilinmektedir (Gökalp 2008). Yine de kentin genel zenginliğini koruduğu tahmin edilebilir; nitekim, Akın (2012), Konstantin’in Antalya’yı yağmaladığını, eski heykelleri kendi kurduğu yeni başkent hipodromuna taşıdığını ifade etmektedir.

4.4.2. Kent surlarına dair değerlendirmeler

Bu dönemde surların tamir edildiği bilinmektedir. 5. yüzyıla ait bir yazıtı inceleyen Akın (2012), Hadrianus Kapısı'nın doğu duvarındaki bir inşa eylemini aktarmaktadır, ayrıca hatip Georgios'un denetiminde Antalya surlarının tamirati yapılmıştır (Akın 2012). 4. yüzyılda I. Theodosius tarafından kentin surları onarılmış, imparator kent halkı tarafından, heykeli dikilerek onurlandırılmıştır (Çimrin 2005).

Roma Dönemi'nde iç surların yapı malzemelerinin kamu binalarında kullanılmak üzere söküldüğü, bu surların temellerinin teraslama duvarı olarak kullanıldığı daha önce belirtilmişti (Varkıvanç 2008). Bu dönemde II ve III numaralı sur duvarlarında çeşitli inşa eylemlerinin olması bir olasılık olarak belirmektedir. Varkıvanç (2008) I/1 ve I/2 burçları arasında kalan sur duvarının zeminden yüksekliğinin yaklaşık 11 metre olduğunu, 1 metre yüksekliğe kadar aralarında Roma Dönemi arşitrav parçalarının da bulunduğu iri devşirme blokların olduğunu, üst kısımlarının ise kısmen biçimsiz taşlardan oluştuğunu aktarmaktadır. Sur ile buradaki burçlar arasındaki bağlantı alt kısımlarda, iri bloklarla organik biçimde sağlanmışken, bu durum üst kesimlerde bu şekilde gerçekleştirilmemiştir. Bu durum da surlardaki bir yenilemeyi akla getirmektedir. Ayrıca burada kullanılan devşirme malzemelerde, Bizans Dönemi'ne ait bir parça bulunmamakta, bu parçalar Geç Helenistik ve Roma Dönemi'ne tarihlenmektedir. Bu durum, sur kalıntılarının bu bölümünün Bizans Dönemi'nde inşa edildiğini, Selçuklu Devri'nde ise beden duvarlarının onarım geçirdiklerini düşündürmektedir (Varkıvanç 2008). Varkıvanç (2008)'a göre bu sur çizgisinin ayağa kaldırılması Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenmektedir.

Bu dönemdeki güvenlik tedbirlerine başka bir örnek olarak, Hıdırlık Kulesi'nin kentin savunma sistemine dahil edilmesi gösterilebilir. Hıdırlık Kulesi, yaklaşık olarak bu dönemde, kentin savunma sistemine dahil edilmiş olmalıdır (Çimrin 2005). Hellenkemper - Hildten ise yapının, sur duvarları ile bağlanmasını sağlayan ve burçlara eklenen malzemelerin, olasılıkla, 4. ve 5. yüzyılda nekropollerden kente getirilmiş olduğunu ifade etmektedir (Alp 2005). Kulenin tamamen masif bloklardan oluşan kütlesi ve kentin hemen kıyısındaki özel konumu, kulenin savunma sisteminin bir parçası haline getirilmesinde en önemli etkenler olmuş olmalıdır (Alp 2005). Varkıvanç (2008) ayrıca, II numaralı sur duvarı ile Hıdırlık Kulesi arasındaki bağlantı kurmaktadır. Ona göre, II numaralı sur duvarı ile, Hıdırlık Kulesi'nin savunma sistemine bağlandığı süreçte üst katın deniz yüzündeki eklentilerinin iç yüzde büyük benzerlik göstermesi, iki yapıyı da 7. yüzyıl öncesi Bizans Dönemi'ne tarihlemektedir.

4.5. Antalya ve Kent Surlarının Geç 7. Yüzyıl - Birinci Binyıl Sonları Arasındaki Gelişimleri

7. yüzyıl sonlarından birinci binyıl sonlarına kadar uzanan zaman dilimi, Antalya'nın baskın Bizans hakimiyeti altında geçirdiği dönüşüme işaret etmesi sebebiyle bir önceki dönemden ayrılmaktadır. Bu dönemde Antalya, imparatorluk genelindeki gelişmelerden etkilenmiş; bir Bizans kale kenti olarak askeri niteliklerini pekiştirecek şekilde yapılı çevresini dönüşüme uğratmıştır (Tanyeli 1987; Yılmaz 2002).

4.5.1. Siyasi, sosyal, ekonomik gelişmeler

Bilindiği üzere Roma İmparatorluğu, 395 yılında, Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Antalya, Doğu Roma sınırları içerisinde kalmıştır. Bölgedeki dengeleri kalıcı olarak değiştiren ana gelişme ise, 7. yüzyılda İslamiyet'in hızlı biçimde yükselişi olmuştur. Arap Yarımadası'ndan çıkan Müslüman Arap orduları, kısa süre içerisinde Suriye, Levant, Mısır ve Kuzey Afrika'daki Bizans hakimiyetini sona erdirmiştir. Bu durum sonucunda, Bizans'ın en zengin kentlerini besleyen ticaret yolları ve bu ticaretten elde edilen gelir yitirilmiştir. Bizans'ın bu dönemdeki gidişatını belirleyen temel nokta İslam Devleti'nin durumu olmuştur; İslam Devleti'nin güçlendiği durumlarda Bizans zayıflamış, aksi durumda ise Bizans güçlenmiştir. Bu gelişmeler sonucunda, kendisini var olma mücadelesinin içinde bulunan Bizans Devleti, yeniden yapılanma sürecine girmiş, büyük bir imparatorluk iken, bölgesel hakimiyete dayalı askeri bir devlet olarak yeniden örgütlenmiştir. 650 yılından sonra imparatorluktan geriye kalan toprak parçaları, tüm yönetim işlerinden sorumlu bir komutanın altındaki askeri bölgelere, themalara bölünmüştür (Ponting 2019) (Şekil 4.18). Arap-Bizans çekişmesinin, coğrafi olarak neredeyse ortasında kalan Antalya ve Antalya surları, bu gelişmelerden doğrudan ve yoğun biçimde etkilenmiştir.

Şekil 4.18. 1045 Yılında Bizans Thema'larının Sınırlarını Gösteren Harita (Anonymous 3)

Antalya'nın bu dönemdeki durumunu daha iyi kavrayabilmek için, Bizans kentlerinin bu süreçte geçirdikleri değişimi genel hatları ile anlamak gerekmektedir. Tanyeli (1987)'ye göre bu dönemde, Bizans kenti pek çok alanda etkisini kaybetmiş ve gittikçe küçülmüştür. Örneğin Arap Coğrafyacı İbni Khordadbeh, bu dönemde, Anadolu

coğrafyasında kent olarak tanımlanacak yalnızca beş kent kaldığını ifade etmektedir (Özcan 2005). Bu yorum abartılı olsa da, kırsallaşma sürecinin arttığını, kentleşmenin gerilediğini ifade etmektedir. Tanyeli, bu dönemdeki Bizans kentlerini iki temel kategoriye ayırmıştır; çok parçalı kent modeli ve kale kent modeli. Çok parçalı kent modeline dahil olan kentlerde, yaşanan gerileme ile kentler küçülmüş, çok parçalı bir yapıya bürünmüştür. Bu kentlerde belirli bir ticaret alanı yoktur, geçim tarım üzerinden sağlanmaktadır, tarım alanları ise dağınık durumdadır, surlar varlıklarını sürdürüyor olsalar da bakım görmemekte ve önem teşkil etmemektedirler, kentin savunma için kullanılabilecek tek noktası kalesidir, yerleşim alanlarında görülen yapılaşma bir köyleşme sürecine işaret etmektedir, zira yapılarda en basit malzemeler, en kolay tekniklerle kullanılmaktadır. Kale kent modeline dahil olan kentlerde ise, kent alanı güçlü sur yapılarının arkasına sıkışmış bulunmaktadır. Yoğun ve sıkışmış nüfusu besleyebilmek için, örgütlü bir ticaret alanı bulunmaktadır. Bu kentlerin genellikle bir iç kaleleri bulunmaktadır (Tanyeli 1987). Tanyeli'nin saptamalarına göre Antalya, tipik bir kale kent modelini ifade etmektedir.

Antalya'nın bu süreçte bir kale-kent hüviyetine bürünmesinin çeşitli sebepleri bulunmaktadır ve bu sebepler, kentin savunma sistemi ile de doğrudan ilişkilidir. Bu dönemde, kentlerde tespit edilen bozulma ve gerileme, en yoğun olarak Anadolu'nun iç kesimlerinde meydana gelmiştir; antik dönemden beri süregeldiği gibi, bu dönemde de deniz ticareti baskın olduğu için kıyı kentleri daha az hasarla yaşamına devam edebilmişlerdir (Tanyeli 1987). Dolayısıyla Antalya'nın bu dönemdeki gelişmelerini daha iyi biçimde yorumlamak için, kenti, yaklaşık olarak aynı şartlara sahip olduğu diğer Pamfilya kentleri ile kıyaslamak daha doğru olacaktır. Perge söz konusu edilirse, bir zamanlar Hristiyanlığın altın çağını yaşayan, aynı zamanda doğu-batı yolundaki önemli konumu ile bir ticaret merkezi olan kent, Arap akınları ve doğal afetler sonucunda etkisini kaybetmiştir (Süer 2006). Türkmen'in aktardığına göre, Aşağı Kent terk edilmiş ve halk akropolise çekilmiştir (Ünver 2019). Nitekim 6. yüzyıldan sonra Perge metropolis durumunu kaybetmiş, onun yerini Antalya almıştır, Perge her ne kadar metropolis gözükmese de, metropolitler Antalya'da oturmayı tercih etmişlerdir. 786 ile 869 yılları arasında metropolisliği Sillyon ile Perge kentlerini birleştirerek yeniden kurmak gerekmiştir (Pekman 1979; Tanyeli 1987). Hem liman kenti, hem verimli toprakları sayesinde tarım kenti olan Aspendos ile, Antalya ile çok benzer şartlara sahip olan ve canlı bir ticarete ev sahipliği yapan Side de bu dönemde gerilemiş gözükmemektedir (Süer 2006). 10. yüzyılın sonuna kadarki bu dönemde, söz konusu kentler etkilerini kaybederken, Antalya bölgenin lider kenti olarak öne çıkmaya başlamıştır (Foss 1996). Bu durumun sebebini Tanyeli'nin Bizans kentlerini kategorize ettiği çalışması açıklıyor görülmektedir.

Tanyeli (1987)'nin çalışmasına göre kale kent modelini mümkün kılan iki temel öge ticaret alanının varlığı ve kentin nitelikli bir savunma sistemine sahip olması olarak görülmektedir. Kentin ticaret olanaklarının bulunması savunma sisteminin varlığını gerektirmiş, savunma sisteminin varlığı da ticaretin devamlılığını sağlamıştır. Side'yi ele aldığımızda; Baykara (2004), Side'nin deniz güvenliğinin de sağlanabildiği bir yönetim altında gelişebildiğini ifade etmektedir. Antalya ise Side'ye karşıt olarak, deniz hakimiyetinin sağlanamadığı, denizlerde siyasi rekabetin sürdüğü dönemlerde, gözde bir kent olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumun en önemli sebebi, Side'nin denizle iç içe bir kent olması, Antalya'nın ise doğal bir savunmaya sahip olmasıydı (Baykara 2004).

Örneğin, Side'nin aksine savunma anlamında oldukça avantajlı durumda bulunan Sillyon kenti de, bir askeri üs hüviyetine bürünerek öne çıkmış, fakat bu özelliği de yeterli olmamış, Antalya hem savunmalı bir limana sahip olması, hem de ticaret yollarının başlangıç noktasında bulunması sebebiyle öne çıkmıştır (Süer 2006). Perge ve Aspendos'un da bu dönemdeki gerilemelerinin sebebi olasılıkla, savunma konusunda Side'den avantajlı olmalarına rağmen, deniz ticaretinden uzak kalmış olmalarıdır.

Denilebilir ki; çevresindeki Side, Perge, Aspendos, Sillyon gibi kentlerle kıyaslandığında Antalya, ticari açıdan etkin güvenli limanı, limanını kollayan topografyası ve bunları çevreleyen güçlü surları sayesinde ticari, siyasi, askeri bir merkez olarak öne çıkmış, bölgenin ayakta kalan kale kenti olmuştur. Keza Foss (1996) da, Antalya'nın Bizans Dönemi'nde, Akdeniz'de, çevresindeki iller önemlerini yitirirken, bölgenin en büyük kenti ve en önemli limanı olarak ortaya çıktığını, denize doğrudan ulaşım olanaklarının ve kent surlarının bu duruma katkı sağladığını belirtir. Bölgede kent niteliği taşıyarak ayakta kalabilen tek yerleşim Antalya olduğu için de, artık Pamfilya'dan ve bir bölge olarak tarihinden bahsetmek mümkün olmamıştır (Süer 2006). Bu gelişmeler, çevredeki insan kaynağının da Antalya kentine yöneldiğini düşündürmektedir. Örneğin 6. yüzyıldan sonra Antalya bir dini merkez olarak da görülmeye başlanmıştır (Pekman 1973). Kent öne çıktıkça çekim merkezi olmuş, çekim merkezi oldukça daha çok öne çıkmış; bu döngü güvenlik ihtiyacını daha önemli hale getirmiştir. Özellikle istikrarsızlığın ve gerilemenin ivme kazandığı söz konusu Bizans Dönemi'nde, ticaret ve savunma birlikteliği daha anlamlı bir hale gelmiştir. Zira, 8. ve 11. yüzyıl arasındaki kamusal inşaa faaliyetleri incelendiğinde, sur ve kule inşaa ya da tamir harcamaları dikkat çekmektedir. Bu dönemde diğer yapı faaliyetlerine yönelik kanıtlar bulunmaması, kentlerin askeri nitelikleri öne çıkan kale-kentlere dönüştüğüne yönelik güçlü bir kanıt sunmaktadır (Özcan 2005). Antalya bu dönemde yeniden bir askeri üs hüviyetine kavuşmuş gözükmektedir.

Bu gelişmeler neticesinde Antalya, Bizans'ın yeni yönetim sisteminde, Kibyration themasının bir parçası olmuş, hatta bu themanın donanma üssü olarak belirlenmiştir. Donanma 689 yılında Kartaca'da Araplara, 732 ve 734 yıllarında İtalya'ya karşı yapılan hareketlere katılmıştır. Bunun dışında 771 yılında Kilikya sahillerinin savunmasına görev almış, 790 yılında Antalya Körfezi'nde Araplara karşı bir yenilgi yaşamış, 828 ve 911 yıllarında Girit'e saldırmış, 1023'de Limni'de Ruslara, 1035'de Ege adalarında Araplara ve Sicilyalılara karşı önemli hareketlere girişmiştir. Antalya bu özelliği sayesinde doğal bir korunma kalkanına sahip olmuş, özelliklere korsanlara karşı da doğal ve sürekli bir bağışıklık kazanmıştır (Sönmez 2009). Kibyration donanması, yaklaşık olarak 8. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar Likya-Pamfilya sahilini Arap akınlarına karşı korumuştur (Önen 2008).

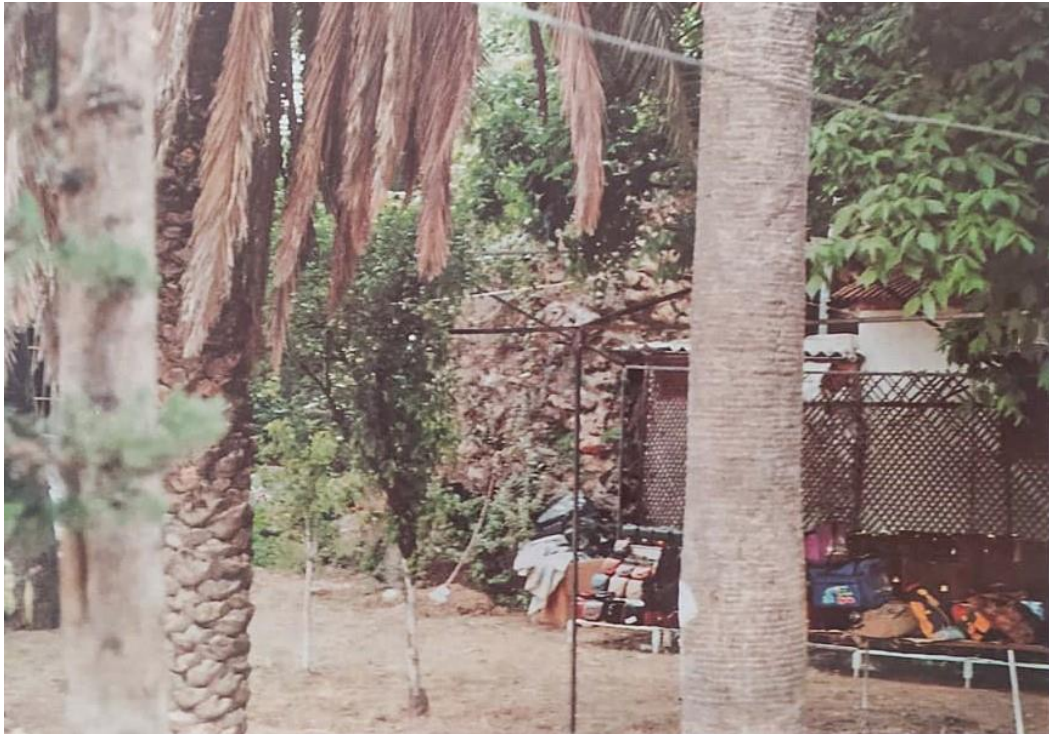
4.5.2. Kent surlarına dair değerlendirmeler

Tüm bu gelişmeler neticesinde, kent surlarında tamiratlar yapılması ve surların güçlendirilmesi, olağan bir sonuçtur. Yılmaz (2002)'a göre bu dönemde hem kara hem de deniz surları üzerinde kapsamlı tamiratlar yapılmıştır (Şekil 4.19). Bizans Dönemi surlarının en ayırt edici özelliklerinden biri ise gömlek surları ve hendek inşasıdır (Şekil 4.20; Şekil 4.21; Şekil 4.22). Gömlek surları, dış surları kuşatan daha alçak ikinci bir sur çizgisidir, önünde hendek yer almaktadır. Gömlek surlarında, arkadaki dış surun burçlarının ortalarına gelecek şekilde üçgen kuleler bulunmaktadır (Yılmaz 2002;

Sönmez 2009). Olasılıkla gömlek surları, önündeki hendekle beraber, kentin savunma potansiyelini arttırmak ve düşmanın surlara tırmanmasını zorlaştırmak niyetiyle inşa edilmiştir.

Şekil 4.19. Bizans Dönemi tamiratlarını gösteren surlar üzerindeki katmanlı yapı (Yılmaz 2002)

Şekil 4.20. Gömlek suru kalıntısı (Yılmaz 2002)

şekil 4.21. Gömlek suru (Yılmaz 2002)

şekil 4.22. Hendek yapısının modern dönemlerdeki kalıntısı (Yılmaz 2002)

Antalyalı olduğu söylenen ve bir Bizans dönmesi olan Trablusşam Emiri Leon'un Arap donanması ile İstanbul'u fethetmek üzere yola çıktığı bilinmektedir. Fakat, bu sefer sırasında, yol üzerinde bulunan Antalya kuşatılmış, kent ele geçirilemese de kent surları yıkıma uğramıştır. Sonrasında sefere devam eden donanma, Selanik kentini ele geçirmiş ve yağmalamıştır. Bu gelişmeler sonucunda, kentin savunmasını tahkim etmek isteyen Bizans, sur yapımına girişmiş, 905 yılında Antalya surları tamir edilmiştir (Sönmez 2009). Kentin etrafını çepeçevre saran, önüne de bir hendeğin açıldığı gömlek surlarının inşası da, bu olayın ardından, 916 yılında tamamlanmıştır (Sönmez 2009). Yılmaz (2002), gömlek suru inşasının VII. Konstantin Devri'nde de sürdüğünü ifade etmektedir. Bizans Dönemi onarımları sırasında, Perge'ye giden doğu yolundaki Roma mezar yapılarının da surların blok taşlarının yapımında kullanılmak üzere söküldüğü de ifade edilmiştir (Çimrin 2017). Ayrıca bu dönemde Phaselis kenti, Antalya'nın taş ocağına dönüşmüş, Phaselis'ten Antalya'ya surların onarımında kullanılmak için deniz yoluyla pek çok taş taşınmış, burada yapılan kazı çalışmalarında, Antalya'ya taşınmak üzere kent limanına indirilmiş pek çok blok taş ve yazı kaidesi keşfedilmiştir (Önen 2008). Sonuç olarak bu tip saldırılar sur inşasını ve onarımlarını zorunlu kılmış, bu onarımlarda devşirme malzeme kullanımına yaygın biçimde başvurulmuştur.

Bizans Dönemi'ne dair tartışılması gereken bir başka başlık iç surların durumudur. Yılmaz (2002), II ve III numaralı surların, duvar tekniğine ve malzemesine bakıldığında, alt yapısı itibarıyla, Roma devrinde de mevcut olduğunu, Bizans devrinde de varlıklarını sürdürdüklerini söylemektedir. Dolayısıyla kent, büyük olasılıkla henüz Roma devrinde iken, hemen hemen şimdikiye benzer bir savunma sistemine sahipti (Yılmaz 2002). Varkıvaç (2008) ise, daha önce belirtildiği üzere bu sur duvarlarının kökeninin, kentin ilk yerleşimi esnasında, teraslama niyetiyle yapıldığı ifade etmekte, sonrasında savunma amacıyla yeniden ihya edildiğini belirtmektedir. Varkıvaç (2008)'a göre II numaralı sur duvarı, daha önce açıklandığı üzere 7. yüzyıldan önce ayağa kaldırılmıştı. III numaralı sur duvarının ise Roma Dönemi'nde devşirme malzemesi için söküldüğünü, temel kısmının yine teraslama için kullanılmaya devam ettiğini, fakat Bizans Dönemi'nde yeniden ayağa kaldırıldığını ileri sürmektedir. Bu surun dış surlarla aynı nitelikte olduğunu ifade etmekte, her yönde mazgal ve pencereler ile donatıldığını söylemektedir (Varkıvaç 2008). Özellikle III numaralı surdaki mazgal ve pencereler, dönemin şartları ile birlikte düşünüldüğünde, bu surun savunma niyetiyle inşa edildiğine yönelik güçlü bir kanıt sunmaktadır. Tanyeli (1987) de benzer görüştedir; III numaralı sur çizgisi Bizans devrinde inşa edilmiş olmalıdır. Tanyeli (1987), 10. yüzyıl başında sur inşasından bahseden bir yazıttan söz etmektedir. Ona göre Bizans kentinin güçsüzleşmesine bağlı olarak, kentin mevcut nüfusu azaldığı için, III numaralı sur, bu devirde yapılmış ve daha kolay savunma yapabilmek amacıyla olasılıkla kent küçültülmüştür (Tanyeli 1987). Fakat her ne kadar, daha önce de değinildiği gibi, bu dönemde genel olarak Bizans kentinin güçsüzleştiği bilirse de, yine öncesinde değindiğimiz sebeplerle Antalya bölgenin hayatta kalan tek kenti olmuş, belli ölçüde bu güçsüzleşmeyi telafi edebilmiş olmalıdır. Bu telafinin nüfusa ne derece yansımış olduğunu tespit etmek ise imkânsız gözükmektedir. Fakat 10. yüzyılın başında dış surların hemen önüne gömlek surlarının ve hendeğin inşa edildiği düşünüldüğünde, III numaralı sur ile I numaralı sur arasındaki geniş alanda da belli bir nüfusun yaşıyor olması mantıklı görünmektedir. Gömlek surlarının inşasının üzerinden bir yüzyıl geçmeden, özellikle de Antalya'nın görece istikrar kazandığı bir dönemde, bu nüfusun III numaralı sur duvarının ardına yerleşmesi makul

gözükmemektedir. En makul olasılık, III numaralı surun ilave bir güvenlik önlemi olarak, ikinci bir iç kale suru olarak yeniden ihya edilmiş olmasıdır.

Bahsedilmesi gereken bir başka konu ise Hıdırlık Kulesi'nin durumudur. II. Justinianus, Araplar ile mücadelesini daha etkin kılmak için Amanoslar'da yaşayan Mardaitleri imparatorluk içine davet etmiş ve gelmeyi kabul edenlerin önemli bir kısmını 689'da Antalya'ya yerleştirmiş ve kentte ufak bir genişleme sağlanmıştır. Kurt (2010), Hıdırlık Kulesi etrafındaki genişlemenin, kulenin savunma sistemine dahil edilmesi ile bu dönemde olabileceğini belirtmiştir (Şekil 4.23). Varkıvanç (2008) da kulenin, savunma sistemine dahil edilmesine dair yaklaşık olarak bu yüzyılları işaret etmektedir. Kısaca, kentin savunma durumuna geçmesi, kente yeni bir halkın davetine, genişlemeye ve aynı zamanda Hıdırlık Kulesi'nin başlangıçtaki yapım amacından tamamen farklı biçimde kentin savunma sistemine dahil olmasına sebep olmuştur.

4.5.3. Kent kapılarına dair değerlendirmeler

Kentin bir kale kent olarak topyekûn savunma haline geçmesi, kent kapılarının durumunu da etkilemiş gözükmemektedir. Sönmez (2009)'e göre bu dönemde, büyük olasılıkla, bugünkü Kalekapısı mevki olan, Varoş Kapı hariç kentin tüm kapıları kapatılmıştır. Bu kapıyı güçlendirmek için yanına beş köşeli bir kule, bugünkü Saat Kulesi yapılmış olmalıdır (Çimrin 2005) (Şekil 4.23). Ayrıca bu kapının Varoş olarak isimlendirilmesi ilginç bir noktadır. Kentin kuzey bölgesindeki kapıların yokluğuna yönelik kanıtlardan biri de kuzey surlarının burada kapı açılmasını zaten imkânsız kılacak şekilde gömlek suru ve hendek ile çevrilmiş olmasıdır (Yılmaz 2002).

Şekil 4.23. Bugünkü Saat Kulesi yapısı, beşgen planlı Bizans kulesi (Anonymous 4)

Doğudaki kentlerin önemini kaybettikleri düşünüldüğünde, doğu ticaret yolunun, dolayısıyla Hadrianus Kapısı'nın da önemini yitirmesi ve güvenlik zafiyeti sebebiyle kapatılması zaten makul bir olasılık olarak gözükmektedir. Büyük ihtimalle de, her ne kadar kapatılmış olsa da, buradaki açıklığın sorun yaratması ihtimalinden çekinilerek kapının güneyindeki Roma kulesi de yükselmiştir (Çimrin 2005). Ayrıca kapının bir şapele ev sahipliği yaptığı da bilinmektedir. Bu konudaki detaylı bilgileri Okatan (2004) aktarmaktadır. Okatan (2004), Hadrianus Kapısı'nın III. tonozunun Bizans Dönemi'nde kutsal yapı olarak kullandığını ifade etmektedir. Bu tonozun, kuzey ayağının içyüzünde, dört adet beyaz harç ile kapatılmış oyuk bulunmaktadır (Şekil 4.24). Ayrıca zeminde bulunan ve restorasyon sürecinde belgelenip kaldırılan mozaikler de buranın özel bir yapı olarak kullandığına yönelik bir kanıt oluşturmaktadır. Ayrıca, duvarlardaki, eşit büyüklükte oluşturulan dikdörtgen biçimdeki oyuklar da burada bir raf sistemi oluşturmak üzere açıldığını akla getirmektedir (Okatan 2004). Hadrianus Kapısı'nın III. tonozundaki bu değişiklik sur yapılarının mekânsal değişim kapasitesi hakkında da fikir vermektedir. Anıtsal bir anlam ifade eden, ayrıca bir geçit olarak kullanılan kent kapısı; değişen şartlar sonucu kapatılmış ve kutsal bir mekâna dönüştürülmüştür. Bu durumun altında, olasılıkla kentteki malzeme yoksunluğu yatmaktadır.

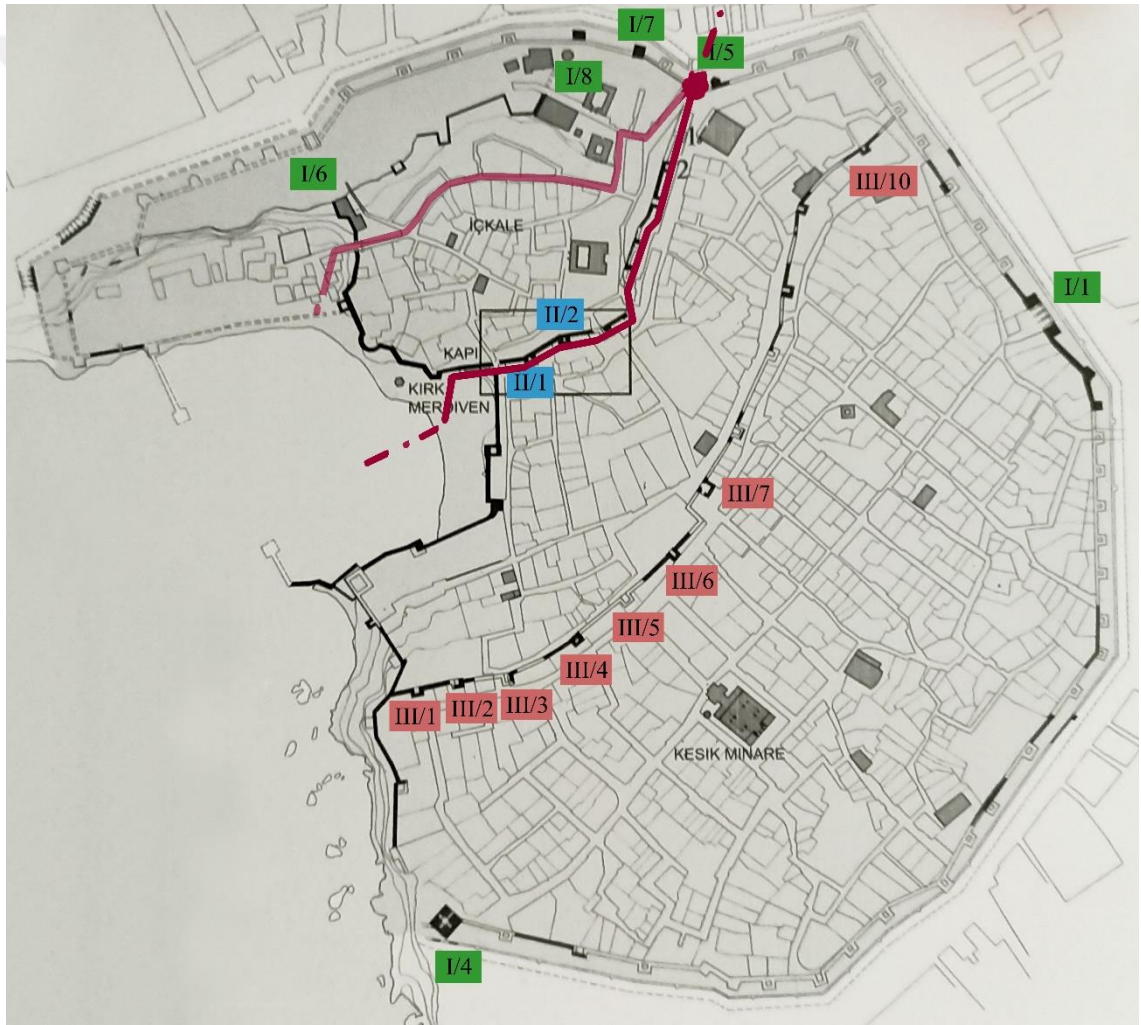
Şekil 4.24. III. Güney Ayak iç yüzündeki tonozda harç izleri (Okatan 2004)

4.5.4. Kent surları ile kent ve çevresi arasındaki ilişkiye dair değerlendirmeler

Kibyration donanmasının Antalya'da olması kentin bir kale kent olarak canlanmasını sağlamıştır. Beklenen gelişme, donanmanın burada olmasının gemi tersanelerinin ve limanın genişlemesine sebep olmuş olmasıdır (Sönmez 2009). 900'lü yıllarda, VI. Leon hakimiyetinde iki katlı Dromon gemilerinin yapıldığı bilinmektedir. Bu gemilerin bir küçüğünün adı ise Pamphylos'tur. Bu gemiler adlarından da anlaşılacağı üzere, çok büyük ihtimalle, kızak boyu kısa olan Antalya veyahut diğer Pamfilya kentlerinde yapılmıştır (Sönmez 2009). Benzer biçimde, Çimrin (2017) de, Antalya'da geliştirilen, çabuk ve manevrası yüksek savaş gemileri olan Pamhyloi'den bahseder. Pamfilya ve Likya ormanlarının yüzyıllardan beri gemi yapımı için mükemmel keresteye

sahip olduğunu belirtir. Yılmaz (2002), VI. Leon devrinde, gömlek surlarının inşasına ek olarak, limanın kuzeyindeki yerleşme alanını çeviren deniz surunun onarıldığını, bunun denizden gelebilecek bir saldırıya karşı savunmayı güçlendirmek niyeti taşıdığını ifade etmektedir. Pamphylos gemilerinin Antalya’da üretilme ihtimali göz önüne alındığında, Bizans Dönemi tersanesini, savunması tahkim edilen kuzeydeki bu yerleşim alanında aramak mantıklı bir olasılık olarak belirmektedir.

Kentin açık tek kapısının Varoş Kapı olması, kentin bu dönemdeki ticareti hakkında da fikir vermektedir. Olasılıkla ticaret Varoş Kapı üzerinden Anadolu’nun iç kısımları ile sağlanmaktaydı. Ayrıca kapı, kentin ana aksı hakkında da yorum yapmamıza olanak tanımaktadır. Bu dönemde olasılıkla aks, limandan başlayarak, İskele Kapısı’nın altından geçerek, dik yokuş boyunca ilerleyip Varoş Kapı’ya ulaşmaktaydı. Öte yandan, Kırkmerdiven’den başlayan ve Uzunçarşı Sokak’ı takip eden bir aks da mümkün görünmektedir (Şekil 4.25).

Şekil 4.25. Kentteki ticaret akslarının olası rotası (Redford ve Leiser 2007, surların numaralandırılmasında Yılmaz (2002)’a başvurulmuştur, görsele müdahale edilmiştir)

Bizans Dönemi’nde, belediye örgütlenmesinin ortadan kalkması sonucunda, plansız ve denetimsiz inşaatlar ortaya çıkmış, bu durum da planlı kent şemalarının

bozulma sürecine girmesine sebep olmuştur (Özcan 2005). Bu bozulma da sur içine sıkışık nüfusun sığdırılmaya çalışmış olması büyük oranda etken olmalıdır, zira surlar güvenlik sebebiyle kentin dışarı sızmasını tamamen engellemiş gözükmektedir. Benzer biçimde Özcan (2005), Bizans Dönemi'nde kentlerin, güvenlik ihtiyacı sebebiyle, kapıları kapatılan ve birbirinden ayrı mahalleler şeklinde organize olduklarını ifade etmektedir. Dolayısıyla güvenlik sorunu, sur içinde de ayrı mahallelerin teşkilini mümkün kılmış olabilir, ileride değinileceği üzere, kentin kendi içinde surlarla ayrılmış mahallere bölünmesinin kökeni bu döneme uzanıyor olabilir.

Kentin Bizans Dönemi'nde yönetim merkezinden bahsetmek gerekirse, Helenistik Dönem akropolüne ev sahipliği yaptığı düşünülen alan öne çıkmaktadır. Özellikle Yivli Minare Camisi'nin öncesinde bir kilise olduğunu düşünülürse burada bir yönetim merkezi olması ihtimali de güçlenmektedir (Yılmaz 2002).

4.6. Antalya ve Kent Surlarının Birinci Binyıl Sonları - 1207 Arasındaki Gelişimleri

Birinci binyıl sonlarından 1207 tarihine kadarki zaman dilimi, kentteki Bizans hakimiyetinin güçsüzleştiği, kentin Türk akıncılar tarafından tehdit edildiği bir döneme denk geldiği için önceki ile sonraki zaman dilimlerinden ayrılmaktadır (Çimrin 2005; Sönmez 2009).

4.6.1. Siyasi, sosyal, ekonomik gelişmeler

Antalya, 11. yüzyıl başında, askeri üs, ticaret limanı, güvenli bir savunma sistemine sahip kale kent niteliklerine sahip olduğu için, bölgenin kaynaklarını kendisine çekmiş, önemli bir merkez olarak öne çıkmıştır. Sönmez (2009), 10. yüzyılda Antalya'nın Akdeniz'in en önemli ticari limanı olduğunu ve en çok gümrük geliri getirdiğini aktarmaktadır. Bu dönemde, Bizans'ın Akdeniz filosuna ev sahipliği yapan Antalya, aynı zamanda Bizans'ın Doğu Akdeniz ve Mısır ticaretini yürüttüğü birinci limanıdır (Redford ve Leiser 2008). Öyle ki, kent, sadece Pamfilya bölgesinin değil, aynı zamanda Anadolu coğrafyasının da, siyasi, askeri ve ekonomik güç bağlamında, önemli bir kenti olarak öne çıkmaktadır (Dayı 2019). Ayrıca, bu dönemde Antalya Kent Piskoposluğu, imparator Alexius Comnenos tarafından metropolitlik merkezi yapılmış, böylece Antalya Perge-Sillyon metropolitliklerinin emrinden çıkmıştır (Çimrin 2005).

Antalya'nın bu durumu, Anadolu'ya gelen Türk akıncılar tarafından fark edilmiş olmalı ki, kent Türkler tarafından tehdit edilmeye başlanmıştır. 1085 yılında kent, Süleyman Şah tarafından ele geçirilmiş, 1103 yılında Alexius Comnenos tarafından geri alınmıştır. 1117 yılında Türkler kenti tekrar ele geçirmiş, kent 1120 yılında İmparator İonnes Comnenos tarafından geri alınmıştır. 1141 yılında Anadolu Selçuklu Sultanı İzzeddin Mesud kente sefer düzenlemiş fakat başarılı olamamış, 1150 yılında kente Türkler tarafından bir sefer daha düzenlenmiştir (Çimrin 2005). Ayrıca, kent bu dönemde bir ithalat ve ihracat limanı durumuna geldiği için kentte devamlı var olan bir Müslüman tüccar kolonisi de bulunmaktadır (Kozcaz 2014). Kentin Türkler ve Bizans arasındaki mücadele sırasında çevresinde oluşan istikrarsızlıktan etkilendiği tahmin edilebilir. Kentin, Bizans hakimiyetindeki son dönemlerinde II. Haçlı Seferi'nin rotası üzerinde yer aldığı da bilinmektedir. Kent II. Kılıçarslan tarafından 1181 yılında tekrar ele geçirilmek istense de başarılı olunamamıştır (Kozcaz 2014). 1176 yılında gerçekleşen Miryokefalon Savaşı'ndan sonra, Bizans'ın askeri varlığı büyük bir darbe almış, bölgenin bugünkü

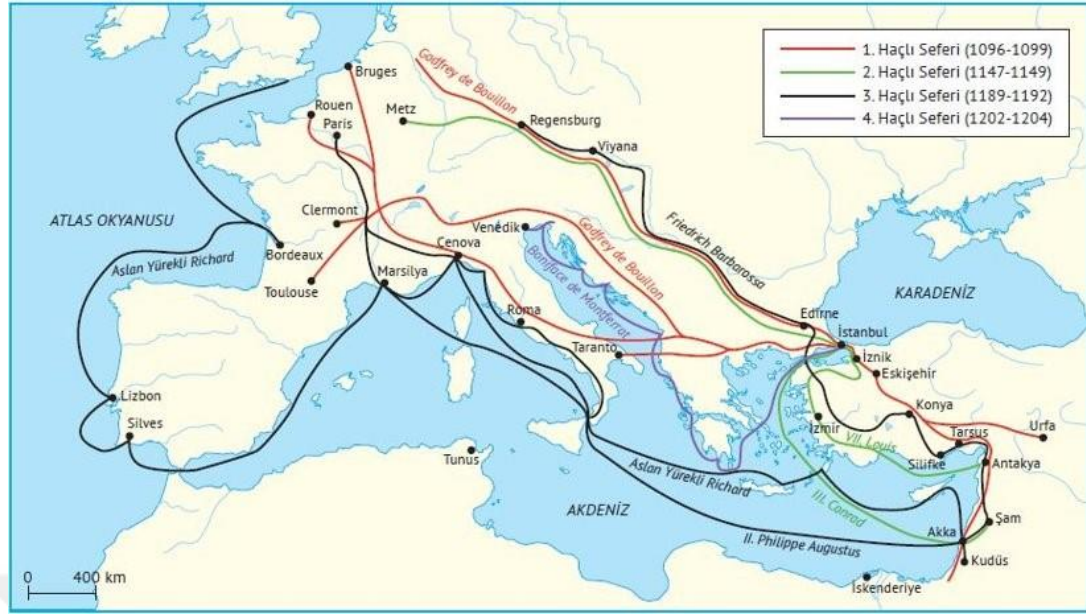
Manavgat sınırına kadarki toprakları Ermeniler tarafından işgal edilmiş; Bizans, bölgeden geri kalanlarla bir vilayet oluşturmuştur (Redford ve Leiser 2008). III. Aleksios Dönemi'nde (1195-1203) Bizans neredeyse çökmek üzereydi ve Antalya ile sahil bölgelerindeki diğer kentler korsanların saldırılarına uğramaktaydı, Türkler de bu korsanlar arasındaydı (Sönmez 2009). IV. Haçlı Seferi'nin rotasını Bizans başkenti İstanbul'a çevirmesi, Antalya'nın tarihi gelişimini de dolaylı yoldan etkilemiştir.

4.6.2. Kent surlarına dair değerlendirmeler

Kent önceki yüzyıllarda surlarını tahkim etmiştir; bölgedeki diğer kentler etkisini yitirirken, Antalya ayakta kalabilmiştir. 11. yüzyıldan itibaren sürekli devam eden Türk akınları kentin savunma sistemine verilen önemin devam etmesine sebep olmuştur. Darkot, 1158 yılında Bizans İmparatoru I. Manuel Comnenos tarafından Antalya surlarının onarıldığı ifade etmektedir (Çimrin 2005). İmparator ayrıca atlarını ve ordusunun bir kısmını burada bırakmıştır (Redford ve Leiser 2008). Bu durum, imparatorun kent surlarına olan güvenini göstermektedir. Bunun dışında, 12. yüzyıl boyunca, Komnenos sülalesinden Aleksios ve II. Ioannes'in de Antalya için zaman ve çaba harcadıkları, kentin surlarını tamir ettikleri, hinterlandını geliştirmek için çevresine nüfus iskân ettirdikleri, filoları için bir üs tesis ettikleri görülmektedir. Nitekim bu sürede, Anadolu'da, Selçuklular'a karşı gerçek bir direniş ve başkaldırı sergileyen tek kent Antalya olmuştur (Redford ve Leiser 2008). Bu durumun ortaya çıkmasında hükümdarların çabaları kadar, güçlü sur duvarlarının etkisi, kentin askeri üs niteliği bulunmaktadır.

Antalya'nın bu dönemde, II. Haçlı Seferi'nin rotası üzerinde bir durak olduğu bilinmektedir (Şekil 4.26). Bu sefere katılan, Willermus of Tyrensis'in ifadeleri, Antalya'nın ve surların durumu hakkında önemli bilgiler içermektedir. Tyrensis, kentin çok zengin otlaklara sahip olduğunu, fakat kentin etrafının düşmanlarla sarılı olması sebebiyle halkın bunlardan faydalanamadığını, bu sebeple buğdayın ithal edildiğini söylemektedir. Ayrıca, düşman saldırılarına dayanmanın neredeyse imkânsız olduğunu, bu sebeple düşmana haraç verildiği aktarmaktadır (Kozcaz 2014). Bu ifadeler açık bir şekilde göstermektedir ki bu dönemde, Antalya surları, fiziksel bir bariyer olmanın ötesinde, kesin bir hakimiyet alanının sınırını belirler hale gelmiştir. Surlar Bizanslılar için güvenli bir yaşam alanı tesis ediyor gözükse de fiziksel bariyerin yetersiz kaldığı, Türkleri engellemek için ilave olarak haraç verildiğinin belirtilmesi de önemlidir; fiziki yetersizlik, ek tedbirlerle takviye edilmiştir. Savunma sistemi yeterli olduğu ölçüde haraç verme eylemini olasılıkla gereksizleştirecektir, bu da surların mekânsal özelliklerinin ötesinde iktisadi yanını da öne çıkaran bir durumdur. Ayrıca, kentin tam bir savunma durumuna geçmesi kenti neredeyse surun belirlediği sınır ile eşitlemiş; kent tüm iktisadi olanaklarını sur içine çekmiş, verimli otlaklar kullanım dışı kalmıştır.

Haçlı Ordusu'nun Antalya'da bulunduğu sırada, Türkler'in Haçlı karargahına ani bir baskın düzenledikleri bilinmektedir. Fransa Kralı VII. Louis tarafından, güçlkle de olsa bastırılan bu baskının, Türklerin kent içindeki sefaletten haberdar olduğunu ve bundan faydalanmak istediklerini göstermektedir. Dolayısıyla büyük olasılıkla, kentin içinde, Türklere haber taşımakla görevli bir casus bulunmaktadır (Kozcaz 2014).

Şekil 4.26. Haçlı Seferleri'nin rotalarını gösteren harita (Anonim 2)

Bir süre Antalya'da kalan Haçlılar, daha sonra gemilerle Antakya'ya gitmek üzere kentten ayrılmışlar fakat taşıma kapasitesinin yetersiz olması sebebiyle bir grup Haçlıyı ise geride bırakmışlardır. Adeta kaderlerine terk edilen bu kalabalık Haçlı kitlesi ise sur içine alınmamış, kentin dışında Türk okçularının tacizine maruz kalmıştır (Kozcaz 2014). Bu durum, kent surlarının, görünüşte benzer olarak algılandıkları bile, Haçlılar ile Bizans arasındaki ayrımı somutlaştırdığını göstermektedir. Surla sınırı çizilen kent, kendi içinde bağımsız bir birim olarak öne çıkmakta, Haçlılar bu birime kabul edilmemektedir. 12. yüzyılın sonlarında, kentin civarlarındaki istikrarsızlığın arttığını, kentin kırsalıyla bağlantılarının zayıfladığını, kentin tamamen sur içine hapsedildiğini düşünmek isabetli bir tahmin olmalıdır. Ayrıca bu kuşatmalar, kentin başkentle kara bağlantısının koptuğunu da göstermekteydi (Çimrin 2017). Dolayısıyla bu dönemde Antalya, surları sayesinde, etrafını çeviren ortamdan izole, fethedilmemiş son bir Bizans adacığı olarak yaşayabilmiştir.

4.6.3. Kent surları ile kent ve çevresi arasındaki ilişkiye dair değerlendirmeler

Bu döneme tarihlenen başka bir gelişme ise Kırkmerdiven'in inşasıdır. Haçlı Seferleri sırasında Anadolu ile yeterince ilgilenemedikleri için Venedikliler bu durumdan faydalanmak niyetiyle Anadolu'nun pek çok bölgesinde ticaret ayrıcalıkları elde etmişlerdir. Antalya da böyle bir ayrıcalık neticesinde Venediklilerin yoğun etkisi altına girmiştir. Antalya'nın doğu tarafında bulunan sur dibindeki Kırkmerdiven de bu devirde Venedikliler tarafından yapılmıştır (Çimrin 2018). Ertem ise Kırkmerdiven'in 11. yüzyılda limanı kentin ticaret merkezine bağlamak için inşa edildiğini söylemektedir (Alpan 2013). Nitekim, Kırkmerdiven'in inşa edildiği rota, bizzat surlar tarafından etkilenmiş gözükmemektedir. Daha önce bu dönemdeki tek açık kapının Varoş Kapı olduğundan ve kentteki ticaret aksının olasılıkla Liman Kapısı'nın ardından dik yokuşu takip ederek Varoş Kapı'ya ulaşmış olabileceğinden bahsedilmişti. Kırkmerdiven'in inşası ise kentte ana aksın, Kırkmerdiven üzerinden, Uzunçarşı Sokak'ı takip ederek Varoş Kapı'ya ulaşan bir hatta pekişmesine sebep olmuş gözükmemektedir. Bu aksın

oluşmasında II numaralı sur çizgisi önemli bir kerteriz noktası teşkil etmiş olmalıdır. Bu aks, ileride değinileceği üzere, Anadolu Selçuklu Dönemi'nde de aktif olarak kullanılmıştır. Öte yandan bu aksın, önceden de var olduğu, Kırkmerdiven'in yerinde öncül bir dikey taşıma elemanının olması kentin limandan Varoş Kapı'ya ilerleyen aksları düşünüldüğünde olasıdır.

4.7. Antalya ve Kent Surlarının 1207 - Erken 14. Yüzyıl Arasındaki Gelişimleri

1207'den erken 14. yüzyıla kadar uzanan zaman dilimi, Antalya'nın çoğunlukla yeni bir siyasi irade olan Anadolu Selçuklu Devleti altındaki gelişimine ve değişimine tanıklık etmesi sebebiyle, bir önceki dönemden net çizgilerle ayrılmaktadır. Bu dönemde şehrin yapılı çevresi ve sosyoekonomik çehresi, yeni siyasi idare altında önemli ölçüde değişiklik göstermiştir (Yılmaz 2002).

4.7.1. Siyasi, sosyal, ekonomik gelişmeler

Antalya'nın fethi, Anadolu Selçuklu Devleti'nin temel politikalarının kaçınılmaz bir sonucu olarak gerçekleştirmiştir. Bu dönemde Anadolu Selçuklu Devleti, Birinci Haçlı Seferi sonucunda ortaya çıkan izole bir kara devleti durumunda kurtulmak istemiştir (Başok 2016). Zira, hem Anadolu, hem de Mısır deniz yolunun kullanılması sırasında karşılaşılan güçlükler, kentin ele geçirilmesini zorunlu kılmıştır (Süer 2006). Bölgedeki diğer gelişmeler, fetih harekâtını mümkün kılmıştır. 1204 yılında Bizans başkenti olan İstanbul, Haçlı ordusu tarafından ele geçirilmiş, Anadolu coğrafyasında istikrarsızlık baş göstermiştir. Aldobrandini adındaki bir İtalyan, Antalya'yı ele geçirmiş, fakat tam anlamıyla bir hakimiyet tesis edemediği için kentte çeşitli sıkıntılar baş göstermiş, hırsızlık olayları yaşanmıştır. Bölgedeki istikrarsız durumdan faydalanan Selçuklular, önce Karadeniz bölgesine çeşitli seferler gerçekleştirmiş, daha sonra ise Akdeniz'e yönelmiştir (Turan 2004).

1207 yılında gerçekleştirilen kuşatma başarıya ulaşmış, Antalya kenti Selçuklular tarafından ele geçirilmiştir. Bunun sonucunda, öncesinde kervan ticaretine bağımlı olan ve izole bir kara devleti olan Anadolu Selçuklular, Kıbrıs Haçlıları ve Avrupalılar ile doğrudan ticaret yapmaya başlamıştır (Şekil 4.27). Aynı zamanda Antalya kenti, Anadolu Selçuklu deniz kuvvetleri için de bir üs haline gelmiştir (Turan 2004).

Fakat Antalya'daki Türk hakimiyeti 1212 yılında gerçekleşen bir isyanla kesintiye uğramıştır. Antalya Rumları isyan ederek Selçuklu muhafızlarını öldürmüş ve Türk ve Müslüman halka karşı saldırıya geçmiş, kentin hakimiyetini ele geçirmişlerdir. Bu durumu haber alan Anadolu Selçuklu hükümdarı İzzeddin Keykavus kenti yeniden fethetmek üzere harekete geçmiştir. Bunun sebebi, harekete geçilmediği takdirde, diğer sahil kentlerinin de ellerinden çıkacağına yönelik kaygı olmuş olmalıdır (Turan 2004). Bu endişe Antalya'nın sahil bölgesinde başat bir kent konumunda olduğuna yönelik başka bir kanıt teşkil etmektedir. Ayrıca, söz konusu isyandan önce, Müslümanların Antalya sayesinde ciddi oranda zenginleştiğinden bahsedilmektedir ki bu durum da, Antalya'nın ne denli cazip bir hedef olduğunu göstermektedir (Redford ve Leiser 2008). Kent 1216 yılında Türkler tarafından ele geçirilmiştir.

Şekil 4.27. Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Anadolu'daki kervan yollarını ve kervansarayları gösteren harita (Özcan 2005)

Antalya kentinin, Bizans ve Türkler arasında tekrar eden el değiştirmelerden ve çeşitli kuşatmalardan sonra dahi, gücünü koruduğu gözlenmektedir. Fetihler sonrasında, Kıbrıslılar ile imzalanan anlaşmalarda halkın, Bizans Dönemi'ndeki ticaret filolarının aynısına sahip olduğu görülmektedir. Yani Bizans Dönemi'nde kentte bulunan ticaret filosu, bir Selçuklu filosu haline dönüştürülmüştür (Tızlak 2010). Keza, Heyd'e göre 13. yüzyılda Antalya, gerçek bir Türk ticaret kentiydi (Kısa ve Malhut 2020). Bu dönemde Antalya Selçukluların donanma üssü olarak kullanılmıştır (Armağan 2006). Sinop ve Antalya gibi kentler bu dönemde, askeri valilerin yönetiminde, bir askeri üs olarak ele alınmışlardır (Özcan 2005). Antalya'nın Selçuklu Dönemi'nde ticari ve askeri önemine ek olarak, idari önemi de artmıştır; kent Alanya ile birlikte, kış aylarında ikamet merkezi olmuştur (Özdemir 1990). Bu dönemde Antalya'dan deniz hududunun başkenti "dar es-sagr" olarak bahsedilmektedir. Bu isim Konya için kullanılan "dar el-mülk" teriminden üretilmiş olmalıdır ve benzersizdir, bu açıdan Antalya'nın önemini göstermektedir. Keykavus, Antalya'nın fethinden küçük hükümdarlarla olan yazışmalarında bile bahsetmektedir. Ayrıca iç kale surlarında, sultanı nitelemek için, "iki denizlerin sultanı" ifadesinin kullanılması, yaklaşık 150 yıldır Selçuklular'ı denizden uzak tutmaya çalışan politikanın bitirilmesini ifade etmekte ve Antalya'nın önemini vurgulamaktadır (Redford ve Leiser 2008).

4.7.2. Kent surlarına dair değerlendirmeler

Bu dönemde gerçekleştirilen 1207 ve 1216 kuşatmalarına ve daha sonraki tamiratlara dair kapsamlı bilgiler tespit edilebildiği, ayrıca söz konusu kuşatmalar kent tarihinde önemli dönüm noktalarına karşılık geldiği için, kent surlarına dair gerçekleştirilen değerlendirmelerin üç alt başlık halinde aktarılması daha uygun görülmüştür.

4.7.2.1. 1207 Kuşatması sırasında ve sonrasında

Antalya, 1207 yılından önceki tarihlerde de, Türkler tarafından birden fazla kez kuşatılsa da, bu kuşatmalarda surların durumuna dair kayda değer bir bilgi bulunmamaktadır. 1204 yılında, İstanbul'un Haçlı ordusu tarafından işgal edilmesinin ardından, Antalya'yı ele geçiren Aldobrandini'nin, bu dönemde kent surlarını sürekli onardığı bilinmektedir (Çimrin 2005). Bu durum kentin önemine işaret etmekle birlikte, kuşatma tehlikesinin sürekli gündemde olduğunu da göstermektedir. Nitekim 1207 yılında kent Selçuklu hükümdarı Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından kuşatılmıştır. Kentin 1207 fethi, iki safhada gerçekleşmiş gözükmektedir. İlk kuşatmanın başarıya ulaşmaya yaklaştığı bir noktada, Kıbrıs'ın yardımı neticesinde, Selçuklular kuşatmayı kaldırmış ve geri çekilmiştir (Turan 2004). Bu durum Antalya surlarının savunma gücünün, fiziksel niteliklerinin ötesinde, savunma sağlayan birliklerin durumuna, yani insan gücüne bağlı olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Keyhüsrev, kuşatmayı kaldırmış olmasına rağmen askerlerini dağlara ve yollara yerleştirmiş, surlardan çıkanları esir almış ve kenti teslim zorlamıştır (Turan 2004). Ayrıca kuşatma sırasında Keyhüsrev'in, kenti uzaktan bloke edecek kaleler kullandığı da bilinmektedir (Redford ve Leiser 2008). Esasen Keyhüsrev'in burada yaptığı, kuşatmayı kaldırmaktan ziyade kuşatmanın çapını genişletmek olmuştur. Kentten ayrılanların esir alınmasının ötesinde; ikmal yollarının tutulması, kara ticaretinin engellenmesi, kentin kendileri için bir merkez teşkil ettiği kırsalla bağlarının koparılması ve böylece siyasi nüfuzunun azaltılması, kuşatan tarafın başvurduğu başka araçlar olarak akla gelmektedir. Sonuç olarak surlar, kendileri ile kuşatan ordu arasındaki tampon bölgeyi tıkayan, felç eden bir durumun meydana gelmesine vesile olmuştur. Antalya ve 1207 kuşatması özelinde gerçekleşen bu durum, surların mekandaki etki alanının kuşatan ordunun güçleriyle de orantılı olarak, geniş bir coğrafyayı kapsayabildiğini göstermektedir.

Uzayan kuşatma sonucunda kentte yaşayan Rumlar bunalmış, kentte Latin idaresini de istemediklerini için gizli biçimde Selçuklu sultanı ile iletişime geçmiş, Haçlılar ve Rumlar arasındaki ayrışmadan faydalanan Keyhüsrev kenti yeniden kuşatmış ve Rumların yardımı ile ele geçirmiştir (Redford ve Leiser 2008). Bu durum, Antalya ve 1207 kuşatması özelinde, surların kuşatmayı mümkün kılan mimari öge olarak savunan tarafa yönelik psikolojik yıpratma özelliğini kanıtlamaktadır. Üstelik savunma biriminin, savunma niyetinde ortak bir irade göstermediği takdirde, surların sahip olduğu tüm savunma kabiliyetine rağmen, kolayca etki dışı bırakılabileceğini göstermektedir.

Bu fethi dair bilgi veren kanıt, şu an Antalya Müzesi'nde bulunan mermerden bir sütun üzerine yazılmış bir kitabelidir. Bu kitabenin müzeye taşınmadan önce, II numaralı sur çizgisi üzerinde bulunduğu bilinmektedir. İbni Bibi'nin "o arada kuşatma sırasında kale duvarlarında açılmış olan yarıklar ve çatlaklar tamir edildi" şeklindeki ifadesine göre, kuşatmanın bu kısımda etkili olduğu ve sürdüğü, fetihten sonraki surlardaki kısmi onarımın buradaki sur çizgisi üzerinde yapıldığı düşünülebilir (Yılmaz 2002). Nitekim, Latinler 1207 kuşatmasında, iç kaleye çekilmiş olmalıdır (Redford ve Leiser 2008). Sur üzerindeki tamiratlardan anladığımız bu durum, Süryani tarihçi Gregoris Bar Hevraeus tarafından da doğrulanmaktadır. Tarihçi, Türkler ve Rumların ele ele verip Latinlerle savaşa girdiğini ve sultanın en nihayetinde kaleyi ele geçirdiğini söylemektedir (Redford ve Leiser 2008). Bu durum, Haçlıların bu dönemde, II numaralı sur ardında kalan iç kale bölümünü yönetsel bir merkez olarak kullandıklarını, ya da en azından bu bölgeyi

kendileri için ayırdıklarını ve daha homojen kıldıklarını düşündürmektedir. Başok (2016)'a göre fethin ardından, Antalya'daki Selçuklu sarayı da bu dönemde inşa edilmeye başlanmıştır. Tüm bu durumlar iç kalenin yönetsel merkez olarak tarihsel süreç içerisindeki kesintisiz önemine işaret etmektedir.

4.7.2.2. 1216 Kuşatması sırasında ve sonrasında

1216 yılında gerçekleştirilen kuşatma ve sonrasındaki gelişmeler, Antalya surlarına dair anlatılması gereken önemli olaylardır. İbn-i Bibi'ye göre, sultanın ordusu kenti karadan ve denizden kuşatmış, çeşitli kuşatma makineleri ve mancınıklar kullanılmıştır. Surlara onar kişinin çıkabileceği geniş merdivenler kurulmuş, bu sayede surlar ele geçirilebilmiş, kent kapıları açılmış ve ordu kente akmıştır (Turan 2004). Gordlevskiy (2019)'ın kentin önüne 100 adet mancınık yerleştirildiğini ifade ettiği Antalya kuşatması, olasılıkla 1216 Kuşatması'dır. Sultan, bu mancınıkların hazırlanması için altındaki beyliklere emir göndermiştir (Gordlevskiy 2019). Selçuklu kuşatması 24 Aralık 1215 günü başlamış, bir ay süresince devam etmiş ve kent, 22 Ocak 1216 tarihinde fethedilmiştir. Olasılıkla bu fetih sırasında da iç kale surları, savunmanın gerçekleştiği son alan olmalıdır (Redford ve Leiser 2008).

1216 fethine dair, bahsedilmesi gereken en önemli konu başlıkları; II ve III numaralı sur duvarlarının durumudur. Baykara (2004), Türkler tarafından başarıya ulaştırılan 1216 Fethi'nin ardından, Rumları ve Türkleri ayırmak niyetiyle bir önlem olarak II numaralı sur duvarının inşa edildiğini ve kentin ikiye ayrıldığını savunur. Ortaya çıkan yeni duruma göre Rumlar, II numaralı sur duvarı ile I numaralı dış sur arasındaki, kentin doğusunda kalan daha büyük parçasına, Türkler ise batıda kalan oldukça küçük parçaya yerleşmişlerdir. Bu yerleşim planından da Rumların, Türklerden epeyce daha kalabalık olduğu anlaşılmaktadır. Yazılı kaynaklara göre de kentin nüfusunun 1/8 kadarını Türk nüfus oluşturmaktaydı. Türklerin batıya yerleşmeyi tercih etmelerinin en büyük sebebi, Selçuklu yönetim merkezinin de bu bölümde kurulmuş olması ya da kurulmak istenmesi olmalıdır. II numaralı sur üzerindeki burçların doğu tarafında bulunması, batıdaki sahayı koruma niyeti güdüldüğünü gösterir (Baykara 2004) Ayrıca Baykara, kentin ikinci fethinden sonra, kent surlarındaki tamiratın, devrin bütün imkanlarının bu işe ayrılması sonucunda, üç aydan daha az bir sürede tamamlandığını da söylemektedir (Yılmaz 2002).

Baykara (2004) III numaralı sur duvarının da benzer amaçla inşa edildiğini savunmaktadır. Kitabelerinden 1225/1226 yıllarında inşa edildiğini anladığımız bu surlar, Baykara (2004)'ya göre, kentte artan Türk nüfusu için yeni bir alan yaratmak, aynı zamanda III numaralı sur duvarının inşası sonucunda II numaralı sur duvarı ile ikinci bir iç kale oluşturması amaçlandığını ifade etmektedir. II ve III numaralı sur duvarları arasında kalan bölgeye yüzyılın hemen ortasında bir cami yapılması da Türk hakimiyetini sağlamaya yönelik bir hamle olarak değerlendirilebilir (Baykara 2004).

Antalya'nın Türkler tarafından ikinci fethinden sonra kentte Türk ve Rumların ayrı mahallelere yaşadığına dair kuvvetli iddialar olsa da, bu ayrımın Baykara'nın iddia ettiği şekilde gerçekleştiği kesin değildir. Örneğin Tanyeli (1987) kentteki sur sisteminin, en azından başlangıçta, etnik bir ayırmadan ötürü değil de, kentin fiziksel evrim sürecinden dolayı oluştuğunu iddia etmektedir. Yılmaz (2002) da II ve III numaralı sur duvarlarının, duvar tekniği ve malzemesi incelendiğinde, altyapıları itibarıyla, Roma devrinde dahi

mevcut olduklarını iddia eder. Kent olasılıkla henüz Roma devrinde iken, şimdiki benzer bir savunma sistemine sahiptir. Varkıvanç (2008) da benzer fikirlerini ifade etmiştir.

II numaralı sur duvarını ele alırsak, bu duvar üzerinde yer alan kitabeler, buradaki sur inşasının ikinci fetihten sonra gerçekleştiğini söylemektedir. Fakat herhalde, İbni Bibi “...kale duvarlarını tamir edip oraları yükseltti ve sağlamlaştırdı.” derken II numaralı sur duvarını kastetmektedir (Yılmaz 2002). Dolayısıyla yeniden inşa değil, tamirat söz konusudur. Ayrıca, 1216 fethini anlatan kitabelerin bu sur çizgisinde yoğunlaşmış olması da kuşatma sırasında özellikle bu surun zarar gördüğünü düşündürmektedir. Zira İbni Bibi’nin de ifade ettiği gibi, surlarının her tarafına mancınıklar konulduğu, karadan ve denizden bir ay boyunca, gece ve gündüz devam eden bir kuşatmanın sürdüğü ve kentin hayli çetin bir savaşın ardından ele geçirildiği aktarılmaktadır (Yılmaz 2002). Aynı zamanda kentin birinci fethine ait şu an Antalya Müzesi’nde bulunan kitabenin de II numaralı sur çizgisi üzerinde bulunduğu düşünüldüğünde bu sur çizgisinin ilk olarak 1217 yılında teşkil edilmediği ortaya çıkar. (Yılmaz 2002). Varkıvanç (2008) da, fetihnamelere kadar olan yükseklikteki sur kısımlarını Erken Bizans Dönemi’ne tarihlemektedir.

III numaralı sur duvarını ele alacak olursak, yukarıda bahsedildiği gibi Baykara (2004), bu sur duvarının artan Türk nüfusa alan oluşturmak için yapıldığını iddia etmektedir. Yılmaz (2002)’a göre ise, bu sur duvarı hali hazırda mevcut bulunan önceki dönem surunun tahkim edilmesi ile ortaya çıkmıştır. Ve bu tahkimatin sebebi büyük olasılıkla doğuda beliren Moğol tehdididir. Kentin bu bölgesinin savunma açısından yeterli bulunmaması ve mevcut surların uzun bir kuşatmaya dayanmayacağı düşünülmesi sonucunda surlarda kapsamlı bir onarım yapılmış olmalıdır. Özellikle Konya, Kayseri ve Sivas olmak üzere Anadolu’daki pek çok kentin bu dönemde surlar ile çevrilmesi göz önünde bulundığında, buradaki inşa eyleminin genel çapta hayata geçirilmiş bir savunma stratejisinin bir parçası olması olasıdır (Yılmaz 2002). Varkıvanç (2008)’a göre de, III numaralı surlar dış surlardan farksız bir yapıya sahiptirler. Duvarın, neredeyse dış surlara yaklaşan bir kalınlık ve burç sıklığına sahip olması, ayrıca burçların II numaralı sur duvarından farklı olarak mazgal pencereler içermesi önemli bir farklılıktır (Varkıvanç 2008). Ayrıca Keykubad’ın imarcı yönü ile öne çıktığı da bilinmektedir. Örneğin, Konya kentinin 1221 yılındaki yeniden yapılışı sırasında, surların yerini arazi üzerinde bizzat göstermiştir (Baykara 2004). Bu durum Keykubad tarafından inşa faaliyetlerinin etkin biçimde teşvik edilmiş olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

Fakat genel tahkimat niyetinin dışında Baykara (2004) yine de, Keykubad’ın Alanya’yı fethetmek istediği için peşinden Türk aileleri getirdiğini ve kentteki iç surun inşasına da Türkleri, Rumlardan ayrı tutmak ve daha geniş bir alan yaratmak için giriştiğini iddia etmektedir. Sönmez (2009) da benzer biçimde Moğollardan kaçan bir grup Türk’e işaret etmekte ve bunların orta bölüme yerleştirildiğini söylemektedir. Tızlak (2010)’a göre de, 1216 yılından sonra, hakimiyet altına alınan kent ve civarına yöreyi Türkleştirmek maksadıyla, Teke Oymağı yerleştirilmiştir. Hatta Osmanlı Dönemi’ndeki Teke Sancağı isminin de, Selçukluların Antalya’yı zapt etmelerinden sonra buraya Teke Türkmenlerini yerleştirmeleri sebebiyle verilmiş olması olasıdır (Karaca 2010). Ayrıca, 1207’de Antalya’nın ilk fethi sırasında, 18 yaşında olan Alâeddin Keykubad da muhtemelen bu fetihle bulunmaktaydı (Baykara 2004). Bu durum Keykubad’ın kentin Türk egemenliğinde kalmasını erkenden önemseydiğini ve III numaralı surun Türk-Rum

ayrımını desteklemek için yapıldığına yönelik başka bir kanıt sunar. Tanyeli (1987) ise Rumların 1216 Fethi'nden sonra, III numaralı sur ve dış sur arasında yerleştirildiğini söyler. Hatta dış surun bu dönemde hiç onarılmadığını ekler. Türk kısmını kuşattığını ifade ettiği III numaralı surun kapsamlı tamiratının da Türkleri korumak için olduğunu ima eder. Ayrıca III numaralı surdan bahsederken, tarihini Helenistik Dönem'e dayandırması ilginçtir (Tanyeli 1987). Tanyeli (1987), III numaralı sur ile dış sur arasında kalan bölgenin Rumlara ait olduğuna yönelik şöyle bir kanıt sunar; Buradaki Cumanun Camisi adlı yapının da olasılıkla 15. yüzyılda camiye dönüştürülmüş olması ve bu tarihe kadar beklenmesi bu yapının öncesinde bir Rum yerleşkesinde yer aldığına dair bir kanıttır. Yağcı (2009)'ya göre ise, Müslümanlar "iç kale" olarak tanımlanmış olan kentin kuzey ve batıda limanın çevresinde bulunan kısmına yerleşmişlerken, Yahudiler ve batılı tüccarlar 1. ve 2. iç kale arasında kalan alanda, olasılıkla II ve III numaralı sur duvarları arasında kalan bölgede, Rumlar ise 2. iç kalenin ve kentin güneydoğusunda "Mina-Liman" denilen alanda, bir başka ifade ile III numaralı sur ve dış sur arasındaki kent parçasında, yerleşmişlerdir. Kentte Rumlar ve Türklerin ayrı mahallelerde yaşadığına yönelik bir başka kanıt ise İbni Batuta sunar. 14. yüzyıl sonunda kenti gezen İbni Batuta da etnik grupların duvarlarla çevrili kendi bölgelerinde yaşadığından bahsetmiştir (Tanyeli 1987). Ayrıca 1706 yılında Antalya'yı ziyaret eden Lucas da, Rumlar tarafından 1212 yılında gerçekleştirilen olayın hatırasının hala devam ettiğini belirtmektedir (Baykara 2004). Bu da, bu olayın kentin ve yöneticilerin hafızasında ne denli güçlü yer ettiğini göstermektedir.

Özetle, 1216 Antalya Fethi'nin ardından kentin farklı etnisiteler arasındaki bölüşümü ve bu bölüşüm sırasında iç surların durumu konusunda fikir birliği bulunmamaktadır. Durum olasılıkla şudur; kentin savunma sistemini oluşturan sur çizgileri, teraslama niyetiyle inşa edildikleri düşünüldüğünde kuruluş dönemine değin uzanmaktadır. 1207 yılından sonra II numaralı sur çizgisinin tamir edildiği ve bu surun ardında bir yönetim merkezi oluşturulmaya başlandığını kesin gibidir. 1216 yılındaki fetihten sonra ise II numaralı sur duvarında daha kapsamlı tamiratlar yapılmıştır ve kentin bu bölgesi yönetim merkezi olarak öne çıkmıştır. Kentin yönetimi Türkler'in eline geçtiği için bu bölgenin yerleşimcileri Türkler olmuş olmalıdır. II numaralı sur duvarı ile III numaralı sur duvarı arasındaki bölge ise Varoş Kapı ile liman arasındaki ticari trafiğe ev sahipliği yaptığı için olasılıkla ticaretle uğraşan kişiler tarafından karışık biçimde kullanılmış olmalıdır. Yahudiler, Rumlar ve ticaretle uğraşan Türkler, bu bölgede ikamet etmiş olmalıdır. Kente gelen Türk göçmenler de olasılıkla iç kaleye ve bu bölüme yerleştirilmiş gözükmemektedir. Kentin doğusundaki en geniş parçasında ise, yani III numaralı sur duvarı ile I numaralı dış sur arasındaki bölgede, büyük olasılıkla Rumlar yaşamaktaydı. Keza, ilerideki bölümlerde değinileceği üzere buradaki Rum varlığı Cumhuriyet Dönemi'ne kadar devam etmiştir. Surların tamir edilmesi ve onarılması sırasında ise, iç kale ve çevresi haricinde, etnisiteleri birbirinden kesin bir ayrımla bölmek amacı taşınmamış olmalıdır. Zaten doğal olarak birbirinden ayrı yaşayan farklı etnisiteler arasındaki mekânsal ayrım, genel güvenlik tehdidi karşısında surların tahkim edilmesi ile, daha belirgin bir hal almış olmalıdır. Nihayetinde ise, dış tehditlere karşı savunma niyetiyle yapılmış surların, çeşitli sebepler neticesinde kentin içsel dinamiklerden etkilenmesi ve aynı zamanda bu dinamikleri etkilemesi, ilginç bir örnek oluşturmaktadır.

4.7.2.3. 1226 Yılı'ndan sonra

I. Alâeddin Keykubad'dan sonra, II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde, I numaralı sur duvarı üzerinde esaslı bir onarım yapılmıştır. Örneğin, kent planında I/7 numarası ile işaretli olan burç, kitabesine göre 1238-39 tarihlerinde onarılmıştır. I/8 ile işaretlenen burç ise 1244-45 tarihinde onarılmıştır (Yılmaz 2002). Bu onarımlar herhalde artan Moğol tehlikesine karşı gerçekleştirilmiş olmalıdır. Nitekim bir başka onarım ise, Hıdırlık Kulesi ile III/1 numaralı burç arasındaki surlarda gerçekleştirilmiştir. Hatta bu surun iç yüzündeki bazı kalıntılara bakılırsa, buraya birtakım binalar da ilave edilmiş olmalıdır. Dolayısıyla bu dönemde bu bölgede yoğun bir yapılaşma gerçekleşmiş olmalıdır (Yılmaz 2002). Artan Türk göçmenler sonucunda, diğer bölgelerdeki Rum nüfusun da kentin doğusuna kayması, bu yapılaşma artışının ana sebebi olabilir.

Değinilmesi gereken başka bir konu başlığını ise deniz surları oluşturmaktadır. Deniz surlarının limanı da içine alacak şekilde, bir körfez oluşturmak amacıyla, deniz tarafına uzanıp, aralarına zincir çekilen iki kule ile bittiği bilinmektedir. Keza, Hıdırlık Kulesi tarafındaki surların, denizdeki doğal kayalıklardan da yararlanarak uzatılan kuvvetli bir dalgakıranla dirsek şeklinde kıvrılarak bittiği, eski gravürlerden de anlaşılmaktadır (Yılmaz 2002). Aynı zamanda, Antalya limanındaki, limanın ağzını kapatan kulelerden birinin Bizanslılar, diğerinin Cenovalılar tarafından restore edildiği söylenmektedir. Selçuklu hükümdarları ise bunları yeniden inşa ettirmiştir (Karaca 2010).

4.7.3. Kent kapılarına dair değerlendirmeler

Anadolu Selçuklu Dönemi, Anadolu'da ticaretin ivme kazandığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Bu dönemde, iki önemli ticaret güzergahından söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki doğu-batı ticaret yoludur. Bu yol, Antalya ve Alanya üzerinden Konya'ya ulaşmakta, Konya'da Ayas'tan gelen başka bir ticaret yolu ile birleşmekte ve Sivas, Trabzon, Tebriz istikametini izleyerek, Orta Asya'ya ilerlemektedir. Diğer yol ise, yine Antalya ve Alanya'dan başlayarak, Beyşehir ve Seydişehir üzerinden Konya'ya, oradan Ankara'ya ve Sinop'a ulaşan güney-kuzey ticaret yoludur (Özcan 2005) (Şekil 4.27). Akkaya (2007), bu yolları izleyerek Antalya'ya ulaşan tüccarların, kent kapılarından kente girdiklerini ifade etmektedir (Şimşek 2019). Antalya, başkent Konya dışında, milletlerarası ticaret tollarına bir giriş kapısı niteliği taşımakta, Anadolu Selçuklu ticaret sisteminin giriş çıkış merkezini oluşturmaktadır (Özcan 2005).

Bizans Dönemi'nde kentin tek açık kapısının Varoş Kapı olduğunu ifade etmiştik. Herhalde bu, Anadolu Selçuklu Dönemi'nde de sürmüş olmalıdır. Hem Burdur üzerinden, hem de Denizli üzerinden gelen, güney-kuzey yolu boyunca ilerleyen kervanlar, kente buradan ulaşmış olmalıdır. Bu durumda, II ve III numaralı surlar arasında kalan kent bölgesi de ticari aksın en canlı olduğu kent bölgesi olarak öne çıkmaktadır. Roma Dönemi'nde, kenti Perge, Side, Aspendos yönündeki kentlere bağlayan Hadrianus Kapısı'ndan başlayan ticaret aksı ise, Bizans Dönemi'nde bu kentlerin gerilemesi üzerine çökmüştü. Alanya'nın doğu-batı yolunda canlanması Hadrianus Kapısı'nı canlandırmamış gözükmektedir. Olasılıkla kentin ticareti yine Varoş Kapı'dan devam etmekteydi.

4.7.4. Kent surları ile kent ve çevresi arasındaki ilişkiye dair değerlendirmeler

Bu döneme dair tartışılması gereken bir başka husus, Selçuklu'nun yönetsel bölgesinin yer aldığı kent parçasıdır. Başok (2016), Antalya'daki Selçuklu Sarayı'nın 1207 Fethi'nden sonra inşa edilmeye başlandığı iddia etmektedir. 1216 Fethi'nden sonra II numaralı sur üzerine yerleştirilen Selçuklu kitabelerinin bulunduğu taraf, kentteki Selçuklu yerleşkesinin konumuna dair önemli bir fikir vermektedir (Şekil 4.28).

Şekil 4.28. II numaralı sur çizgisi üzerindeki kitabeler (Orijinal 2022)

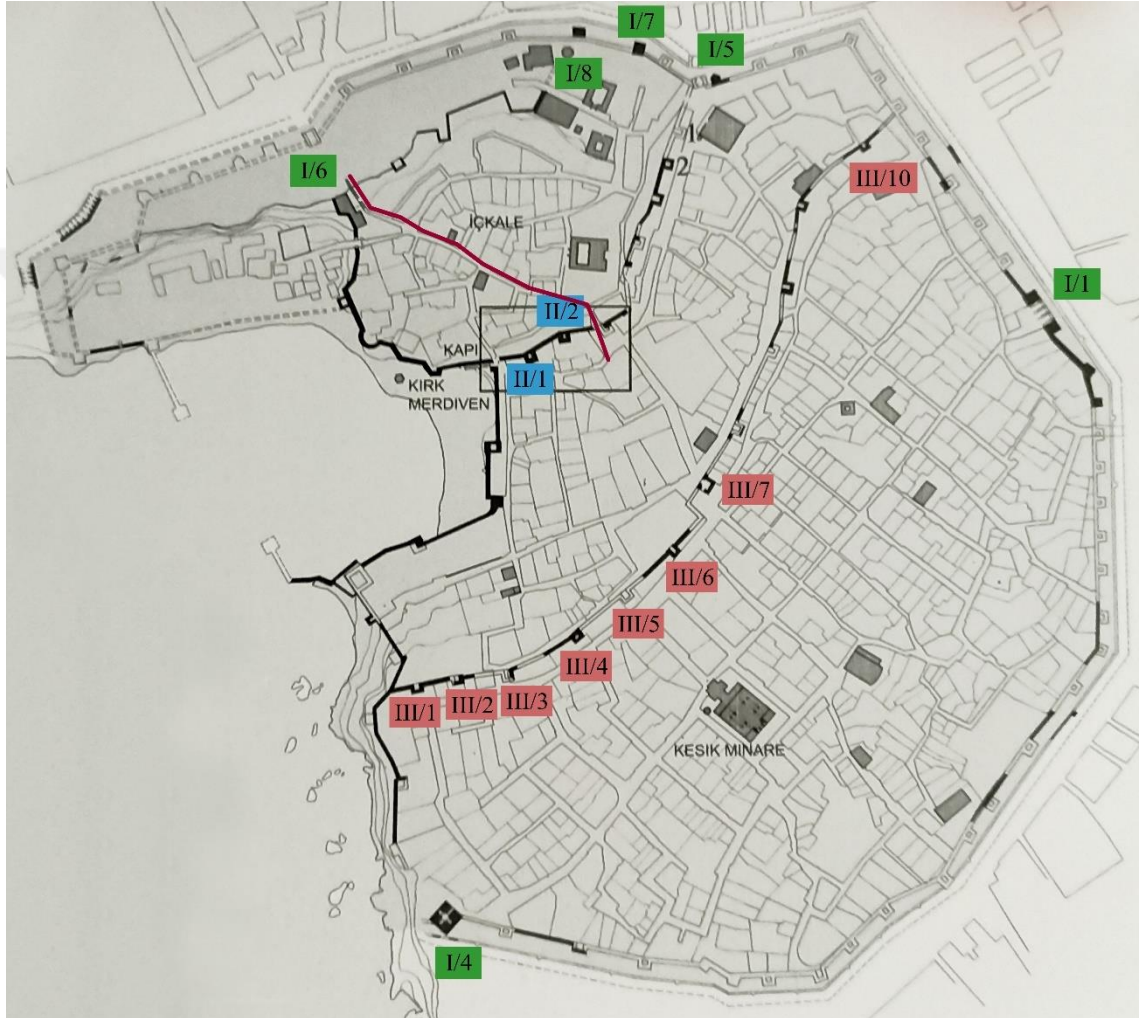
Kitabeler, Kırkmerdivenle çıkılan, Liman Kapısı'ndan başlayarak Uzunçarşı Sokak boyunca devam eden bir sur çizgisi üzerinde dağılmaktadır. Bu durumun olası sebebi, kentin ana akslarından biri olan bu aksı kullanan herkesin bu kitabeleri görmesi, Selçuklu Sarayı'nın da gücünü gösterme niyeti olabilir (Yılmaz 2002). Böylece surlar, düşmana karşı bir savunma birimi olmanın ötesinde, üzerine yerleştirilen kitabelerle bir sergileme yüzeyine dönüşmüş oluyor, surların kendi esas mukavemeti ile kitabelerin aktardığı simgesel güç bir araya gelip Selçuklu Sarayı'nın politik gücünü temsil etmiş oluyordu. Selçuklu sarayının kentin bu bölgesinde olduğuna dair bir başka kanıt ise bu bölgedeki burçların yerleşme şekillerinden tespit edilmektedir (Yılmaz 2002). Burçlar, batıdaki kent parçasını koruyacak biçimde surlara yerleştirilmiş durumdadır. Ayrıca bu

sur duvarı üzerinde yer alan kitabeler, Anadolu Ortaçağı sırasında bir kentin alınışını anlatan Anadolu'daki tek örnektir (Yılmaz 2002). Modern bir bakışla Antalya surları, kentin tarih yazımına katkı sunan, bunu olanaklı kılan bir mimari öge olmuştur. Ayrıca Varkıvanç (2008), II numaralı sur çizgisi üzerinde herhangi bir mazgal pencere bulunmaması sebebiyle, bu duvarın görsel, siyasal ve sosyal bir soyutlayıcı olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla sur çizgisi bu dönemde, savunma amacından öte politik bir ayrımı belirginleştirmektedir. Ayrıca bu sur duvarı, fetihten sonra, neredeyse iki ay gibi kısa bir sürede tamir edilmiştir, bu durumun ana sebebi, büyük olasılıkla devlet kurumlarının yer aldığı bu bölgeyi hızlıca, kentin geri kalanından ayırıp güvenlik altına almak olmalıdır. Ayrıca surlar, büyük çoğunluğu Hristiyan olan kente bakmakta ve bir mesaj içermektedirler (Redford ve Leiser 2008). Bu duvar üzerindeki yazıtların epigrafi kalitesi, duvarın önemini teyit eder niteliktedir. Nitekim bir sene önce yazılan Sinop yazıtları ile kıyaslandığında Antalya yazıtları çok daha niteliklidir. Bu durum, buradaki projeye, bizzat sultan tarafından ilgi gösterildiğini kanıtlamaktadır (Redford ve Leiser 2008).

II numaralı sur çizgisinin batısında kalan alanın Selçuklu yönetim merkezi olduğu açıktır. Fakat bu bölge içerisinde, daha özel biçimde tahkim edilmiş bir bölgenin varlığı da olasıdır. Bugün Tekeli Konağı'nın yer aldığı üçgen şeklindeki kent parçası, tıpkı Alanya'da olduğu gibi, bir Ehmedek, veyahut ikinci bir iç kale olarak kullanılmış olabilir. Özellikle bu bölgenin istinat duvarlarına bakıldığında, bu duvarların nitelikleri, daha önce de değinildiği gibi bölgenin Helenistik Dönem'den itibaren kentin akropolis olarak hizmet verdiği düşüncesini akla getirmektedir. (Yılmaz 2002). Yılmaz (2002) bu duruma bir başka kanıt olarak, Ahi Kızı Mescidi'nin bazı niteliklerine dayanarak, örneğin mescidin cephe yüzeyinde yer alan mazgal pencereler gibi, ilk inşasında bir burç olduğunu ifade etmekte, sonradan bir mahalle mektebine dönüştürüldüğünü düşünmektedir. Yılmaz (2002), bu burcu da içine alan, üçgen bir kent parçasını tanımlayacak şekilde bir sur duvarının geçtiğini aktarmaktadır (Şekil 4.29). Bu duruma bir başka kanıt, Osmanlı Dönemi'ne ait, daha sonraki bazı belgelerde de kentin bu kısmı için Saray, Aşağı Konak, İçeri Konak olarak adlandırılmaya gidilmesidir. Bu veri Osmanlı devrinde de buradaki yönetim merkezi fonksiyonunun devam ettiğini göstermektedir (Yılmaz 2002). Ayrıca bölge, topografik olarak da çizilen sınırlar içerisinde düz bir alan oluşturmakta, topografik olarak da, bir iç kale oluşturmaya müsait durmaktadır. Bu kesimi güneyden çevreleyen surlar üzerinde yer alan ve in-situ olarak bulunan üzerinde bazı armaların yer aldığı mermer parçaları da buranın Lusignan idaresi sırasında da önemini devam ettirdiğini göstermektedir (Yılmaz 2002). Yılmaz (2002)'ın Ahi Kızı Medresesi ile mimlediği ve ikinci bir iç kale olarak nitelediği alan, Sönmez (2009)'ın çizimlerinde ise I/6 burcundan daha güneyden başlıyor gözükmektedir. Bu kadar küçük bir alanın akropolis olarak ayrılması düşündürücüdür, ayrıca Yılmaz (2002)'ın önerisi topografya göz önüne alındığında daha uygun gözükmektedir. Bu alanın, bölgenin akropolis niteliği de göz önüne alındığında, yerleşimin gerçekleştiği ilk nokta olma ihtimali de belirmektedir.

Aktüre (1975), Anadolu Selçuklu Dönemi'nde kentin gelişmesinin en önemli sebebini, hükümdarın kışlık sarayının burada olması olarak göstermektedir. Bu durum, kenti yönetsel ve kültürel bir merkez haline getirmiştir. Kentte çok sayıda anıtsal yapı yapılmıştır. Bu anıtsal yapılar çoğunlukla iç kalede inşa edilmiştir, bu durum da iç kalenin yönetsel bir merkez olduğunu göstermektedir. (Aktüre 1975). Özcan (2005), Antalya ve

Alanya'nın, sultanların hazinelerini sakladıkları kışlık başkent olmasında, Türk göçebe geleneğinin devamına vurgu yapmaktadır. Gordlevskiy (2019) da, Türkler'in kentlerde sıkıldıklarından, sultanın da göçebe ruhu içerisinde olduğundan, bu sebeple de sık sık Konya'dan Kayseri'ye, kışın da Antalya'ya gittiğinden bahsetmiştir. Antalya'nın kışlık yönetsel merkez olarak öne çıkmasında, kentin ticari önemi, Türk göçebe gelenekleri öne çıkmış gözükmemektedir. Nihayetinde kentin kazandığı idari nitelik ve gelişim süreci, surların gelişimini tetiklemiş ve II numaralı sur çizgisi üzerinde de belirleyici olmuş gözükmemektedir.

Şekil 4.29. Yılmaz (2002)'nin bahsettiği sur duvarının olası rotası (Redford ve Leiser 2008, surların numaralandırılmasında Yılmaz (2002)'a başvurulmuştur, görsele müdahale edilmiştir)

Öte yandan, kentin gösterdiği tüm gelişme emarelerine rağmen bu dönemde sur dışına taşmadığı, sur içinde gelişme gösterdiği tespit edilmektedir (Aktüre 1975). Bu dönemde, sur dışında görülen ilk yerleşme, Ankara'da tespit edilmiştir. Ankara Kalesi'ne sığınan kardeşi Alâeddin Keykubad'ı kuşatan İzzeddin Keykavus, kuşatmanın beklenenden uzun sürmesi nedeniyle, surların dışında kendine bir saray yaptırmış, kuşatma başarı ile sonuçlanınca ise bu sarayı medrese haline getirmiştir (Özcan 2005) Alâeddin Keykubad döneminde ise, hızlı büyüme gösteren Konya, Kayseri, Sivas ve

Erzincan kentlerinde de sur dışında taşma tespit edilmiş, bu yerleşim alanları da surlarla çevrilmiştir (Özcan 2005). Bu durumda Antalya'nın taşıdığı tüm öneme rağmen sur dışına taşacak gelişmeyi gösteremediğini söylemek de mümkündür. Nitekim, bu dönemde Konya ve Sivas gibi merkezler 130 hektar alana ulaşmışken, hemen hemen aynı nitelikte olan ve ülkenin giriş çıkış noktalarını oluşturan kentler birbirleriyle yaklaşık aynı büyüklüktedir; örneğin Sinop 30, Alanya 30, Antalya 40 hektar alana ulaşmaktadır (Özcan 2005). Bu kentlerin gelişme göstermesine rağmen, yeni sur yapımı finanse edecek gelişmeyi tetiklemedikleri de düşünülebilir. Nitekim, daha önce bahsedildiği üzere Yılmaz (2002), I/4 ile III/1 burçları arasındaki sur duvarlarında bina kalıntılarından bahsetmekte, bu durumda yoğun yapılaşmadan söz etmektedir. Zira, surlar konusunda yapılan çoğu araştırmada, ağırlıklı olarak sur yapılarının yararları ve inşa sebepleri üzerine odaklanıldığı göze çarpmaktadır. Fakat aynı zamanda, sur yapımının üzerinde çok durulmadan ihmal edilen maliyetleri bulunmakta, bu durum çeşitli kısıtlamalara sebep olmaktadır. Gözden kaçırılan en önemli maliyet, surların ekonomik olarak önemli bir gider kalemi oluşturması olmalıdır. Aynı zamanda sur yapılarının oluşturduğu fiziksel bariyer, serbest hareketi, arazi kullanımını, kentin genişlemesini de engellemekte ve dolaylı maliyetlere sebebiyet vermektedir (Ashworth 1999). Dolayısıyla sur dışına taşma eylemini mümkün kılacak dışsal faaliyetler oldukça önem arz ediyor gözükmektedir. Kentin artan nüfusunun sur dışına taşmadan Kaleiçi'ndeki yoğunluğu arttırmış olması olasıdır. Fakat Yılmaz (2002), bu dönemde yerleşme ihtimalini zayıf bulmakla beraber Şeyh Şüca türbesinin sur dışında yapıldığını ifade etmekte, fakat bunun bir yerleşmeden ziyade, bir mezarlık alanına işaret ettiğini söylemektedir.

Mermerli Banyo Sokağı'nın hemen ucunda kalan bölüm ise, Yılmaz (2002)'a göre, dört tarafı surlar ile çevrili ve korunaklı bir kent parçası oluşturmaktadır. Burada kimliği belirlenmeyen bazı bina kalıntılarının bulunması, birbirleriyle bağlantılı tonozlu galerilere sahip ve dıştan da burçlarla tahkim edilmiş olması, bu kesimde yer alan bir tersanenin, ya da askeri bir garnizonun varlığını düşündürmektedir (Yılmaz 2002). Yılmaz (2002) ayrıca, kitabelerinden 1225/1226 yıllarından yeniden inşa edildiğini bildiğimiz III numaralı sur duvarının güney kısmının buraya uzandığını ve buradaki bir bölgenin varlığını da korumaya aldığını ifade etmekte ve bunu tersaneye dayandırmaktadır. Keza, Karaca (2010) da, tersaneden bahsederken, Ahi Yusuf Mescidi'nin tersanenin arkasında olduğunu söylemektedir. I. Alâeddin Keykubad Dönemi'nde kentin yöneticisi konumunda bulunan Ertokuş'un Kıbrıs'ın fethi için sultandan izin istediği göz önünde bulundurulursa, Antalya'da oldukça güçlü bir donanmanın bulunduğu anlaşılmaktadır (Çimrin 2018). Öte yandan Bizans Dönemi'nde kentin tersanesinin kentin batı kıyısında, Tophane surlarının dibindeki alanda yer alabileceği ihtimalinden bahsedilmişti. Üstelik bu alanın kentin yönetsel merkezine yakınlığı da düşünüldüğünde, Mermerli Banyo Sokak civarındaki bu kent parçasının askeri niteliği ile ilgili bazı soru işaretlerini düşündürmektedir, yine de burada tahkim edilmiş bir kent parçasının varlığı olasıdır.

Anadolu Selçuklu Dönemi'ndeki savunma sisteminin yalnızca kent surlarından ibaret olduğunu düşünmemek gerekir. Nitekim Baykara (2004)'ya göre vilayet arazisinde, karışıklık zamanlarında sık sık tahribata uğrayan, ribat, han ve kervansaraylar da bir bakıma tahkimli küçük birer kale olarak ele alınabilir. Buraları kimi zaman bölgedeki eşkiyanın sığınağı haline gelmiş olsa da, genellikle tüccar kabilelerini koruyan müstahkem yerlerdir (Baykara 2004). Bu uygulamaya esasen Anadolu Selçukluları

tarafından ilk kez başvurulmuş değildir. Bizans da, imparatorluk “barbar” saldırıları altında kaldığında, Tuna sınırına çok sayıda kale ve savunma noktası inşa ettirmek suretiyle barbarların nehrin karşı tarafına geçmesini engellemiş, fakat bunu yeterli görülmeyince, özellikle barbarlar bu savunma sistemini aştığında sivillerle karşılaşacağı için, söz konusu savunma yapıları dışında ülke içine de çok sayıda istihkam mevki yapılmış, her malikane neredeyse bir kaleye dönüştürülmüştür (Archer, Ferris, Herwig ve Travers 2020). Yine Yunan kent devletlerinde de, stratejik öneme sahip tepeler üzerine kaleler ve kuleler, boğazları ve dağ geçitlerini kapatmak için duvarlar, öncül bir savunma hattı oluşturabilmek için teşkil edilmiştir (Akarca 1998). Bu durumlarda ortak olan nokta, devletlerin savunma politikasını benimsemiş olmalarıdır. Böylesi bir politika altında daha önce de bahsedildiği gibi, en iyi savunulma imkanına sahip bölgeler, en önemli odak noktalarını oluşturmuşlardır. Dolayısıyla Antalya çevresindeki kervansarayları ve ribatları da surların, ya da daha geniş anlamda savunma sisteminin bir devamı olarak görmek mümkündür. Bu nedenle bu yapılar savunma duvarları ile çevrili olup, tek kapıdan giriş sağlanan, gözcü kuleleri ile ahır ve ambar gibi bölümlere sahip yapılar olarak inşa edilmiştir (Şimşek 2019). Duvarları genelde moloz taşla inşa edilip kesme taşla kaplanmış, pencere sayıları en aza indirilmiş, genelde dışarı açılan tek girişleri bulunmaktadır, pek çoğunun duvarları da dışarıdan payandalar ile desteklenmiştir (Şimşek 2019). Ayrıca bu dönemde kentlerin etrafındaki güvenliği sağlamak için surlar ve kervansaraylar dışında, askeri-stratejik öneme sahip kalelerin fethedildiği de bilinmektedir (Özcan 2005).

Öte yandan surların savunma niteliklerinin ötesinde, taşıdıkları siyasal anlamlara da değinmek gerekmektedir. Baykara (2004), kale yapılarının salt savunma amacına hizmet etmediklerini, aynı zamanda belli bir arazi veyahut toprak parçası için, “benimdir” diyebilmenin bir sembolünü olduğunu ve hakimiyeti temsil ettiğini söylemektedir. Kalelerin ele geçirilmesi, aynı zamanda etraflarındaki geniş arazilerin de ele geçirilmesi anlamına geldiği için, Anadolu coğrafyasında hakimiyeti sağlamanın temel unsuru olarak da görülmektedir. Tahkim edilmiş belli bir mevkiinin elde tutulması en az bir günlük mesafedeki çevrenin de hakimiyet altına alındığını göstermektedir, bu mesafe de yaklaşık olarak 40 kilometreye denk gelmektedir (Baykara 2004). Dolayısıyla surlar, savunma amacının ötesinde, politik gücün simgesi haline gelmişlerdir. Bu politik güç surlara, belli bir ölçüde meşruiyet algısı vermiş olabilir. Fetih sırasında, fethin gerçekleştiği surların burçlarına ivedilikle fetheden ordunun bayrağının asılması da hakimiyetin ve meşruiyetin simgesini gösteren bir örnektir. Antalya’da 1212 yılında bir kuşatma sonucunda değil de, iç isyan neticesinde gerçekleşen ele geçirme, surları oyun dışına ittiği için meşruiyet kaybına uğramış olmalıdır. Aynı zamanda 1216 fethinden sonra fetihname yazıtlarının da sur duvarında yer alması, surların politik anlamını ve fethin meşruiyetini tahkim eden bir olgu olarak belirlemektedir.

Son olarak, bu dönemde kent surlarının, kentin planına yönelik etkilerine değinmek gerekmektedir. Anadolu Selçuklu Antalya’sında iki farklı kent morfolojisi göze çarpmaktadır. İlki, Roma kentinin kurulu olduğu, ızgara yapının büyük oranda korunduğu bölge; diğeri ise, organik dokuya sahip, Bizans Sarayı’nın bulunduğu, Türkler’in yerleştiği batıdaki bölgedir (Eskidemir 2016). Bu iki bölge arasındaki sınır III numaralı sur duvarı olarak gözükmektedir. Her ne kadar topografyanın çeşitli dayatmaları olsa da, kent planındaki bu farklılık bu bölgedeki yaşayan topluluklarla da ilişkili

olabilmekte ve surlar, bir kez daha kent planına da etkileyen bir sınır olarak kendini göstermektedir.

4.8. Antalya ve Kent Surlarının Erken 14. Yüzyıl - Erken 15. Yüzyıl Arasındaki Gelişimleri

14. yüzyılın başlarından takip eden yüzyılın başlarına kadar uzanan zaman diliminde, Antalya sıklıkla el değiştirmiştir (Karaca 1997; Alpan 2013). Kentte baskın bir siyasi iradenin olmaması sebebiyle, bu dönem bir ara dönem niteliği taşımakta, olasılıkla bölgesel dinamiklerin ön plana çıkmasıyla bir önceki ve sonraki dönemden ayrılmaktadır.

4.8.1. Siyasi, sosyal, ekonomik gelişmeler

Sevim (2002), 1243 yılında gerçekleşen Köseadağ Savaşı'nda Anadolu Selçukluları'nın ciddi bir yenilgi aldığını ve devletin neredeyse tüm gücünü kaybettiğini aktarmaktadır. Bunun sonucunda II. Gıyaseddin Keyhüsrev Antalya'ya çekilmiştir (Budak 2016). Böylesi bir dönemde gerçekleşen bu olay kentin önemine ve korunaklı bir konum olarak görüldüğüne işaret etmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında, surların önemi büyük olmalıdır. Selçuklu'nun zayıflaması ile, Antalya ve çevresine, Hamidoğulları Beyliği egemen olmuştur. Uzunçarşılı, Hamidoğullarının lideri olan Dündar Bey'in o dönemki Antalya Beyi'nin kentte bulunmamasını fırsat bilerek kenti ve kaleyi ele geçirdiğini aktarmaktadır (Karaca 1997). Bu durum kentin savunma sisteminin her ne kadar tahkim edilmiş ve sağlam olsa da, direnebilmesi için, savunan güçlü bir siyasi iradenin gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Daha sonra Hamitoğulları'nın bir kolu olan Tekeoğulları, kenti yönetmeye başlamıştır (Alpan 2013). Beylikler Dönemi, Anadolu'da merkezi bir idarenin olmadığı bir dönemdir. Dolayısıyla bölgesel dinamikler daha çok ön plana çıkmış olmalıdır.

1192 yılında Kıbrıs'ta kurulan Lusignan Krallığı, 1291 yılında Akka'nın kaybedilmesi ile Hristiyanlığın Doğu'da bulunan tek üssü durumuna gelmiş ve çevresindeki komşular ile mücadele içerisine girmiştir. Bu bağlamda Antalya kenti, 1361 yılında, kentin idarecisi olan Mehmet Bey yaz mevsimi dolayısıyla Korkuteli'nde bulunduğu sırada, Kıbrıslı Franklar tarafından ele geçirilmiştir. 1373'e kadar süren Lusignan hakimiyeti boyunca Mehmet Bey kenti ele geçirmek için pek çok faaliyette bulunmuştur. Nitekim, kentin iç kesimler ile bağlantısını kesmiş, erzak giriş çıkışını yasaklamış ve kente su taşıyan antik su kemerini yıkmıştır. Kıbrıs Krallığı, bu zorluklara karşı kenti elinde tutabilmek için mücadeleye girişmek zorunda kalmış, bu durum krallık açısından yıpratıcı olmuştur. Lusignanlar, Antalya'yı Türklere, beliren Ceneviz tehlikesi karşısında, 1373 yılında, vergi ödemesi karşılığında vermişlerdir (Özcan 2017).

4.8.2. Kent surlarına dair değerlendirmeler

Kentteki Anadolu Selçuklu hakimiyetinin son dönemlerinde surların durumu belirsizdir. Öte yandan, merkezi idarenin zayıfladığı ve yerel çatışmaların şiddetlendiği düşünüldüğünde, surların önemi artmış olmalıdır. Zira savaşlar, büyük oranda savaşın belirleyici biçimi olmakla birlikte kuşatmalar ise, doğası gereği kararsız olan yerel eylemlerdir. Bir kuşatma, kalenin en az kendisi kadar ayrıntılı, insan çabası açısından da maliyetli bir geçici durum oluşturmaktadır (Hirst 1997b).

Lusignan idaresi sırasında, surların durumuna dair bazı bilgiler bulunmaktadır. Bu dönemde, surların hala üzerinde yer alan in-situ mermer armalardan anlaşılacağı üzere Lusignan idaresinde, bugünkü Tekelioğlu Konağı'nın yer aldığı kısım bir akropolis, yönetim merkezi olarak kullanılmış olmalıdır (Yılmaz 2002) (Şekil 4.30). Dolayısıyla bu armalar, kentin bu bölgesinin Helenistik döneme kadar inen akropolis, yönetim bölgesi fonksiyonuna bir kanıt oluşturmaktadır. Keza armaların yer aldığı surların daha önceden belirtildiği üzere antik döneme tarihlenmesi uygun gözükmektedir (Yılmaz 2002).

Şekil 4.30. Surlar üzerindeki Lusignan arması (Yılmaz 2002)

Lusignan idaresi sırasında, 1362 yılında Mehmet Bey'in 45 000 kişiden ve 8 kalyondan oluşan bir ordu ile kenti kuşattığı bilinmektedir. Bu çatışmalar herhalde çok şiddetli geçmiş olmalıdır ki kentin hâkimi Pierre, batıya gidip Hristiyan devletlerinin yardımını talep etmek zorunda kalmıştır. 1370 yılında başka bir kuşatma daha gerçekleştirilmiştir. Bu kuşatmalar sırasında Alanya ve Manavgat emirleri ile birlikte hareket edilmiştir (Tekindağ 1977). Kentin Türkler tarafından yalıtılması ve bu şekilde yıpratılması göstermektedir ki, surlar her ne kadar kente asgari ölçüde güvenlik sağlasa da çevredeki ikmal yollarının işleme tehlikeye girdiğinde, kentin kendi başına yaşaması oldukça zorlaşmaktadır.

Çimrin, kentin Mehmet Bey tarafından kuşatılarak ele geçirildiğine dair bir hikâye anlatır. Bu hikâyeye göre Mehmet Bey, Hadrianus Kapısı'nın önüne çekilen zincirleri kol gücü ile kırar ve kenti ele geçirir, bunun sonucunda kendine "Zincirkıran Mehmet Bey" denir (Çimrin 2007a). Surlara dair bir ifadenin, bir unvan olarak kullanılması dikkat çekicidir. Fakat büyük olasılıkla bu hikâye bir efsaneden ibarettir. Piri Reis ise kırılan bu

zincirin, limanın iki kulesi arasına çekilmiş iki zincir olduğunu aktarmaktadır (Armağan 1997).

4.9. Antalya ve Kent Surlarının Erken 15. Yüzyıl - Erken 17. Yüzyıl Arasındaki Gelişimleri

Erken 15. yüzyıl ile erken 17. yüzyıl arasındaki zaman dilimi, kentin Osmanlı hakimiyetine geçtiği döneme denk düşmektedir. Bu dönemde, kent, yeni siyasi iradenin etkisi altında, imparatorluğun genelinde görülen gelişmeden pay sahibi olmuş gözükmektedir (Aydın 2010; Kısa ve Malhut 2020). Bu gelişme kentin sosyal ve ekonomik yapısıyla birlikte, yapılı çevresinde de çeşitli dönüşümlere sebep olmuş olmalıdır. Bu dönüşümler, bu dönemi, diğer dönemlerden ayıran temel farklılıklar olarak öne çıkmaktadır.

4.9.1. Siyasi, sosyal, ekonomik gelişmeler

Uzunçarşılı'nın ifadesine göre, Antalya'daki Osmanlı hakimiyetinin kesin tarihini belirlemek oldukça zor gözükmektedir. Fakat yaklaşık olarak 14. yüzyıl sonlarında bölgenin Osmanlı hakimiyetine geçmeye başladığı savunulabilir (Tızlak 2010). Muhtelif iddialar olsa da, Yıldırım Beyazıd'ın 1390 yılında Antalya'yı fethetmek için harekete geçtiği, bu sırada, kenti elinde tutan Mustafa Bey'in Mısır'a kaçması sonucu kenti ele geçirdiği iddia edilmektedir (Armağan 1997). Bu durum surların etkin bir irade tarafından savunulmadığı takdirde işlevsiz kaldığını göstermektedir. 15. yüzyıl başlarında, Anadolu'nun diğer kesimlerinde görülen istikrarsızlık, Antalya'daki Osmanlı hakimiyetinin başlangıcını tarihlemeyi de zorlaştırmaktadır. 1402'deki Ankara Savaşı galibiyeti ile Moğollar, Osmanlı'yı tehdit eder hale gelmişlerdir. Bu dönemde Timur'un saldırıları Antalya'ya değin ulaşmıştır. Timur'un oğlu Emir Şah Melik'in tüm Teke İli'nde yağmalama eylemlerinde bulunduğu, Antalya'nın da bundan payını aldığı, Moğol ordusunun kenti "barbarca" yönettiği bilinmektedir. Timur, Ankara Savaşı'nın ardından Antalya kentini Karamanoğulları'na bağlamış, Tekeoğulları'ndan Osman Çelebi'yi ise bölgeden sorumlu kılmıştır (Çimrin 2005). Moğol istilasası sırasında kent halkının gösterdiği direniş, bu istiladan surların etkilenme biçimi, belirsizliğini korumaktadır. Bu sırada I. Mehmet Osmanlı tahtını ele geçirmiş, sonrasında Karamanoğulları'nı yenerek kente vali olarak Firuz Bey'i tayin etmiştir (Çimrin 2005). Fakat Firuz Bey'in bölgede kesin bir hakimiyet kurması ancak 1423 yılında mümkün olabilmiştir (Tızlak 2010). Antalya'nın Osmanlı Dönemi'nde Şehzade Sancağı olarak da önem kazandığı bilinmektedir. Kent, Yıldırım Bayezid tarafından önce oğlu İsa Çelebi'ye, sonra da diğer oğlu Mustafa Çelebi'ye sancak olarak verilmiştir (Armağan 1997). Ayrıca, Şehzade Korkut, 1502'den 1511 yılına kadar, yaklaşık sekiz sene boyunca şehzade olarak Antalya'da valilik yapmıştır (Karaca 2010). Bu zaman diliminde etkileyen başka bir önemli tarihsel olay ise, 1472 yılında gerçekleşen Haçlı kuşatmasıdır. (Çimrin 2005).

Antalya, Osmanlı'nın kesin hakimiyetine girdikten sonra Teke Sancağı'nın merkezi olarak ticari önemini korumaya ve gelişmeye devam etmiştir (Kısa ve Malhut 2020). Örneğin 16. yüzyılda Anadolu'da; Trabzon, Sinop ve Antalya dışında hatırı sayılır bir liman olmadığı ifade edilmektedir. 15. yüzyılda Türk tacirler, yükte ağır pahada hafif malları denizyolu ile, kıymetli mallarını ise, kervanlarla, kara yolu ile göndermektedir (Karaca 2010). Bu dönemde, Antalya limanı, Suriye, Mısır ve Hindistan mallarının

Anadolu'ya başlıca giriş yaptığı limanlardan biriydi (Armağan 2006). Ticaretteki bu gelişme ve zenginleşme kentin mekânsal gelişmesini de etkilemiştir.

4.9.2. Kent surlarına dair değerlendirmeler

Antalya surlarının Osmanlı Dönemi'ndeki durumunu anlamak için Osmanlı'daki kale teşkilatından bahsetmek gerekmektedir. Osmanlı kentlerinde kale, oldukça önemli askeri, idari ve adli görevler üstlenmekteydi (Armağan 1997). Osmanlı'da kalenin korunmasında, hiyerarşik bir düzene sahip çeşitli görevlilerin olduğu anlaşılmaktadır. Kale Ağası olarak da adlandırılan dizdarlar, devletin kuruluş yıllarından itibaren mevcut gözükmektedir. Dizdarlar, ilk zamanlarda kalelerin savunmasını teşkil ederken, sonrasında, askeri örgütün de gelişmesiyle, kalenin her türlü bakım ve onarımından, toprakların durumundan sorumlu tutulmaya başlanmıştır (Moğol 1990). Ayrıca dizdar, sefer sırasında göreve katılmakla yükümlüdür. Diğer zamanlarda ise daima, geceleri de dahil, kalede bulunmak zorundaydılar (Karaca 1997). Kale kethüdası ise dizdar ile aynı sorumlulukları taşımakta, kale dizdarının yardımcısı görevinde bulunmaktaydı (Moğol 1990). Bunun dışında, yine kaleden sorumlu, kale erleri ve kale mühimmat müdürü de bulunmaktaydı (Moğol 1990). Örneğin Tahrir defterlerine göre, 1455 yılında 100, 1520 yılında 111, 1530 yılında 115, 1568 yılında 114 Hisar eri Antalya Kalesi'ni korumakla mükellef görülmektedir (Karaca 2010). Denilebilir ki, bu gruplar düzenli bir gelire sahip olmaları ve idareci olmaları sebebi ile kentin diğer idarecileri ile birlikte daha rahat bir hayata sahiptirler (Moğol 1990). Ayrıca, kalenin korunması sadece askerlerle sağlanmamakta, aynı zamanda kalede, pek çok değerli mühimmatın ve askeri malzemenin olduğu anlaşılmaktadır (Karaca 2010). 1530 yılında kayda geçirilen, kalede bulunan malzemelerin çeşitliliği ve miktarı, bu dönemde kalenin ve kale savunmasının hala oldukça önemli olduğunu ortaya koymaktadır (Karaca 1997). 1572'de yazılan emirlerden, inşası biten gemiler için; kaleden topçu, hisar eri ve barut verildiğini söylenmektedir. Bu belgelerden anlaşılan odur ki; Antalya çevresindeki düşman donanmasıyla çarpışan kuvvetlerin top ve diğer eksikleri kaleden elde edilmektedir (Çimrin 2005). Örneğin, 1585 yılının Mayıs ayında, Mısır Boğazı'nın denizden korunması için kaleden cenkçi istenmekte, verilen cevapta ise askerlerin verilmesi durumunda, Antalya Kalesi'nin savunmasının tehlikeye düşeceği söylenmekte ve durumun uygun olmadığı bildirilmektedir (Çimrin 2005). Başka bir bilgi; 10 Aralık 1571 yılında, Teke ili Beyi ve Antalya Kadısı'na gönderilen emirde Antalya Kalesi erlerinden "fesad ve şenaatte bulunanların" sancak beyi tarafından cezalandırılmaları istenmiştir (Çimrin 2005). Başka bir muhafızın ise kalpazanlık yaptığı tespit edilmiş ve küreğe konularak cezalandırılmıştır. 16. yüzyılda anlaşılan odur ki, görevli bazı neferler, muhafızlık görevlerini yerine getirmekten ziyade dizdara itaatsizlik edip hırsızlık yapmaktadırlar (Çimrin, 2005). Bahsedilen detaylar, Osmanlı'da kale teşkilatının genel hatlarına dair bir anlayış sağlıyor gözükmektedir. Osmanlı Dönemi'nde surların savunma yapısı olmanın ötesinde, askeri bir teşkilata ev sahipliği yaptığı, bu teşkilat etrafında idari birimlerin geliştiği, kent hayatında siyasi ve sosyal bir güce sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Kale teşkilatına dair başka detaylar da bulunmaktadır. 1568 yılındaki tahrir defterinde kale muhafızları dışında 121 nefer ve 79 hane Hristiyan, "kadimden beri Antalya kalesi hizmetini ederek mukabelesinde harac, ispenc, avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiyeden muaf ve müselleme" olarak kaydedilmiştir. (Karaca 2010). Yine 1568 tarihinde "İğdir, Kökez-i Ulu, Kardaş Deresi karyeleri halkı ile Akcık nam-ı diğer Tekarük Cemaati'nin Antalya Kalesi muhafazası hizmeti karşılığında Avarız vergisinde muaf

olduğu” belirtilmektedir. Bu durum sadece kale erlerinin değil, bazı vergilerden muaf olmak şartıyla bazı cemaat ve köy halklarının da muhafaza işlerine katılım gösterdiğini işaret etmektedir (Karaca 2010). Bu kayıtlar bu dönemde surları savunan insan kaynağının nasıl elde edildiğine dair fikir vermekte, bu insanların bazı vergilerden muaf tutulması surların iktisadi açıdan belli bir maliyeti olduğunu göstermektedir. Bu maliyetin vergi muafiyeti ile ödeniyor olması da surların önemini devam ettirdiğini, ayrıca surların iktisadi anlamdaki karşılığını da göstermektedir. Nitekim Osmanlı, yine bu dönemde bazı vakıflara gelirlerini tahsis ederken Antalya kentinin surların korunması ve gözetilmesini şart koşmuştur (Karaca 1997).

Osmanlı’da kale teşkilatını anlattıktan sonra bu dönemde surların tanıklık ettiği çatışmalardan bahsetmek gerekmektedir. Bölgedeki Osmanlı hakimiyetinin pekişme sürecinde Hamitoğulları, Karamanoğulları ve Osmanlılar arasında çeşitli güç dengeleri ve çatışmalar yaşanmıştır (Tızlak 2010). Korkuteli’nde Teke Beyi olan Osman Çelebi, Karamanoğlu Mehmet Bey ile iş birliği yaparak Antalya’yı ele geçirmek istemiştir. Bu durumu önceden haber alan Antalya Valisi Firuz Bey, Korkuteli’ye yaptığı ani bir baskınla Osman Çelebi’yi öldürmüştür. Bu durumun sonucunda Karamanoğlu Mehmet Bey, 26.000 kişilik Karaman Ordusu ile Antalya’yı kuşatmıştır. Kuşatmanın ileriki aylarında, surlardan fırlatılan bir top güllesinin isabet etmesi sonucu Mehmet Bey vefat etmiş, kent surlarından gerçekleştirilen ani bir baskın ile kuşatma sona erdirilmiştir. Bu kuşatmanın püskürtülmesi ile bölgedeki Osmanlı hakimiyeti pekişmiştir. (Çimrin 2005). Bu durumun gerçekleşmesinde kent surlarının yadsınamaz önemi bulunmaktadır. İki yüz yıl önce, Türk-Bizans çatışmasına sahne olan bölgenin ve surların, 15. yüzyılın ilk çeyreğinde ise, bölgedeki Bizans hakimiyetini ortadan kaldırıp kesin hakimiyet sağlayan Türkler arasındaki iç çatışmalara sahne olduğu görülmektedir. Hirst (1997b)’in ifade ettiği gibi kuşatmalar, yerel ölçekte devam eden çatışmalar şeklinde cereyan etmekte, surlar da bu çatışmaların sahnesi olarak önemini korumaktadır.

Antalya surlarının tanıklık ettiği bir başka kuşatma ise, 1472 yılında meydana gelmiştir, çeşitli ülkelerin askerlerinden müteşekkil karma bir Haçlı Donanması Antalya’yı kuşatmıştır. (Çimrin 2005). Bu kuşatma sırasında Haçlılar, yaklaşık olarak 37 bin asker, 400 at, iyi donatılmış 104 adet savaş gemisi kullanmışlardır. Bu derece büyük bir ordu, Antalya’nın çok iyi korunmuş bir kent olduğunu ve aynı zamanda önem arz ettiğini göstermektedir (Çimrin 2018). Kuşatma sırasında limanın girişini kapatan zincir, top atışları ile kırılmıştır; limandaki depolar ele geçirilmiş ve yağmalanmıştır. Fakat hendek ve surların sağladığı korunma sayesinde kent ele geçirilememiştir. Kuşatmanın başarıya ulaşamamasının diğer sebepleri ise kale muhafızlarının gösterdiği direniş ve düşman ordusunun surlara zarar verecek ölçüde büyük toplardan yoksun olmasıdır. Nihayetinde liman girişini kapatan zincir zafer hatırası olarak alınmış ve Vatikan’a götürülmüştür. Günümüzde bu zincir, Vatikan’da sergilenmektedir (Çimrin 2005).

Döneme dair bahsedilmesi gereken bir başka çatışma, Şehzade Korkut’un 1502’den 1511’e kadar, Şehzade Sancağı olarak Antalya’da valilik yaptığı döneme aittir. Şehzade Korkut, Manisa’da etrafına kuvvetler toplaması sebebiyle bir tehdit olarak görüldüğü için Antalya’ya yollanmıştır. 1511 yılında ise Korkut gizlice Manisa’ya kaçmak istemiştir. Bu zaman diliminde, Şahkulu etrafında toplanan isyancı bir hareketin bölgede hakimiyet kazanmaya başladığı bilinmektedir. Şehzadenin yokluğunun fark edilmesi üzere isyancılar harekete geçmiş, şehzadenin maiyetini yolda kıstırıp mallarını gasp etmiş, ayrıca defterdarını ve subaşısını öldürmüşlerdir. Bu olayı haber alan ve

şehzadenin yardımına gelen Antalya subaşı da Şahkulu ve isyancılar tarafından geri püskürtülmüş ve Antalya Kalesi'ne sığınmıştır. Şahkulu ise etrafına topladığı 20 bin isyancı ile kendine biat etmeyenleri öldürmüş, Teke Bölgesi'nde ciddi bir tahribata yol açmıştır. Hatta isyan o derece büyümüştür ki Anadolu Eyaleti'nin merkezi durumundaki Kütahya Kalesi bile ele geçirilmiştir (Tızlak 2010). Kırsal bölgedeki yoğun tahribata rağmen Antalya kentinin bu isyan sırasında pek zarar görmediği anlaşılmaktadır. Bu durumun sebebi, kent surlarının kent halkına doğal bir savunma sağlamış olması olabilir. Nitekim şehzadenin yardımına gelen fakat Şahkulu'na üstünlük sağlayamayan Antalya subaşı geri çekilerek kent surlarının ardına sığınmıştır. Öte yandan Şahkulu'nun Kütahya surlarını aşabilmesi ise istendiği takdirde Antalya surlarının da başarıyla aşılabileceğini düşündürmektedir. Olasılıkla isyanın hedefi doğrudan başkent olmalıdır, dolayısıyla Antalya'yı kuşatmak faydasız bir eylem olarak da görülmüş olabilir.

15. yüzyılda Antalya bölgesinde gerçekleşen önemli bir gelişme ise Akdeniz depremidir. 1459 yılında gerçekleşen bu depremi Leonardo Da Vinci de anlatmıştır (Çimrin 2005) Da Vinci'ye göre bu deprem sırasında deniz yarılmış, denizdeki bu yarığa üç saatten uzun bir süre boyunca büyük bir su kütlesi dökülmüş ve giden su sebebiyle bölge çıplak kalmıştır (Çimrin 2007b). Bu depremin surlar üzerinde hasar bırakıp bırakmadığı, surları ne şekilde etkilediği belirsizliğini korumaktadır.

16. yüzyılda surlarla ilgili kayıtlara geçen bir başka husus; 1568 yılında Rodos Beyi Yahya Bey'e verilen bir emirdir. Bu emirde Antalya Limanı'nın ağzında zincir gerilen kulelerin diplerinin harap olduklarından ve Rodos Kalesi tamir edildikten sonra, bu kulelerin de tamire muhtaç oldukları bildirilmektedir (Çimrin 2005). Bu emir, surların savaş dışında da tamir ve onarım işlerinin devam ettiğini göstermektedir.

16. yüzyılda surlara dair sözlü bir miras da bulunmaktadır. Ahmed-i Rıdvan, 1450-1550 tarihleri arasında yaşamış, II. Bayezid için bir kaside yazmıştır. Bu kasidede, 1511 yılında Antalya'da görev yaptığı için Antalya kentine ve surlarına da yer vermiştir:

“Öyle bir kale ki göklerden daha sağlam,
Zamanın eli ona kahredici okunu çekemez gücü tükenir
[...]
Kırmızı taşlarla işlenmiş bir zeberced kentdir ki
[...]
Ne şereftir ki o şanlı kalenin daima,
Yüz sürüp ayağını öper bu uçsuz bucaksız derya
[...]
Bu harikulade güzel kale feleğin yüce takıdır,
Burcun üzerinde bu takın başı ay ışığı gibi görünür,
Karalarda ve denizlerde sayısız kaleler vardır,
Fakat hiçbirisi bu güzellikte değildir,
Nice asker her seher vakti silahlarıyla varır,
Kimse kargaşa çıkarmasın diye kapısında beklenir,
[...]
Bu kalenin akarsuları ölüye can verir
[...].” (Çimrin 2007a).

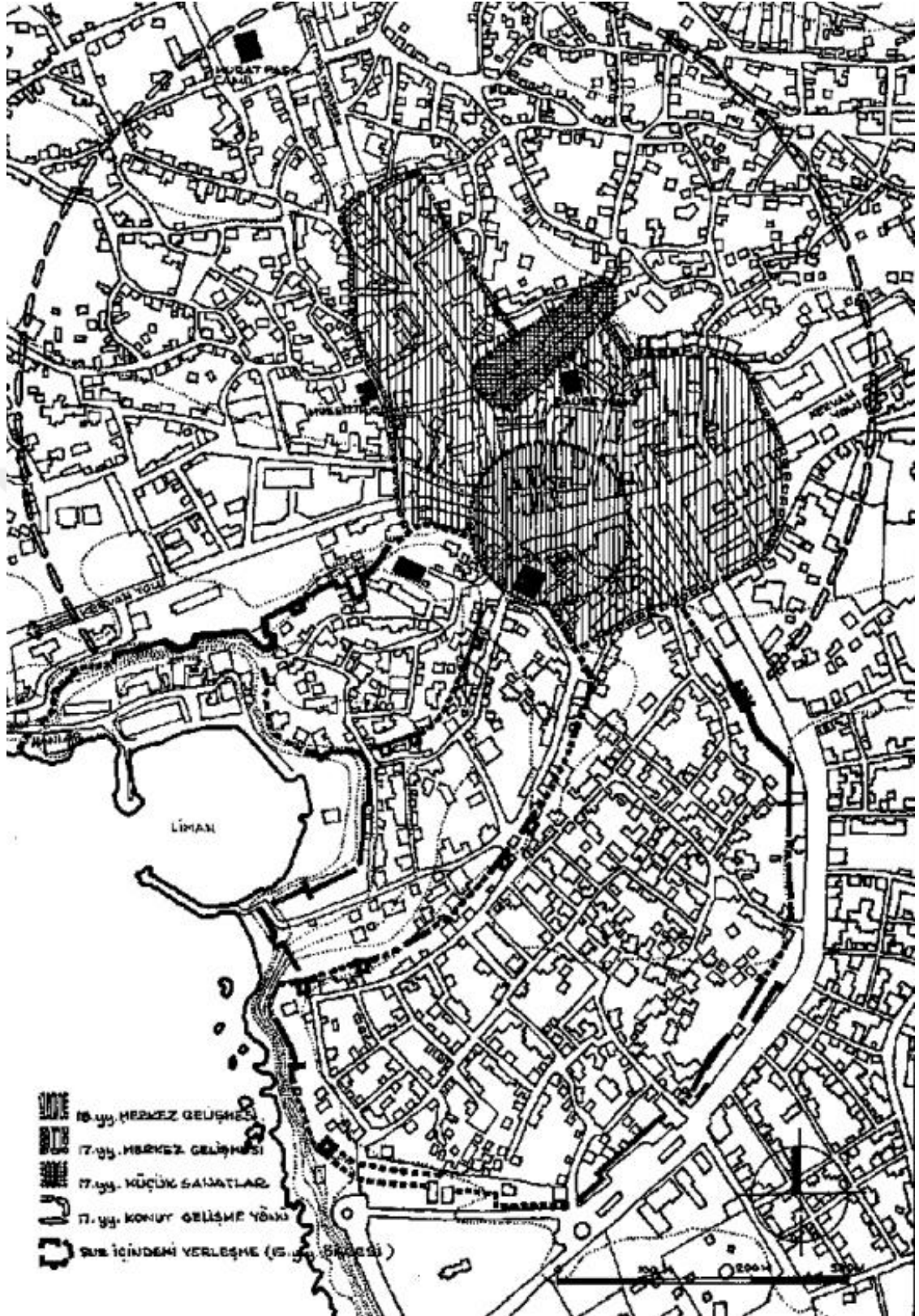
Kasidede her ne kadar Antalya surları ve kalesi abartılsa da, örneğin askerlerin sabah vakti silahlarıyla varması, kimsenin kargaşa çıkarmaması için kapısında beklenmesi gibi ifadelerden, surların bu yüzyılda da önemini koruduğu, kent kapılarının halen işlevini koruduğu yargısını çıkarmak mümkün görünmektedir.

4.9.3. Kent kapılarına dair değerlendirmeler

Mehmet Bey'i öldüren gülle bir zincir ile Kalekapısı üzerine asılmış, bu kapı 1910 yılında yıkılınca, Bayraktar Baba Türbesi'ne, oradan da 1915'te müzeye kaldırılmıştır (Çimrin 2005). Mehmet Bey'i öldüren güllenin Kalekapısı'na asılması ise Kalekapısı'nın bir sergileme mekânı olarak geçmişinin Osmanlı Dönemi'ne kadar uzandığını göstermesi bakımından ilginçtir, Kalekapısı'nın bu özelliğine ileriki bölümlerde değinilecektir.

4.9.4. Kent surları ile kent ve çevresi arasındaki ilişkiye dair değerlendirmeler

Antalya'nın sur dışına taşma girişimleri bu dönemde başlamıştır. Çimrin (2005), 1472 yılındaki Haçlı kuşatması sırasında kentin dış mahallerinin de yağmalandığını söylemektedir. Böylece 1472 yılında kentin sur dışına taşmış belli parçalarının bulunduğunu öğrenmiş olmaktadır. Sur dışına taşmanın yönünü ise, Kalekapısı tayin etmiş gözükmektedir (Şekil 4.31). Nitekim bu kapı, Bizans Dönemi'nde olduğu gibi, Osmanlı Dönemi'nde de kentin merkezi konumundaydı. Akşamları kent kapıları kapatıldığı için geç gelen kervanlar bu kapının dışında geceyi geçirmek zorunda kalmışlardır. Bu durum sonucunda bir süre sonra bu alanda bir pazar yeri kurulmaya başlanmıştır. Ardından tüccarlar ve esnaflar bu pazar yerinin etrafında evlerini inşa etmeye başladıkları için sur dışında yeni mahalleler oluşmaya başlamıştır (Çimrin 2018). Bu durumun Antalya'ya özgü olmadığını belirtmek gerekmektedir. Anadolu'da güvenliğin sağlanması sonucunda diğer kentlerde de sur dışında yaşama pratikleri gelişmeye başlamıştır. Örneğin Ankara'da, kent kapısının hemen yanına pazar kuran Türkler, buradaki yerleşmenin ilk nüvelerini oluşturmuşlardır, Ankara'daki At Pazarı adı da buradan gelmektedir. En nihayetinde buradaki yerleşmenin sonucu olarak bölgede yeni bir cami ihtiyacı oluşmuş, Arslanhane Camisi inşa edilmiştir (Baykara 2004). Bu durumun Antalya'daki dengi, Bali Bey Camisi ve Hamamı olmuştur (Çimrin 2005). Sur dışına taşmanın önemli sebeplerinden biri olarak Pamuk, 15. yüzyılda ve 16. yüzyılın ilk yarısında gözlenen ekonomik hareketliliği işaret eder (Aydın 2010). Bu durumun sonucunda Antalya'da Klasik Osmanlı Mimarisi'nin Anadolu'da uygulanması mümkün olmuş, ayrıca kent Bizans ve Selçuklu Dönemleri'ne özgü kapalı kent olma niteliğini de yitirmeye başlamıştır (Aydın 2010).

Şekil 4.31. Kentin Kalekapısı doğrultusunda taşma yönü (Aktüre 1975)

Özetle, 15. yüzyıl sonunda Antalya’da, güvenlik tehdidinin azalması ve ticari hayatın canlanması ile vuku bulan ekonomik hareketlenme sonucunda kent sur dışına taşmaya başlamıştır. Bu taşma tıpkı Ankara’da olduğu gibi, öncelikle mimari yapılaşmayı gerektirmiş; sonrasında inşa edilen bu yapılar daha çok nüfusu kendine çekmiştir. Kentin sur dışındaki mahallesinin olduğu bölge ise kentin Bizans’tan beri süregelen ticaret aksının bir ucu olan Kalekapısı civarı olmuştur. Kalekapısı, dolayısıyla da surlar, dolaylı olarak kentin genişleme yönünü tayin etmiş gözükmemektedir. Antalya’nın benzer bir gelişmeyi Roma Dönemi’nde de yaşadığından söz edilmişti. Ancak Roma devrinde genişleyen kent için yeni sur inşasına gerek duyulmuşken, Osmanlı Dönemi’nde böyle bir gerek duyulmamıştır.

Sur dışına taşmaya sebep olan nüfus artışı ve mekânsal taleplerin sur içindeki yaşamı da büyük ölçüde etkilediği anlaşılmaktadır. Nitekim Yılmaz (2002), 16. yüzyılda nüfus artışına bağlı olarak kent dokusunda birleşik nizam bir sıkışmanın meydana geldiğini aktarmaktadır. Bu da sur içindeki kente yönelik talebin hala oldukça canlı olduğunu göstermektedir. 15. yüzyıla ait Teke Sancağı Evkaf defterleri de, kentin sur içinde geliştiğini, fakat Bali Bey mahallesi ve Murat Paşa Camii çevresine doğru genişlemeye başladığını ifade eder (Karaca 2010). Ayrıca 16. yüzyıla ait olan evkaf defterlerindeki dini ve sosyal kurumların, kale içindeki ve dışındaki mahalleler şeklinde ayrı ayrı kaydedildiği gözükmemektedir (Karaca 2010). Yani surların, sur dışına taşmayla birlikte, savunma gereksinimi olmanın ötesinde mekandaki bir bariyer, düzlemde dikey bir ayırıcı olarak öne çıkmaya başladığı görülmektedir.

Sur dışında oluşturulan mahalleler ile her ne kadar Antalya kapalı kent olma özelliğini yitirse de, bu dönemden sonra da surların önemini devam ettirdiği de bilinmektedir. Bu yargının doğruluğu, Antalya surlarının bölgedeki diğer savunma birimleri ve kalelerle kıyaslanması sonucunda ortaya konulabilir. Örneğin bu dönemlerde, Finike ve Istanos Kaleleri ile ilgili tahrir defterlerinde bilgi bulunmamaktadır; olasılıkla bu kaleler, bölgede huzurun sağlanması sonucunda terk edilmiş olmalıdır. Antalya ve Karahisar-ı Teke kaleleri ise 15. ve 16. yüzyıllarda önemini korumaya devam ederken, Karahisar kalesi de 16. yüzyıl sonlarından itibaren tahrir defterlerinde yer almamaya başlamıştır. Fakat Antalya kalesi, son zamanlara kadar bölgedeki önemini korumuş ve tahrir defterlerinde yer almaya devam etmiştir (Karaca 2010).

4.10. Antalya ve Kent Surlarının Erken 17. Yüzyıl - 19. Yüzyıl Ortaları Arasındaki Gelişimleri

Erken 17. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar uzanan zaman dilimi, imparatorluğun genelinde yaşanan gelişmelerin Antalya kentine olan etkisi bakımından diğer dönemlerden ayrılmaktadır. Bu dönemde bölgesel ve küresel gelişmeler sebebiyle değişen ticaret hatları Antalya’nın ticari liman olarak 17. Yüzyıla kadar koruduğu önemini ortadan kaldırmış ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu’nun genelinde olduğu gibi Antalya’da da isyanlar görülmüş, genel bir durgunluk süreci baş göstermiş, bu durum kentin yapıları çevresi ile beraber sosyoekonomik dokusunu da etkilemiştir (Aydın 2010; Dayar 2020a).

4.10.1. Siyasi, sosyal, ekonomik gelişmeler

17. yüzyıl, Antalya'nın gerilemeye başladığı bir zaman dilimi olmuştur. Celali Ayaklanmaları'nın ardından imar faaliyetleri azalmış, Osmanlı kentleri genel bir durgunluk sürecine girmiştir (Aydın 2010). Antalya'nın gerilemesine sebep olan başat gelişme ise, 17. yüzyıla kadar zirvede olan Antalya limanının ticaret hacminde yaşanan düşüşlerdir. Kısa vadede; Mısır, Rodos ve Kıbrıs'ın fethi, Antalya'nın transit bir liman olarak öneminin azalmasına sebep olmuştur. Uzun vadede ise; İspanya, Portekiz, İngiltere ve Hollanda'nın denizlerdeki hakimiyetinin artması sonucunda, kervan ticaretinin yerini Avrupa kumpanya ticareti almaya başlamış, Antalya bu yeni ticaret rotasına dahil olamamış, bu ağa Anadolu'da eklenen kent İzmir olmuştur (Kısa ve Malhut 2020).

Antalya bu tarihlerde isyanları ile gündeme gelmiş gözükmemektedir. 17. yüzyılda Körbey lakaplı Mustafa Paşa, merkezi hükümete karşı isyan etmiştir (Tızlak 2010). Kentin, 18. yüzyılda imparatorluğun genelinde yaşanan siyasi dönüşümlerden etkilendiği söylenebilir; merkezi hükümetin güç kaybettiği ve bazı ailelerin taşrada nüfuz elde ettiği bu dönemde, Antalya'da çeşitli aileler arasında yaşanan çatışmalara rastlanmıştır. Kent bu çatışmalarda birkaç defa el değiştirmiş, 1784'te Tekelioğlu Bekir Bey, iktidarı ele geçirmiştir. Tekelioğlu Bekir Bey'in ayrıca 1779 senesinde Babıali'ye başkaldırdığı da bilinmektedir (Dayar 2020a). 18. yüzyılda kenti etkileyen önemli bir diğer gelişme ise, 1743 senesinde gerçekleşen bir depremdir (Çimrin 2005). Antalya'da 19. yüzyıl başında da isyanları tespit etmek mümkündür (Çimrin 2005). İsyandar ve istikrarsızlığın imparatorluğun geneline yayıldığı bir dönemde, Antalya'nın ticari gelirlerindeki düşme, bu istikrarsızlık ortamının Antalya'ya da taşınmasına sebep olmuş ve çeşitli kuşatmalar ile isyanlar, surların önemini arttırmış gözükmemektedir.

4.10.2. Kent surlarına dair değerlendirmeler

Bu dönemde surların durumunu tespit etmek için, surların tanıklık ettiği kuşatmaları irdelemek mantıklı olacaktır. 17. yüzyıl başlarında Celali İsyandarları doruğa ulaşmıştır. Bu dönemde Celali'lerin saldırılarından kaçan köylülerin ve sur dışında yaşayan halkın, kalelere sığındıkları bilinmektedir. Örneğin 1606 yılında olasılıkla Giresun civarlarında çıkan bir isyanda halk kalesiz yani bir bakıma açıkta olan köylerden kalesi olan kasaba ve kentlere sığınmışlardır. Halk bu isyan sırasında Giresun Kalesi'ni doldurmuştur (Akdağ 1964). Ergenç, 1605 yılında vuku bulan başka bir isyanda ise halkın Ankara Kalesi'ne sığındığı, bu sayede büyük kayıplara uğramaktan kurtulduğunu ifade etmektedir (Batmaz 1996). Armağan, 17. yüzyılda, Antalya Kalesi'nin de, Celali eşkıyaları, deniz korsanları ve kendi aralarında çatışmaya giren dizdarların etkisi ile zarar gördüğünü ve bazı tamiratlar geçirdiğini söylemektedir (Armağan 1997).

Asıl adı Mustafa Paşa olan Körbey, Antalya tarihinde birden çok kere isyan etmiş gözükmemektedir. Bu isyanlardan kaydedilen bir tanesini Körbey, o sırada Antalya Kadılığı görevini icra etmekte olan Abdülvehhap isimli bir kişi ile gerçekleştirmiş, fakat ortak başladıkları bu isyanda daha sonra ayrı düşmüşlerdir. Surlarının korunaklı yapısına güvenen Körbey isyanı sürdürmüş, bunun sonucunda kadı halktan çevresine topladığı yaklaşık 3-4 bin kişi ile Antalya Kalesi'ni kuşatmış, kent halkının yardımı ile Körbey bu kuşatmayı bitirmeye ikna edilmiştir (Tızlak 2010). Bu ilginç örnek idari yetkilere sahip kişilerin kent surlarının yapısından istifade ederek merkezi hükümete isyanın da ötesinde kendi aralarında çatışmalara girebildiğini de göstermek açısından önemlidir.

Körbey tarafından gerçekleştirilen bir diğer isyan ise 1659 yılında gerçekleşmiştir. Bu sırada Antalya mutasarrıfı olan Körbey, bir kez daha surların sağlamlığına güvenmiş olmalıdır. Bu durum sonucunda kent, karadan ve denizden gönderilen kuvvetler ile kuşatmaya alınmıştır. Bu kuşatmanın niteliğine ve surların aldığı hasara ilişkin çelişen ifadeler bulunmaktadır. Tızlak'a göre halk, kenti hükümet kuvvetlerine teslim etmek ve Körbey'in isyanını bastırabilmek için diploması yürütmek zorunda kalmıştır. Halk, denizden kuşatma yapan Kaptan-ı Derya Abdulkadir Paşa'dan, top ateşi sonucunda kent zarar göreceği için eyleme geçmemesini rica etmiştir. Halk, Körbey'i yakalayıp teslim edeceklerini söylemiş, kendi aralarında para toplayıp Körbey'e vererek Körbey'i Paşa ile konuşmaya ikna etmiş, fakat hükümetin gemisine çıkar çıkmaz Körbey idam edilmiştir (Tızlak 2010) Uzunçarşılı (1983) ise, Körbey'in 1659 isyanı sırasında kente, toplar ile yağlı paçavralı güller atıldığından, bunların kentte yangın çıkardığından, aylar süren kuşatma sonucunda ambarlardaki erzakların bittiğinden ve kıtlığın başladığından bahseder. Nihayet kuşatma bittiğinde kalenin tamiri için de yüklü masraf yapıldığını, yaklaşık 160 bin 578 kuruş harcandığını belirtir. Bir koyunun 4 kuruş, bir devenin 300 kuruş, bir kilo buğdayın 5 kuruş, bir işçi çocuk yevmiyesinin ise 1,5 kuruş olduğu dikkate alınırsa bu miktarın önemli olduğu söylenebilir (Çimrin 2005). Hatta bu tamiratın 1670 yılına kadar devam etmiş olması da olasıdır (Çimrin 2005). Körbey'in bu isyanı, harici kuvvetlere karşı kenti savunmak niyetiyle inşa edilen savunma yapılarının, harici düşmanın olmadığı bir dönemde iç isyanlar sırasında kullanıldığını göstermesine dair başka bir örnektir. Hatta surlar, müstahkem yapıları ile isyancılara güven verdikleri için isyanların dolaylı sebepleri arasında da sayılabilir. Ayrıca surlar, halk ve isyancılar ve kuşatanlar arasında, diploması yürütülecek karmaşık sosyal olaylara da sebep olmuş gözükmektedir.

Antalya'nın 17. yüzyıldaki durumuna dair bazı önemli bilgileri 1672 yılında kenti gezen Evliya Çelebi'den de almaktayız. Çelebi, bu dönemde Antalya'nın işlek bir liman olduğunu ifade etmektedir (Kısa ve Malhut 2020). Çelebi, kentin on tane hanı ve bedesteni olduğunu söylemekte, bunlardan 600 dükkânı olan Dizdar Cafer Ağa Hanı'nın ise sur dışında olduğunu belirtmektedir (Çimrin 2007b). Bu ifade, bu yüzyılda Antalya'nın sur dışında gelişmiş bir kent olduğuna yönelik en güçlü kanıtlardan biridir. Çelebi de tasvirlerinde Antalya surlarının azametini ve boyutlarına vurgu yapmaktadır. Ayrıca Çelebi, surların çok sağlam olduğunu söylemekte, bu sebeple kimi Osmanlı Paşalarının buraya kapanıp devlete karşı isyan ettiğinden de bahsetmektedir (Çimrin 2018). Evliya Çelebi'ye göre kentte toplam 28 mahalle bulunmakta, 4'ü kale içinde, 24'ü kale dışındadır. Kentin dört kapısı vardır, biri karaya, diğer üçü limana bakmaktadır. Mahalleler arasında ise irtibatı bağlayan 22 kapı bulunmaktadır, bu kapıların bazıları gece kapatılmaktadır (Armağan 2006). Fakat iç surları kat eden sokaklar üzerindeki her bir bağlantı kapı kabul edilse bile bu sayıya ulaşmak zordur. 22 sayısı, Evliya Çelebi tarafından abartılmış olmalıdır veya bu devirde iç surlar önemini yitirmiş olmalıdır (Süer 2006).

17. yüzyıl boyunca ise kentte, çeşitli aileler arasında çatışmalar yaşandığı, kentin bu aileler arasında el değiştirdiği, 1779 yılında Tekelioğlu Bekir Bey'in merkezi hükümete karşı isyan ettiği belirtilmiştir (Dayar 2020a). Bu çatışmalar sırasında surların durumuna dair detaylı bilgi bulunmasa da, olayların kendisi, surların hala yerel çatışmaların merkezinde yer aldığını düşündürmektedir.

Kent surlarına dair önemli bir bilgi 1743 yılına aittir. Marsilya Ticaret Odası'nın ticari arşivlerinden 1743 senesine tarihli kayıtlarına göre Antalya'da depremler meydana gelmiştir. Bu kayıtlarda, 6 ve 20 Mart tarihlerinde Antalya'da, adeta 1459 yılında olduğu gibi kentin limanının bir süreliğine kurumasına sebep olacak kadar büyük deprem olduğu bildirilmektedir. Bu depremlerde limanın suyunun çekildiğinden, yakınlardaki bir dağın ve kent surları ile bir çok evin de çöktüğünden söz edilmektedir. Kent surlarının bir kısmının ise Fransız Konsolü'nün evinin üzerine düşerek onu tahrip ettiği bildirilmektedir (Duggan 2003). Bu kayıtlar Antalya surlarının tarihini şekillendiren etmenler arasında kuşatmalar ve tamiratlar dışında depremler gibi doğal afetlerin olduğunu da göstermektedir.

Hakkında önemli bilgilere sahip olduğumuz ve kent surlarının tanıklık ettiği önemli kuşatmalardan birini oluşturan isyan ise, merkezi hükümete karşı Tekelioğulları tarafından gerçekleştirilen isyandır. 1811 yılında, II. Mahmud, Antalya'yı kendisinin atayacağı bir mutasarrıfla yöneteceğini açıklamış, bu durum ailenin isyanına sebep olmuştur (Dayar 2020a). İsyanın başlangıcı, 26 Kasım 1812 tarihinde, isyancıların Antalya Kalesine kapanmaları ile başlar. İsyanın hazırlığı çok iyi biçimde yapıldığı için, Hasan Ali Paşa yönetimindeki ilk ordu isyanı bastırmakta başarısız olur. Bu gelişme üzerine, isyanı bastırmak için serasker olarak Kaptan-ı Derya Hüsrev Paşa görevlendirilmiştir. Zira bu isyanı bastırmak, hükümet için artık bir onur meselesi haline gelmiş gözükmemektedir. Nihayet kent, 26 Mayıs 1814 ile 14 Haziran 1814 arasındaki saldırı sonucunda ele geçirilmiştir (Tızlak 2010). Bu saldırı sırasında kentin ele geçirilmesi sur içinde bulunan ve bunalan insanların kale kapılarını açması sayesinde olmuştur (Çimrin 2005). Bu kuşatma sırasında surlar ve sur dışı yerleşimler tahrip edilmiştir, Tekelioğlu ailesinin Antalya ile olan ilişkileri zayıflatılmaya çalışılmıştır (Dayar 2020a). 19. yüzyıl başındaki bu isyanlar göstermektedir ki; Antalya surları, bir savunma sistemi yapısı olarak hala işlevsel durumdadır.

19. yüzyılda Antalya surlarının kapsamlı tamiratlar geçirdiği bilinmektedir ve bu tamirat kayıtları sayesinde surların genel durumunu anlamak mümkün gözükmemektedir. Tekelioğlu İsyanından sonra, 1815 yılında, Babıali'yi bilgilendirmek ve kalenin tamirâtı için gerekli izinleri almak amacıyla Mustafa Reşit Efendi tarafından kapsamlı bir rapor hazırlanmıştır. Bu raporu inceleyen Dayar (2020b), değerli tespitlerde bulunmaktadır. Mustafa Reşit Efendi'nin raporu 123 kalemde oluşmakta, 94'ü kuşatmadan en ağır tamirâtı almış sur duvarlarına, kapılara ya da burçlara ayrılmaktadır (Dayar 2020b). Bu durum, Çimrin'in iddia ettiği gibi, sur kapılarının açılması sayesinde kentin ele geçirilmesini ifadesini şüpheli kılmaktadır. Zira kuşatmanın kenti düşürecek denli ağır tahribat oluşturduğu gözlemlenebilir. Bu tamiratlar sırasında daima yeni malzeme kullanılmadığı, enkazdan da yararlanıldığı anlaşılmaktadır (Dayar 2020b). 1815 haritasının en batısında, kaleyi çevreleyen hendeklerin ötesinde yer alan başka bir hendek daha çizilmiştir. Bu hendek, büyük ihtimalle Düden'in bir koluydu ve kentin savunması sırasında doğal bir engel olarak kullanılmıştır. Kentin kuşatması, herhalde, bu doğal hendek ile surlar arasında gerçekleşmiştir (Dayar 2020b). Bu durum, kentin savunmasının sur yapıları birlikte topografya ile de desteklendiğini göstermektedir.

Doğan (2012)'in doktora çalışmasından anlaşıldığı üzere; tamiratlar bundan sonra da devam etmiş gözükmemektedir. Örneğin, kaleye yeni kısımlar eklenmesine, kalenin doğu kısmındaki duvarda yeni bir kapı açılmasına ve hendek üzerine bir köprü inşa edilmesine dair 1846 yılına ait bir belge bulunmaktadır. Yine 3 Ocak 1851 ve 21 Ocak 1851 tarihli

iki belgenin Antalya Kalesine dair bir arsaya ait olduğu anlaşılmıştır. Söz konusu arsa, İbrahim Efendi adlı birine satılmış, fakat bu arsa daha sonra kale tarafından tekrar satın alınmıştır. 12 Eylül 1860 tarihli başka belgelerden ise, kaledeki ambarların, kale mühimmatına uygun olmadığı için satılmasının istendiğinden, sonrasında ise bu istekten vazgeçildiğinden bahseden belgeler bulunmaktadır (Doğan 2012). Bu tamiratlar ve satış belgeleri, ortak biçimde, kalenin hem savunma, hem de aktif bir kentsel ve sosyal birim olarak 1850’li yıllara değin var olduğunu açıkça göstermesi açısından önemlidir.

4.10.3. Kent kapılarına dair değerlendirmeler

Daha önce Kalekapısı’nın Osmanlı Devri’nde de kentin en etkin kapısı olduğundan ve sur dışına taşmanın buradan gerçekleştiğinden bahsedilmişti. Geç dönemlere kadar Kalekapısı kentin tek kapısı olarak çalışmış gözükmektedir. Nitekim 1815 raporunu inceleyen Dayar (2020b), bu mevkideki kapı sayısının, burçlarla desteklenerek ve burçların içine konumlandırılarak, birden fazla olduğunu ifade etmekte, bunun sebebinin kaleye girişleri sıkı bir denetime tabii tutmak olduğunu söylemektedir. Bu kapı iki burç arasında yer alan, Kapı Burcu olarak isimlendirilen bir burcun içindeydi. Ayrıca bu mevkideki iç içe geçmiş üç kapı vardır (Dayar 2020b) (Şekil 4.32; Şekil 4.33). Dolayısıyla bu dönemde dahi, kalenin önemini taşıdığı açıkça gözükmektedir. Öte yandan bu dönemdeki bazı tamirat kayıtları kentin bu dönemki kapılarına dair bilgi sağlıyor gözükmektedir.

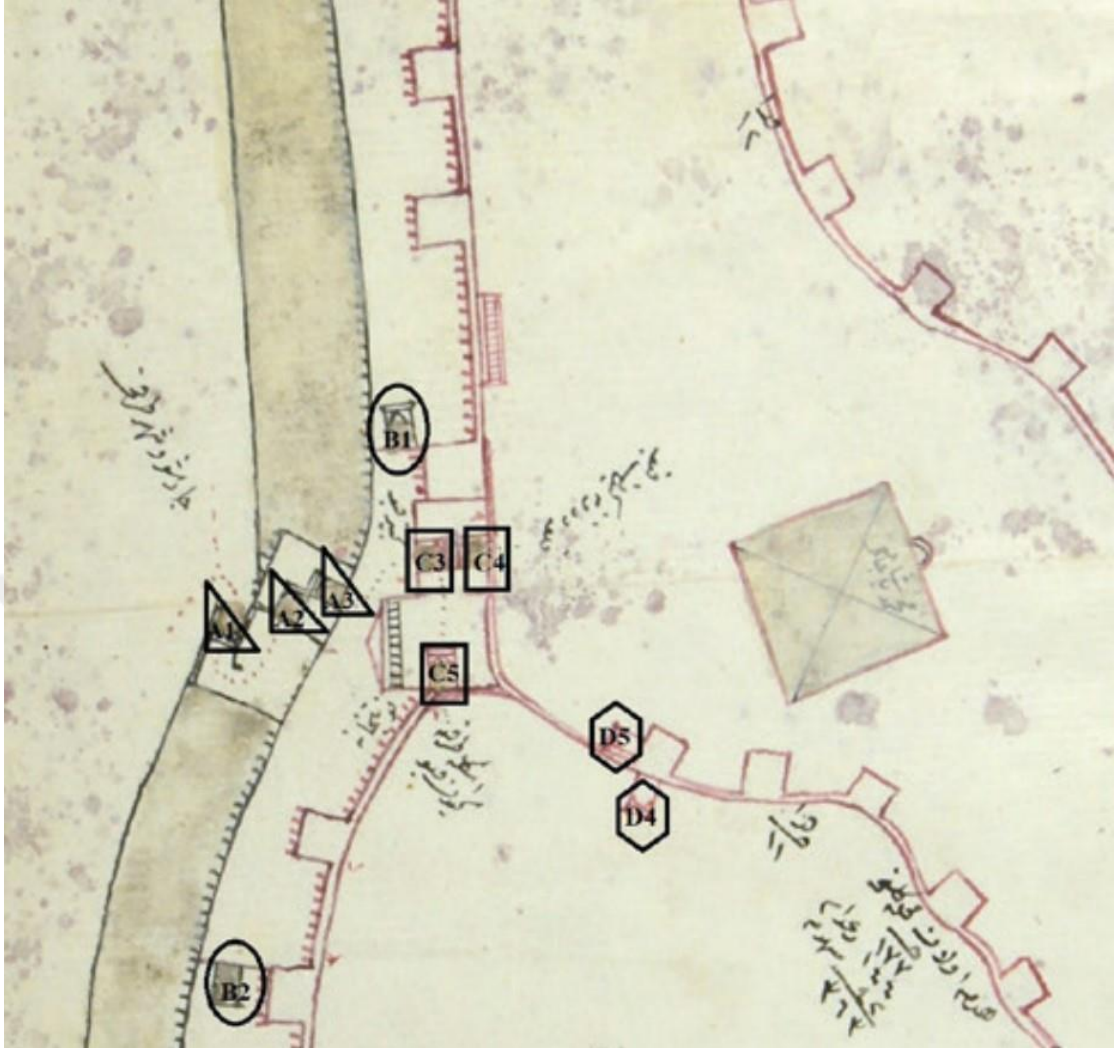
1815 raporunu inceleyen Dayar (2020b), Antalya Kalesi’nin muhtelif bölümlerde var olan 31 kapıdan bahsetmektedir. Bu haritada, kırmızı çerçeveli resmedilmiş kapıların ahşap, siyah çerçeveli olanların ise, poterna olarak tamir edilen ve tehlike anında hemen örülerek kapatılan küçük kapılar olduğunu ifade etmektedir. Bu tip poterna kapıların, iç sur duvarlarında değil, daha önce bahsedilen gömlek surları üzerinde de yer alması, bu kapıların iç güvenlikten ziyade harici saldırıları engellemek olduğunu düşündürmektedir (Dayar 2020b) Dolayısıyla bu durum, kentin Anadolu Selçuklu Dönemi’nde etnisitelere göre ayrıldığını değil, doğal süreçlerin bu durumu ortaya çıkardığı tezine de katkı sunmaktadır.

4.10.4. Kent surları ile kent ve çevresi arasındaki ilişkiye dair değerlendirmeler

Osmanlı’nın sur dışına taşma yönündeki eğiliminin süreklilik arz etmediğini, sık sık kesintilere uğradığı ifade edilmektedir (Dayar 2020a). Sur yapılarının, 1815 yılında dahi kapsamlı bir tamirat görece kadar önemsenmesi ve giriş çıkışların denetlenmesi, bu durumu kanıtlar niteliktedir. Fakat, 1850 yıllarından itibaren bu durum değişmiş gözükmektedir. Nitekim Moğol (1990), 19. yüzyılda sur dışında icra edilen bahçeciliğin hızlı bir gelişim gösterdiğini ifade etmektedir. Yine Moğol (1990)’a göre, bu dönemdeki genel üretim, bölgenin ihtiyacından fazla olmaktadır. Bu da surların güvenlik açısından öneminin azaldığını gösteren bir kanıt sunmaktadır.

Şekil 4.32. Dayar'ın incelediği 1815 tamiratına dair harita (Dayar 2020b)

Şekil 4.33. Dayar'ın incelediği 1815 tamiratına dair haritada Kalekapısı civarına yakından bakış (Dayar 2020b)

Surlar bu dönemde de kentin yönetsel merkezinin konumunu etkilemiş gözükmektedir. Tekelioğulları'nın kente hâkim olduğu dönemde, Müsellim Konağı, çevresindeki diğer yapılarla birlikte, iç kaledeki yönetim merkezinden çok daha geniş bir alanda ve surların dışında inşa edilmiştir, bu durum ayan konaklarının dönüşüm sürecinde, ailenin merkezi devlete alternatif bir güç odağı haline geldiğini göstermektedir (Dayar 2020a). Kent, merkezi hükümetin eline geçtikten sonra surlarda gerçekleşen kapsamlı onarımın ardından, yönetim merkezi yeniden surların içine taşınmıştır (Dayar 2020a). Açık biçimde göstermektedir ki surlar, bir hakimiyet mücadelesinin sınırını temsil etmekte, kentin yönetsel gelişimine de yön vermektedir.

Serpen (2019)'in 1945-46 yıllarında incelendiği temettü defterleri de kente dair önemli veriler sağlamaktadır. Müslümanlar arasında en çok rağbet gören idari mesleğin 67 kişinin uğraşması ile topçuluk olduğunu aktarmaktadır. Topçuluğun Müslümanlar arasında meslek edinme oranı %5,6, idari veya askeri görevde bulunan Müslümanlar arasındaki payı %62,6'dır. Onu 15 hane ile askerler ve 9 hane ile muhtarlar takip

etmektedir (Serpen 2019). Bu durum, sur savunmasının topçuluk özelinde Müslümanlar için önemli bir iş olanağı sağladığını da göstermektedir.

Ayrıca Serpen (2019), mahallerdeki nüfusun gelirlerine dair de önemli tespitler yapmıştır. Bahsedildiği üzere Kaleiçi temelde üç bölüme ayrılmaktadır. İçkale bölümü, yani kuzey surları ile II numaralı alanda kalan bölüm. Orta bölüm, II numaralı sur çizgisi ile III numaralı sur çizgisi arasında kalan bölüm. Doğu bölümü, III numaralı sur çizgisi ile I numaralı dış surlar arasında kalan bölüm. Serpen (2019)'in verilerinden hareketle iç kale mahallerinin gelirleri 415, orta bölümdeki mahallelerin gelirleri 468, doğu kısmındaki mahallelerin gelirleri ise 568 kuruş olarak ifade edilmektedir (Çizelge 4.1). Fakat Serpen (2019), hane başına düşen ortalama gelir konusunda, Müslüman mahallelerin ortalama 374 kuruşa, gayrimüslüm mahallelerin ise 445 kuruşa denk geldiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla, suriçindeki kentin farklı bölümleri arasındaki gelir farkı, doğrudan surlarla ayrılmasından değil, esasen Müslüman ve Gayrimüslüm ayrımından kaynaklanıyor görülmektedir, fakat surların bu ayrım üzerinde dolaylı bir etkisi bulunduğu söylemek mümkündür. Ayrıca kentin ortalama Müslüman ve Gayrimüslüm hane gelirlerinin, suriçindeki ortalama gelirden düşük olması belirtilmesi gereken bir husustur. Sonuçta, surların gelir seviyesi gibi sosyal konularda doğrudan ya da dolaylı etkileri bulunabilmektedir ve bu konu, araştırmaların başlığını oluşturabilme potansiyeli taşımaktadır.

4.11. Antalya ve Kent Surlarının 19. Yüzyıl Ortaları - 1914 Arasındaki Gelişimleri

19. yüzyıl ortalarından 1914 tarihine kadarki zaman dilimi, Antalya kentinin, imparatorluğun geçirdiği dönüşümlerle beraber, küresel ölçekteki değişimlerden de etkilendiği bir zaman dilimine işaret etmektedir (Dayar 2020a; Kısa ve Malhut 2020). Bu dönemde kenti ziyaret eden seyyahların varlığı, ayrıca tarihsel bilinçteki bir canlanmaya işaret etmektedir. Bu özellikleri ile bu zaman dilimi, önceki zaman diliminden ayrılmaktadır.

4.11.1. Siyasi, sosyal, ekonomik gelişmeler

Antalya 1850'li yıllara doğru, Kaleiçi olarak adlandırılan yerleşimi ile sur dışında oluşan çarşısının birbirinden ayrıldığı, geleneksel bir kent görünümündeydi. Surların çizdiği sınırın ötesinde, kentin çarşısı, çarşının etrafındaki mahaller, Müslüman mezarlığı ve bahçeler bulunmaktaydı (Dayar 2020a). 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Antalya, Babıali'nin hakimiyeti altına girerek idari merkezleşmeden payını almıştır. Bunun dışında kente yönelik göçler ve yüzyılın ikinci yarısında yaşanan ticari canlanma da kentin dokusunu etkilemiş gözükmemektedir (Dayar 2020a).

Çizelge 4.1. Serpen'in 1844 Temettü Defterine dayanarak oluşturduğu mahallerin gelir tablosu (Serpen 2019)

Mahalleler				
Müslüman	Hane Sayısı	Toplam Gelir	Hane Başına Düşen Gelir (krş.)	Gelirin Toplam Gelir İçindeki Payı (%)
Ahi Kızı	32	13230	413	1,9
Sağır Bey	71	22925	323	3,2
Cami-i Atik	48	20045	418	2,8
Meydan	113	43213	382	6,1
Çullah Kara	13	4710	362	0,7
Timurcu Süleyman	94	29265	311	4,1
Kızılharım	21	6930	330	1
İskender Çelebi	29	9780	337	1,4
Has Balaban	33	28847	874	4,1
Bâli Bey	65	30840	474	4,4
Tuzcular	43	14362	334	2
Şehr-i Karakoyunlu	12	5325	444	0,8
Hatip Süleyman	28	14194	507	2
Makbûl Ağa	3	990	330	0,1
Sofular	59	20307	344	2,9
Ahi Yusuf	32	10570	330	1,5
Divan Pîri	20	29808	1490	4,2
Arap Mescidi	34	7470	220	1,1
Âşık Doğan	56	15255	272	2,2
Takyeci Mustafa	65	15490	238	2,2
Tahıl Pazarı	19	6160	324	0,9
Kızılsaray	117	30420	260	4,3
İğdir Hasan	47	9035	192	1,3
Şeyh Sinan	21	5901	281	0,8
Baba Doğan	28	10190	364	1,4
Kiçi Bâli	38	15920	419	2,2
Karadayı	15	13718	915	1,9
Çavuş Bahçesi	4	2380	595	0,3
Araban	24	6410	267	0,9
Elmalı	7	1350	193	0,2
Toplam	1191	445040	374	62,9
Gayrimüslim				
Cami-i Cedid (Reâyâ)	13	7250	558	1
Sofular (Ermeni)	14	14800	1057	2,1
Makbûl Ağa (Rum)	187	135023	722	19,1
Baba Doğan (Zimmi)	187	105845	566	15
Toplam	401	262918	656	37,1
Genel Toplam	1592	707958	445	100

Bu dönemde Antalya'nın dünyadaki gelişmelerden daha fazla etkilendiği tahmin edilebilir. Örneğin Danieloğlu (2010) bu dönemde İzmir'den ve Mısır'dan, farklı dillerden gazetelerin Antalya'ya geldiğini aktarmaktadır. Fakat kentin İstanbul, İzmir ya da Bursa kadar gelişmemesindeki en önemli etken limanının demiryolu ile Anadolu'nun iç kesimlerine bağlanamamış olmasıdır (Aydın 2010). Antalya'nın gelişiminde, tıpkı kuruluşunda ve daha sonra Ortaçağ'da bölgenin tek ayakta kalan kenti olmasında başat rol oynadığı gibi, 19. yüzyılda da coğrafyasının rol oynadığı göze çarpmaktadır. Kent hala deniz trafiğine bağımlı durumdadır. Örneğin, Davis (2006), 1872 yılında eşkıyalık faaliyetlerinin hala sürdüğünü söylemektedir. Bu durumun kara ticaretini olumsuz etkilemesi beklenen bir durumdur. Danieloğlu (2010), her sene Hristiyanların Antalya'da toplandığını ve gemilere binerek Hac yolculuğu için Yafa üzerinden Suriye'ye gittiklerini aktarmaktadır. Bu dönemde kente yönelik seyyahların artan bir ilgisi bulunmaktadır, hatta bu duruma yerel halkın bile bir reaksiyon geliştirdiği görülmektedir. Nitekim Danieloğlu (2010), bu yıllarda, kişilerin şemsiyesini görür görmez, sikke satan bazı insanların varlığından bahsetmekte, bu insanların yalan yanlış bilgiler sunduklarını söylemektedir.

Antalya'daki gelişme ve ticari canlılık sürdürülebilir olmamıştır. Kısa ve Malhut (2020), Antalya limanının imparatorluğun son dönemlerinde, Anadolu limanları arasındaki yerini %1'in altında olarak vermektedir. Rakamlar, imparatorluğun sonunda Antalya'nın bir liman kenti olma özelliğini koruduğunu ama diğer Anadolu limanlarına bağımlı, ulusal bir kimliğe sahip olduğunu göstermektedir (Kısa ve Malhut 2020). II. Meşrutiyet'in ilanı öncesinde, Antalya, imparatorluğun en çok ihmal edilmiş kentleri arasında yer alıyordu. Hatta bu dönemde yıkılmak üzere olan surlar, kent sakinlerinin hayatlarını tehdit etmekte olup, kale hendeklerinde biriken sular, olasılıkla hastalıklara sebep olmuşlardır (Dayar 2020a).

4.11.2. Kent surlarına dair değerlendirmeler

Bu dönemde Antalya'yı bazı yabancı seyyahlar ziyaret etmiştir. Kentin ve surların durumu kenti gezen seyyahlar ve anılarını kaleme alan diğer kişiler tarafından kayıt altına alınmıştır. 1872 yılında Antalya'yı ziyaret eden E. J. Davis (2006) Antalya surları ile ilgili genel izlenimlerini şu şekilde aktarmıştır:

“Liman yaklaşık 12 metre yüksekliğinde, aralıklarla uzun, kare kulelere sahip bir duvarla çevrelenmişti. [...] Derin, kuru bir hendek, hendeğin dışında bir siper ve iki yanda tepeden limanın ağzına dek inen duvarlar görüyordunuz. [...] Limanın ağzında iki kule (veya daha doğrusu kemer veya köprü payandası başları) çok sağlam taş işçilikleri ile yükseliyordu. Bunlar, eski zamanlarda limanı koruyan dalgakıranın kalıntılarıydı ve bunlardan birine birçok zincir asılıydı. Tekneler sert havalarda palamarlarını bu zincire bağlamış. [...] Duvarın alt kısmı güzel ve büyükçe kesilmiş taşlardan yapılmıştı. Bunun üzerinde daha kaba bir Roma işçiliği vardı. Türklerin yaptığı sefil ve kötü taş işçiliği ise en üstteydi.”

Davis (2006)'ın aktardıklarından anlaşılacağına göre, bu dönemde dahi surlar, eski dayanıklılıklarını koruyor gözükmektedirler. Seyyahın limanın iki ucunu tutan kulelere yaptığı vurgu önemlidir. Bu kulelerden birinin üzerinde hala zincirin asılı olması, gerektiği durumlarda bu kulelerin limanın girişine zincir çekmek için hala kullanılıyor olduklarını da göstermektedir, dolayısıyla surlar savunmaya hazır durumdadır. Sur duvarlarının sağlamlığı ve heybeti kullanılan dile de etki etmiştir. Nitekim, Davis (2006),

Antalyadan görülen dağların manzarasını tasvir ederken “kulemsi sırtlar” ifadesini kullanır, bunları “birbirine çok yakın bir şekilde yükselen dar kulemsi sırtlar” olarak niteler. Davis’in surlar üzerine olan nitelemeleri, surlardaki tarihsel katmanlaşmanın Avrupa merkezci bir kültürel perspektiften tasvir edildiğini göstermesi açısından da önemlidir.

Antalya’da yaşayan bir Rum olan Danieloğlu (2010)’nın da kent surlarının bu yüzyıldaki durumuna dair söyledikleri önem arz etmektedir. Danieloğlu (2010) surdan bahsederken, Helen çekiciliğinden, Roma Dönemi’nin izlerinden, Ceneviz Dönemi’nin izlerinden bahseder. Surun, tüm dönemlerin birikimlerini üzerinde taşıdığını söyler. Bu ifadeler surlara yönelik bir tarihsel bilincin varlığını gösteren ifadelerdir. Danieloğlu (2010) ayrıca, kulelerde hala var olan bazı resimlerden, Sarekenlerden kalma yazıtlardan da söz etmektedir. Danieloğlu (2010)’nın ifadeleri, çevredeki kentlerle kıyaslandığında Antalya surlarının bir kez daha iyi durumda olduğunu gösterir. Keza, Perge ile kıyaslandığında, Danieloğlu (2010) Perge harabelerini gezdikten ve akropolisin savunma yapılarını betimledikten sonra, Perge akropolisinde Türklerin, ekinlerini yırtıcı hayvanlardan korumak için, duvarların içindeki alanı tarla olarak kullandıklarından, çobanların hayvanlarını burada otlattığından bahseder.

Bir başka konu başlığı Hıdırlık Kulesi’nin durumudur. Danieloğlu (2010), Hıdırlık Kulesi’nin bu dönemde, silah deposu olarak kullanıldığını aktarmaktadır. Kulenin içerisinde binlerce ok ve yay, çok eski zamanlardan kalma, pas tutmuş zırh ve miğferler bulunduğunu ifade eder. 1846-47 yıllarında, bir idarecinin pek çok zırhı ve miğferi dışarı attığından, bu atılan malzemeler arasında Haçlılara ve daha eski dönemlerdeki süvarilere ait şeyler olduğundan, bu malzemelerin bir kısmının kendileri tarafından alındığından bahseder (Danieloğlu 2010).

4.11.3. Kent kapılarına dair değerlendirmeler

Hadrianus Kapısı’nın Bizans Dönemi’nde kapatıldığına değinilmişti. Fakat kapı kapatılmış olmasına rağmen, dikkatli gözler için mevcut surlardan farklı olduğu tespit edilmiş olmalıdır. Zira 1812’den kente gelen Beaufort, buradaki açıklığı ilk fark edenlerden olmuştur. Kapının o dönemde devasa bir duvarla kapatıldığı anlaşılmıştır (Süer 2006). Danieloğlu (2010) ise kentin batı kısmında Hadrianus’un şeref takı olduğunu söylemekte, bu kapının üzerindeki dev Zeus heykeliyle birlikte 1844’te bir Osmanlı Paşası tarafından yıkılmış olabileceğini söylemektedir. Danieloğlu (2010) ayrıca kentin doğusundaki benzer bir anıttan söz eder, bu anıt toprağa gömülmüş durumdadır ve üzerinde heykel olmadan durmaktadır. Olasılıkla Danieloğlu (2010)’nın Hadrianus Kapısı olarak bahsettiği, üzerinde Zeus heykelinin olduğu ve Osmanlı Paşası tarafından yıkılan kapı Tiberius Kapısı, toprağa gömülü durumda olan, heykelsiz kapı ise, bugün bildiğimiz şekliyle Hadrianus Kapısı’yıdır. Nitekim 1872 yılında Antalya’yı ziyaret eden Davis (2006)’in anıları da bizi bu konuda aydınlatmaktadır. Davis (2006), bugün bildiğimiz üzere Hadrianus Kapısı’nın güney burcunu yaptıran Iulia Sancta’nın yazıtının kırılmış durumda olduğundan ve kentin başka bir kısmına taşındığından bahseder. Bu taşınmanın sebebi, o sıralarda bir kapının açılması için uğraşan yetkililere kapının arkasında, duvarın iç kısmında evi olan ev sahibinin izin vermemesidir (Davis 2006). Çimrin (2005), 1883 yılında Teke Sancağı Mutasarrıflığı’na atanan Turhan Paşa’nın Hadrianus Kapısı’nı temizleyip ortaya çıkardığından, kapının kornej üstünde altın yazılı, piring harflerden oluşan “imparator file trianus adrianus” yazısı ile İstanbul Müzesi’ne

gönderildiğinden bahseder. Kapının tekrar ortaya çıkarılması sonucunda halk tarafından bu kapı “Yeni Delik” olarak adlandırılmıştır (Çimrin 2018). Turhan Paşa zamanında yapılan bu onarımda orijinal sütunlar yerine, kesme taşlar kullanılarak kapı kullanılabilir bir duruma getirilmiştir (Çimrin 2018) (Şekil 4.34). Çimrin (2018), bu kapının 1950’ler dahi, iki kemerinin kapalı olduğundan, yalnız ortadaki kemerden bir geçiş olduğundan bahsetmektedir. Özetle 19. yüzyılda, Beaufort’un bahsettiği açıklığın keşfedilmesinin ardından buradaki kapının mevcudiyeti anlaşılmış ve nihayetinde kapıyı ortaya çıkarmak için çalışmalar başlamıştır.

Şekil 4.34. 1914 yılında Hadrianus Kapısı’nın durumunu gösteren bir fotoğraf (Anonim 3)

Bahse konu edilmesi gereken bir başka kapı ise Tiberius Kapısı’dır. Belirttiğimiz gibi Danielloğlu (2010) olasılıkla bu kapıdan Hadrianus Kapısı olarak bahsetmiştir. Kapının üzerinde Zeus heykeli olduğu bilinmektedir (Danielloğlu 2010). Çimrin (2005) bu kapı üzerinde Zeus ve Poseidon’a ait büyük bir heykel olduğundan, kapının 1844 yılında Mutasarrıf Mazhar Paşa tarafından yıkıldığından bahseder. Çimrin (2018) ayrıca 1892 yılında dönemin Antalya Valisi Turhan Paşa tarafından burada kazı yapılmış olduğundan, kapının ön yüzünde tunç harflerle “Sezar Hadrianus ve Trayanus adına açılmıştır” yazılı bir kitabe bulunduğundan bahseder.

Kentin o dönemde işleyen kapıları içerisinde belki de en önemlisi ise, Kalekapısı'dır. Kalekapısı, kentin sur dışına taşmasındaki referans noktasını oluşturmakta, ticaret aksına yön vermektedir. Davis (2006), seyahatnamesinde, Antalya'ya giden bir yoldan bahsetmektedir, Bu yolun Ateran Kahvesi'nin yanından başlayıp, 6,5 kilometre boyunca uzandığını söylemektedir. Bu yol bir zamanlar Antalya valisi olan Necip Paşa tarafından, herhalde Davis'in 1872 yılındaki ziyaretinden 35 yıl önce yapılmıştır ve iyi durumdadır, ayrıca yolu korumak için bazı onarımlar yapılmıştır (Davis 2006). Bu yol herhalde Kalekapısı'na ulaşıyor olmalıdır. Zira bahsedildiği üzere Kalekapısı Bizans Dönemi'nden beri kesintisiz bir öneme sahiptir.

Bir başka kapı ise Tophane (Liman) Kapısı'dır. Çimrin, Tiberius Kapısı olarak adlandırdığımız kapının biraz daha güneyinde, limana yokuş aşağı inilen bir caddenin herhalde başlangıcı olan bir kapıdan bahseder. Çimrin, bu kapının surlarının 19. yüzyıl başında yıkıldığını söylemektedir. (Çimrin 2018).

Bahsedilmeye değer bir başka kapı ise, İmaret (Aşağı Pazar) Kapısı'dır. 19. yüzyılın sonlarında, bugünkü Dönerciler Çarşısı'nın güneyindeki surlarda, halkın Kaleiçi'ne girip çıkacağı bir delik olduğundan bahsedilir (Çimrin 2018). Büyük olasılıkla surların doğal bir biçimde yıkılması sonucunda oluşan bu aralık, halk tarafından Kaleiçi'ne giriş-çıkış yapılacak bir kapı olarak kullanılmış olmalıdır. Bu şekilde ortaya çıkan bir başka kapı ise Orta (Kuyuönü) Kapısı'dır. Çimrin, Antalya Lisesi karşısındaki bu kapının, 1885 yılında buradaki sur duvarlarının yıkılması ile oluştuğunu söylemektedir. Kapı Kuyuönü ismini ise, yakınında bulunan su kuyusundan almıştır (Çimrin 2018). Bu dönemde surların yıkılması ile ortaya çıktığı iddia edilen kapıların varlığı, surların gerekli bakımlardan ve tamirlatlardan yoksun olduklarını, bu sebeple de yıkılmaya başladıklarını düşündürmektedir.

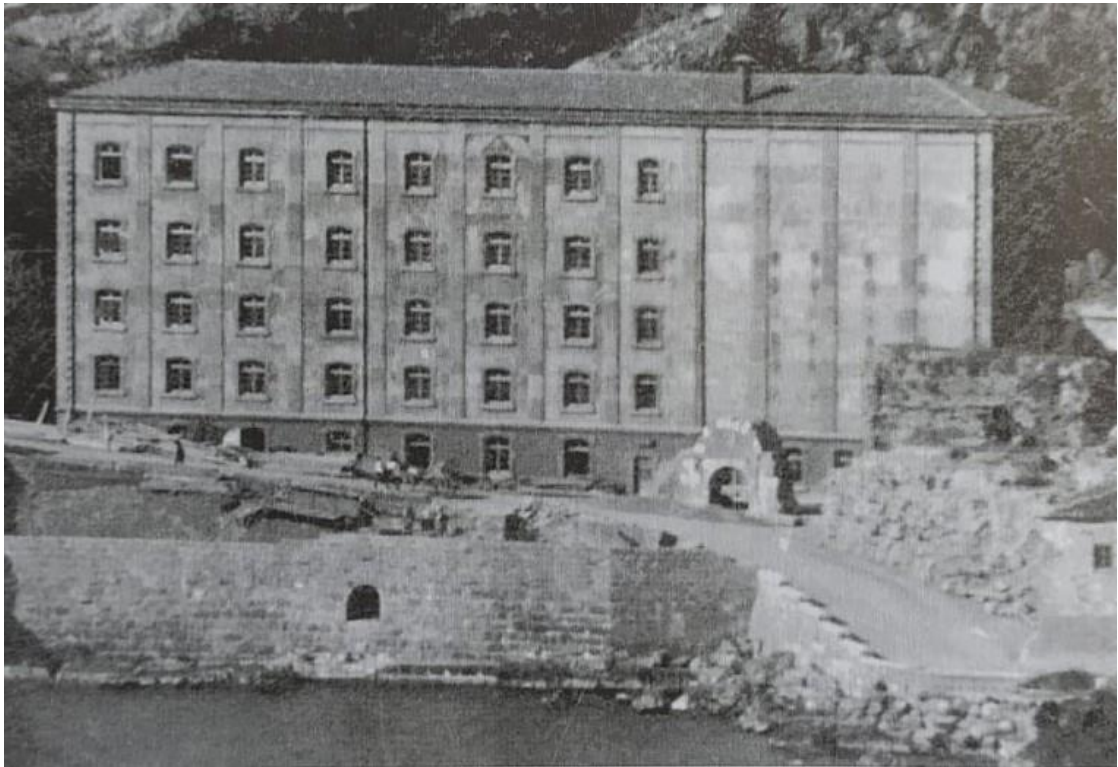
1940'lı yıllarda hala ayakta olan Tuz Kapısı, limanı ve arkasında bulunan gümrük kapısını koruma altına almakta olan ve rıhtımı çevreleyen alçak sur duvarının doğu ucunda bulunmaktadır. Fotoğrafta da bu kapı net biçimde görünmektedir (Çimrin 2018) (Şekil 4.35).

Bugün limanın batısında, İskele Yokuşu'nun bitimindeki otoparkta yer alan kapı ise Hasbahçe Kapısı'dır (Şekil 4.36). Eski fotoğraflarda görülen bu kapı da bugünkü otopark alanında bir Kral Bahçesi'nin olduğunu düşündürmektedir. Evliya Çelebi bu kapı üzerinde dervişe benzettiği bir kabartma olduğunu söylemektedir (Çimrin 2018). Olasılıkla daha sonra çekilmiş başka bir fotoğrafta ise kapının yıkılmış olduğu, kapının konumuna yaklaşık konumda dikilmiş iki yuvarlak sütun dikkat çekmektedir (Şekil 4.37). Bu iki sütun benzeri yapı, kapının ayakları olabilir.

Çimrin ayrıca Hıdırlık Kulesi'nin yanında yer alan, bu yüzyılda açılan bir kapıdan bahseder. Bu kapının adı Deliktaş Kapısı'dır. Aynı zamanda bu kapının yakınındaki surlarda, mermerle kazılı küçük boy bir kral Attalos kabartması yer almaktadır (Çimrin 2018) (Şekil 4.38). Bunlar dışında, Karl Lanckoronski'nin 1885 yılında çizdiği plana göre Osmanlı Dönemi'nde kentte 7 büyük kapı olduğu bilinmektedir. Erten ise kentte 6 büyük kapının varlığından bahseder. Özdemir (1992) ise 19. yüzyılda kente giriş çıkış yapılan 13 kapının varlığından söz eder. Denilebilir ki; 19. Yüzyıldaki kent kapılarına dair kapsamlı bir çalışma yapılması mümkün gözükmemektedir.

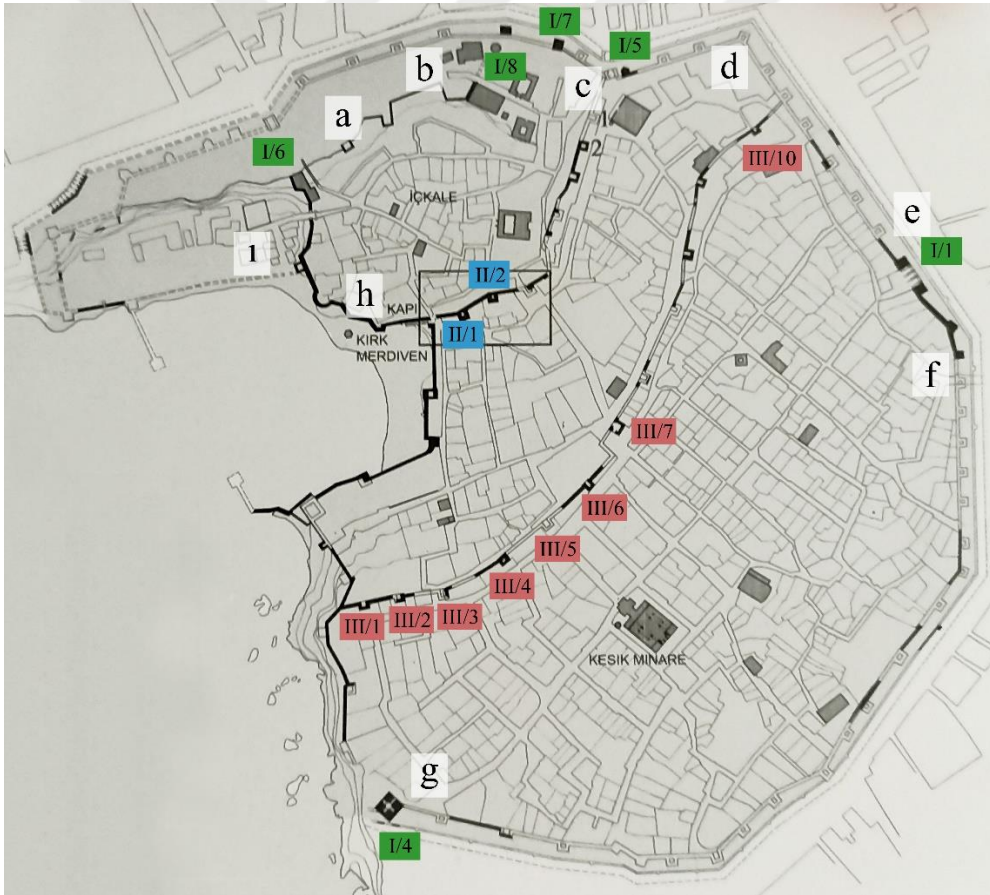
Şekil 4.35. Tuz Kapısı'nın yerinde yer alan boşluk (Çimrin 2018)

Şekil 4.36. Hasbahçe Kapısı ve Un fabrikası (Çimrin 2018)

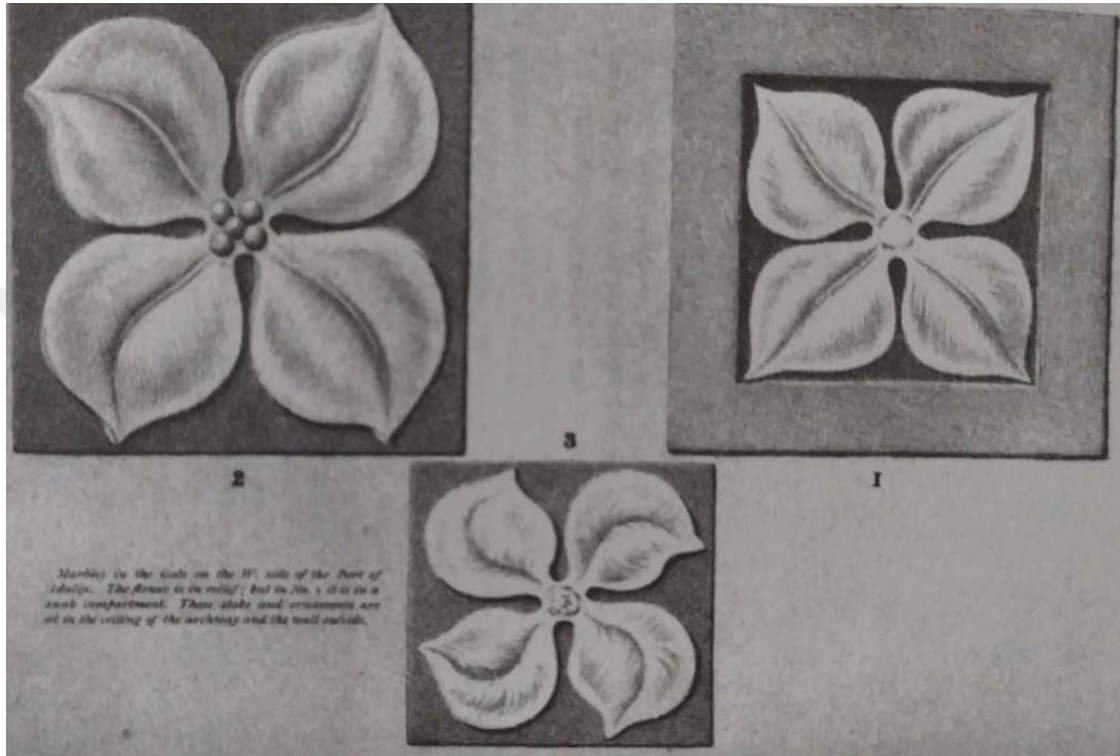

Şekil 4.37. Un fabrikasının önünde Hasbahçe Kapısı'nın olası kalıntıları (Başgelen 1998)

Şekil 4.38. 19. Yüzyılda kent kapılarının olası yerlerini gösteren harita **a)** Tophane (Liman) Kapısı **b)** Tiberius Kapısı **c)** Kalekapısı **d)** İmaret Kapısı **e)** Hadrianus Kapısı **f)** Orta (Kuyuönü) Kapısı **g)** Deliktaş Kapısı **h)** Tuz Kapısı **i)** Hasbahçe Kapısı (Redford ve Leiser 2008, surların numaralandırılmasında Yılmaz (2002)'a başvurulmuştur, görsele müdahale edilmiştir)

Bu dönemde kenti gezen Davis (2006), limanın batı yakasından geçen iç duvarda, hiç el değmemiş gibi duran bir giriş kapısından söz eder. Duvar, bunun iki yanına inşa edilmiştir, bu giriş kapısının alt yüzeyi küçük, beyaz çiçek desenli mermerlerle süslenmiştir (Davis 2006). Davis (2006), bu süslemelerin çizimlerini de aktarmaktadır (Şekil 4.39). Burada bahsedilen kapının hangi kapı olduğunu tespit etmek oldukça zor görünmektedir. Fakat kent kapılarının geç dönemlerde dahi dekoratif öğeleri bünyelerinde bulundurduklarını göstermektedir.

Şekil 4.39. Liman civarındaki bir sur kapısının olası süslemeleri (Davis 2006)

4.11.4. Kent surları ile kent ve çevresi arasındaki ilişkiye dair değerlendirmeler

Kentin sur dışındaki yerleşmesinin gelişmesi de önemli bir konu başlığını oluşturmaktadır. Antalya kenti tarih içerisinde pek çok göç almıştır. Örneğin, 1798/99 yıllarında Napolyon'un Mısır Seferi'nin ardından, pek çok Arap ve Venedikli Tüccar, Kaleiçi'nde Türk, Rum, Ermeni ve Yahudi diğer gruplarla birlikte yaşamaya başlamıştır (Çimrin 2007a). Kent, 19. yüzyılda da Mısır, Girit, Mora'dan göç almış, bunun sonucu olarak sur dışına doğru genişlemeye devam etmiştir. (Çimrin 2018). Değirmenönü ve Yenikapı Rumlar, Balbey, Elmalı, Kışla mahalleri ise surlar dışına taşınca Türkler ve Araplar tarafından kurulmuştur (Çimrin 2007a). Bu yüzyılın sonlarında Kaleiçi, kentin en önemli yerleşim yeri olmaktan çıkmış, geçmişteki imtiyazını Yenikapı bölgesine ve sonrasında modern bir mahalle olarak Haşim İşcan Mahallesi'ne bırakmıştır (Çimrin 2018).

Kentin, sur dışına taşarken Kalekapısı çevresinden referans alan bir genişleme çizgisini izlediğini, bu sur dışı mahallerinin klasik dönem Osmanlı Camileri etrafında geliştiği aktarılmıştı. Dolayısıyla sur dışındaki bu yerleşim Müslüman ağırlıklı olmalıdır.

Fakat, 18. yüzyılın ikinci yarısında kente yönelik Rum göçü sonucunda Kaleiçi nüfusu artmış ve Kaleiçi evleri değerlenmiş, Müslümanlar evlerini Rumlara satarak, daha ucuza ev sahibi olabildikleri sur dışında taşınmışlardır (Dayar 2020a). Öte yandan kentte yaşayan Rumların sorunları çözülmemiş, Rumların kendileri için yeni bir mahalle oluşturma talepleri ancak 1870’lerde kabul edilmiştir (Dayar 2020a). Böylece bu dönemde tıpkı Müslümanlar gibi, Rumlar da sur dışına taşmış ve bu taşma eyleminde yine surlar belirleyici olmuştur. Öte yandan sur dışına taşma eylemi gerçekleşse bile, toplulukların ayrı semtler halinde örgütlendikleri geleneksel yaşam tarzının değişmemiş olması vurgulanması gereken bir noktadır (Dayar 2020a). Surların önemini yitirmesinin bir başka sebebi de göçlerdi. Kente göç eden ve kentin nüfusu arttıran göçmenler, sınırları genişletmiştir, surların; dışarıdakiler ile içeridekileri ayıran sınır tespit etme işlevini tamamen ortadan kaldırmaya başlamıştır (Dayar 2020a).

Sur dışının önemini arttırmasının bir başka sebebi olarak, yeni inşa faaliyetleri de gösterilebilir. Nitekim 19. yüzyılda Osmanlı modernitesi sonucunda ortaya çıkan yeni kurumlar kentsel mekânda yeni çekim mekanları oluşturmuşlar fakat bu yeni kurumlar Antalya’da sur dışında inşa edilmişlerdir. Bu durum, kent modernitesinin de sur dışındaki yerleşim alanlarında arandığını göstermektedir (Aydın 2010). Sperling 1862 yılında, kentin en güzel hanının kale dışında olduğundan bahsetmektedir (Çimrin 2005).

Antalya’nın 20. yüzyılda, verimli toprakları sayesinde tarımsal bir gelişme yaşadığı bilinmektedir. Antalya’nın bu gelişmeyi ancak geç dönemlerde sağlamasının güvenlik endişeleri ile dolayısıyla surlarla ilgisi bulunmaktadır. 1148 yılında II. Haçlı Seferi sırasında Antalya gelen Tyrensis, güvenlik zaafiyeti sebebiyle çevredeki verimli araziler âtil durumda olduğundan ve kentin buğday ihraç etmek zorunda kaldığından bahsetmiştir (Kozcaz 2014) 15. yüzyılda dahi Antalya, oldukça kısıtlı bir alanın tarımsal kontrol merkezi olabilmıştır (Certel 2016). Bu durumun sebebi, Osmanlı Dönemi’nde güvenlik zaafiyeti azalsa da, gerek Celali İsyanları, gerek diğer iç isyanlar ve Davis (2006)’ın 1872 yılında dahi işaret ettiği eşkıya varlığı sebebi olmalıdır. Fakat 19. yüzyılın sonlarında Antalya’nın bu potansiyelinin farkında olduğu göze çarpmaktadır. Örneğin Danieloğlu (2010), toprağın çok verimli olduğundan, ekilen her şeyin zamanından önce olduğundan, yeni göçmenlerin değişik ürünler yetiştirerek çiftçilere örnek olduğundan bahseder. Aynı şekilde Danieloğlu (2010), bölgeyi tarımsal açıdan çok parlak bir geleceğin beklediğini, herhangi bir itici güce gerek bile olmadığını, şayet toprağın iyi işlenmesi halinde ticaretten gelecek gelirin, tarımdan gelecek gelirin tanında sıfır kalacağını aktarmaktadır. Tarımsal üretim, sur dışına taşmanın son aşaması olarak görülebilir. Güvenlik zafiyetinin azalması sonucu surların önemi azalmış, sur dışına taşan ilk etkinlik ticaret olmuş, güvenlik zafiyetinin daha da azalması sonucunda ise bunu Antalya özelinde tarım izlemiş gözükmektedir. Haliyle surların önemi ile tarımsal üretim arasında ters bir ilişkiden bahsetmek mümkündür.

Surların halk arasındaki algılanışına dair bazı yorumlar yapmak mümkün görünmektedir. Baykara (2004), bir kentte yerli olmanın temel şartının, nesiller öncesine gidildiğinde, kalede, yani surlar içinde evi olmak olduğundan bahsetmektedir. Ona göre bu geleneğin izlerini 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında hala bulabilmek mümkündür. Örneğin Ankara’da “Kale’de evi, Keçiören’de bağı olmayana kız verilmez” şeklinde bir söylem olduğundan bahseder. Bir benzerini Kırkent için Tarım’dan aktarır, buna göre “Kındam’da bağı olmayana kız verilmez” denmektedir (Baykara 2004). Surların kente dair yerleşiklik, aitlik hissi oluşturmaları önemli bir durumdur. Benzer bir

durum Antalya’da da mevcut olabilir. Kentin geneli için olmasa dahi, Türkler ve Rumlar arasında kentin farklı bölgelerini sahiplenmenin kesin olduğu açıktır. Daha önce de açıklandığı üzere bu sahiplenme de surların rolü oldukça önemlidir.

4.12. Antalya ve Kent Surlarının 1914 - 1923 Arasındaki Gelişimleri

1914 tarihinden 1923 tarihine kadarki zaman dilimi, I. Dünya Savaşı’nın ve sonrasındaki gelişmelerin Antalya’ya olan etkilerinin baskın olduğu bir zaman dilimine işaret etmektedir (Çimrin 2007a). Bu özellikleri ile dönem, önceki ve sonraki dönemlerden önemli ölçüde ayrılmaktadır.

4.12.1. Siyasi, sosyal, ekonomik gelişmeler

Daha önce ifade edildiği üzere, imparatorluğun son dönemlerinde, Antalya gittikçe önemini yitirmiş gözükmemektedir. Bu sebeple kentin gelirleri düşmüş, nüfusu azalma eğilimine girmiştir. Hatta tanıkların ifadelerine göre bu dönemde bölge halkı neredeyse açlık içinde yaşamaktadır (Çimrin 2007a). 1911 yılında başlayan Trablusgarp Savaşı da, bu dönemde kenti etkileyen önemli bir gelişmedir. Bu savaş sebebiyle deniz seferleri aksamış, Antalya’nın dış dünya ile olan bağlantısı kopmuştur, zira Antalya’nın ticaretinin neredeyse tamamını deniz ticareti oluşturmaktadır (Çimrin 2007a). Keza idari açıdan bakıldığında da, 1913 yılında Teke Sancağı Konya Vilayeti’ne bağlanmış, Antalya bu eyaletin beş sancağından biri olmuştur (Çimrin 2007a). Bu dönemdeki önemli gelişmelerden bir diğeri ise Balkan Savaşları’dır. Bu savaşlar sonucunda, Osmanlı ile imzalanan anlaşmaların mümkün kılması sayesinde, İtalya Antalya’da konsolosluk açmıştır (Çimrin 2007a). Böylece Antalya’ya yönelik bir İtalyan ilgisi başlamıştır. 20. yüzyıl başında Antalya’nın içinde bulunduğu zorlu şartlar, Birinci Dünya Savaşı sırasında da varlığını sürdürmüştür. Antalya, Fransızlar ile sınırlı çatışmalara girmiştir (Çimrin 2007a).

Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti’nin yenilmesi üzerine Mondros Ateşkesi imzalanmış ve Anadolu işgallere açık hale gelmiştir. O sırada, yoğun abluka nedeniyle sıkıntı çeken Antalya’yı bir pazar arayışında olan İtalyanlar işgal etmek için girişimlere başlamışlardır (Çimrin 2007a). Antalya’nın işgalini kolaylaştıran en büyük etmenlerden biri, nüfusunun yarısından fazlasının Türk veya Müslüman olmamasıydı (Çimrin 2007a). İtalyanların Antalya’daki işgali, diğer devletlerin Anadolu’daki diğer işgal bölgelerinden çeşitli açılardan ayrılmaktadır. Bu dönemde İtalyanlar, Yunanistan ile çıkar çatışmasına girdikleri için yerel halka dostane davranmayı tercih etmişler, ciddi çatışmalar olmamıştır (Çimrin 2007a). Keza İtalyanlar zaman içerisinde Rum halkının desteğini de yitirmişe benzemektedir. Önceleri İtalyanları sevgi içerisinde karşılayan Rum halkı, sonrasında İtalyanların Yunanlılar ile rekabet içerisinde olduklarını fark edince ve bu topraklarda kalıcı olmak istediklerini anlayınca, İtalyanlarla ilişkilerini geriletmişlerdir (Çimrin 2007a). İtalya’nın gerçek bir işgal politikası izlememesi sonucunda Antalya, Kurtuluş Savaşına cephe, mühimmat ve çeşitli malzemeler sağlayan bir merkeze dönmüştür. Kurtuluş Savaşı Dönemi’nde Anadolu’nun iki önemli giriş kapısından biri Antalya, diğeri ise İnebolu olarak görülmektedir, fakat Antalya daha güvenli bir merkez olarak görülmüştür. Nitekim Mustafa Kemal de Antalyalıların savaşa girmemelerini, tüm insan güçlerini ve desteklerini, Batı Cephesi’ne iletmelerini istemiştir. Nihayet gelişmeler üzerine İtalya 5 Temmuz 1921 günü askerlerini Antalya kentinden tamamen çekmiştir (Çimrin 2007a). Kurtuluş Savaşı sırasında Antalya’nın transfer

merkezi özelliği incelendiğinde bu durumun temel sebebinin İtalyanlarla girilen politik pazarlıklar olduğu anlaşılmaktadır, surların herhangi bir katkısı gözükmemektedir. Fakat bu yorumda temkinli olmak da gerekmektedir, zira İtalyan işgali döneminde gerçek bir çatışma ve savaş durumunun olmaması, surların askeri yönden kullanımını öne çıkarmamış da olabilir.

4.12.2. Kent surlarına dair değerlendirmeler

Balkan Savaşları sayesinde İtalyanların Antalya’da konsolosluk açma hakkına sahip olduğuna değinilmişti. Dönemin Konsolosu Marki Faranti’nın surlar hakkında deyişleri bulunmaktadır. Konsolos, surlardan taş sökenlere karşı, elinde bastonu ile, bu eserlerin Romalıların ve İtalyanların mirası olduğunu, bunlara kimsenin zarar veremeyeceğini söylemektedir. Bu ve buna benzer konularda azarlamalarda bulunduğu ve tepki gösterdiği bilinmektedir (Çimrin 2007a). Bu ifadeden iki çıkarımda bulunmak mümkündür. İlki, bu dönemde surların kişiler tarafından sökülmeğe başladığı, olasılıkla bu taşların söken kişiler tarafından devşirme malzeme olarak kullanıldığıdır. İkincisi ise, Faranti’nin şahsında İtalyanlar tarafından surlara tarihi bir değer atfedildiğine, bu surların miras olarak görüldüğünde, surlara yönelik İtalyan kimliğinin de dahil olduğu bir bilince yönelik işaretlerdir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında, İzmir’den Mersin’e kadar sahiller Fransızlar tarafından kuşatılmıştır. Fransızlar bu dönemde çeşitli bombalama ve zarar verme faaliyetlerinde bulunmuşlardır (Çimrin 2007a). Nitekim, 1915 yılında, Antalya’da, su ile çalışan dört büyük un fabrikası top ateşi ile Fransızlar tarafından yıkılmıştır. Fransızlar, bu saldırıya karşılık verildiği takdirde Antalya’ya saldırı düzenleyeceklerini mutasarrıflığa haber vermişlerdir. Bu gelişmeler üzerine Antalya’nın doğu ve batı kesimlerine topçu kuvveti yerleştirilmiştir. 1917 senesinde, düşman gemileri Antalya kentine yaklaşmış, kente yerleştirilen Türk topları gemiyi çapraz ateşe almış, bu durum karşısında düşman gemisi topları hedef almak yerine kenti bombalamıştır. Fakat bu çatışma sonucunda Antalya kentine bir daha yaklaşmamışlardır (Çimrin 2007a). Birinci Dünya Savaşı sırasında, 1917 yılında gerçekleşen bu çatışma, Antalya kentinde gerçekleşen son sıcak çatışma olarak gözükmemektedir. Bu çatışma sırasında surlar, üzerlerine yerleştirilen toplar ile topçu ateşi sağlayarak görev üstlenmiş gözükmemektedir.

Kentin surlarının bu dönemdeki niteliğine yönelik başka önemli bilgiler, kenti ziyaret eden Mısırlı Prenses Kadriye Hüseyin tanıklığı ile aktarılmaktadır. Mısırlı Prenses Kadriye Hüseyin, 19 Mayıs-23 Mayıs 1921 tarihleri arasında Mısır’a gitmek üzere Antalya’da gemi beklemiş ve izlenimlerini “Mukaddes Ankara’dan Mektuplar” adlı bir kitabına dahil etmiştir. Prenses kitabında, Antalya’nın eski cengâver manzarasından hemen hiçbir şey kaybetmemiş olan surlar içinde bina edildiğini, üzerlerinde tarih veyahut Kur’an ayetleri taşıyan kitabelerin bulunduğu tasavvur edilemeyecek kadar kalın duvarları olan surlardan bahsetmektedir. Aynı zamanda iner-kalkar köprüden ve hendekten de bahsetmektedir. Yine kitabelerdeki yazıların hangi cins hat ile yazıldığını görmenin bile, bahsedilen hadisenin hangi devre ait olduğunu teşhise imkân sağladığını ifade etmektedir. Yine kentin orta çağa ait bir görünüşü olduğunu söylemektedir. (Çimrin 2007a). Hüseyin’in ifadeleri 1921 yılında kent surlarının oldukça iyi durumda olduğunu, hala sağlam bir şekilde ayakta kaldıklarını göstermektedir. Hüseyin’in bahsettiği iner-kalkar köprü ise büyük olasılıkla Kalekapısı olmalıdır.

Surlara dair bir başka ifade, Societa Commerciale d'Oriente tarafından yayınlanan, “La Regione Di Adalia - Citta, Foreste, Risorse Agricole e Minerarie, Commercio” adlı 1919 tarihli rapordan gelmektedir. Bu raporda, Antalya hakkında verilen bilgilerden sonra, kent gürültülü ve kalabalık olarak tasvir edilmekte, ayrıca surlara bitişik ahşap evlerden bahsedilmekte, bu durum tehlikeli olarak nitelenmektedir (Dayı 2009).

4.12.3. Kent kapılarına dair değerlendirmeler

Bu dönemde surların kullanımına yönelik bulunabilen tek veri, Antalya'daki ölümlü bir vakadan gelmektedir. Keza Çimrin (2007a), Antalya'nın ilk şehidi kabul ettiği Mustafa Haşmet'in, bir İtalyan asker tarafından bir tartışma sonucunda öldürüldüğü anlatırken, Kalekapısı'nda İtalyan nöbetçi karakolu tarafından kontrolden geçtiğinden, bir kontrol noktasının varlığından söz eder. Dolayısıyla, bu dönemde en azından sur kapılarının bir geçit noktası, bir kontrol alanı olarak kullanıldığını anlamış oluruz. Surların en azından asgari bir güvenlik anlayışı sağlıyor gözükmektedir. Bu kontrol noktalarının da Yenikapı ya da Hadrianus Kapısı gibi Rum yerleşim yerlerinde değil Kalekapısı üzerinde olması da üzerinde durulması gereken bir noktadır.

4.12.4. Kent surları ile kent ve çevresi arasındaki ilişkiye dair değerlendirmeler

İşgal döneminde İtalyan arkeologların yöreyi gezdiği, çeşitli keşiflerde bulundukları, özellikle Perge'deki eski eserleri ele geçirdikleri iddia edilmiştir. Hatta iddia odur ki, yakın çevreden getirilen tarihi eserler İtalya'ya taşınmadan önce bir süre İtalya Konsoloshanesi'nde toplanmıştır (Çimrin 2007a). Taşınan parçalar arasında surlara dair hangi parçaların bulunduğu belirsiz gözükmektedir. Çimrin (2018), Hasbahçe Kapısı'nın üzerinde Evliya Çelebi'nin de bahsettiği dervişe benzeyen bir kabartma bulunduğunu aktarmakta, bu kabartmanın Avrupa müzelerine kaçırıldığını söylemektedir. Fakat bu kabartmanın hangi kapı üzerinde yer aldığı kesin olmamakla birlikte, Avrupa'ya kaçırıldı ise ne zaman kaçırıldığı hakkında da bir bilgi bulunmamaktadır.

4.13. Antalya ve Kent Surlarının 1923 - 1970'ler Arasındaki Gelişimleri

1923 yılından 1970'lere kadarki zaman dilimi, Antalya'nın yeni bir siyasi idare altına girdiği bir döneme işaret etmektedir. Söz konusu yeni siyasi iradenin taşıdığı modern özellikler ve bunun kente olan yansımaları dolayısıyla bu dönem, bir önceki dönemden ayrılmaktadır. Bu dönemde kent, tarımsal bir taşra kenti olarak ele alınabilir (Alpan 2013; Dayı 2019).

4.13.1. Siyasi, sosyal, ekonomik gelişmeler

Cumhuriyetin ilk on yılında, modernleşme ideolojisi ülkedeki devrimlerin ve gelişmelerin başlıca itici gücü olmuştur. Bu bağlamda kentlerin moderniteye göre yeniden yorumlanması gündeme gelmiştir. İstanbul, Ankara ve İzmir gibi kentlerin ardından Antalya gibi kentlerde de yeni siyasi iradenin etkileri görülmüş, kentteki modernleşme süreci hız kazanmıştır. Örneğin; Antalya'nın Anadolu'nun diğer bölgelerine demiryolu ile bağlanmasına karar verilmiş, daha sonra bu plan iptal edilmiştir (Alpan 2013). 1920'lerin ikinci yarısında kentte elektrik altyapısının geliştirilmesi için

çalışmalara başlanmıştır (Dayar 2021). Yine bu dönemde, kadın ve erkeklerin bir arada toplumsallaşabilecekleri, açık havada gerçekleştirilecek toplantılar için Tophane Parkı açılmıştır (Dayar 2021).

Çimrin (2007a)'in aktardığına göre, 1930'lı yıllarda Antalya neredeyse bir kez daha kışlık başkent olmak üzeredir. Atatürk daha önce adını kendi koyduğu Erenkuş'ta bin dönümlük bir yerin fiyatının ne olduğunu sormuş, burada milletvekilleri için bir site yaptırmayı düşündüğünü, meclisin kış çalışmalarını burada devam ettirmesini düşündüğünü ifade etmiştir. Bu fikrin arkasında İtalyan lider Mussolini'nin Akdeniz ve Antalya'ya yönelik yayılmacı politikasının etkisi bulunmaktadır. Antalya mimar Tarık Akıltopu'na göre Atatürk, Antalya'yı, tıpkı Selçuklular zamanında olduğu gibi kışlık başkent yapma arzusundaydı. Bu yönde çalışmalar Belediye Başkanı Galip Kahraman tarafından yürütülmüş, fakat bölgedeki itirazların meclise dilekçe ile bildirilmesi sonucu bu fikirden vazgeçilmiştir (Çimrin 2007a).

4.13.2. Kent surlarına dair değerlendirmeler

Antalya surlarına yönelik ilk bilinçli yıkım girişimi, 1840'lerden sonra artan göçle ve ortaya çıkan ticari hareketlilik ile birlikte 1874 yılında ortaya atılmıştır (Dayar 2020a). Surların yıkım süreci tahlil edildiğinde, yıkımın çeşitli dönemler halinde vuku bulduğu göze çarpmaktadır. Alpan'a göre surların yıkılması, modernitenin bir etkisi olarak gerçekleşmiştir ve dönemin en önemli kentsel olayıdır (Alpan 2013). Dayar (2021), Antalya'daki sur yıkım sürecini, merkezi hükümetin köktenci modernleşme sürecinin bir parçası olarak görmektedir. “Yıkım suretiyle yapmak” kentin yeniden tasarımıyla önemli bir referans noktası olarak belirlenmişti ve surların yıkımı da bunun en önemli göstergelerinden biriydi.

Çimrin (2018), kent surlarında gerçekleştirilen ilk yıkım için 1914 yılını işaret etmektedir. Bu tarihte Tophane çevresindeki surların yıkımına başlandığını söylemektedir. 1919 yılının Mart ayında ise Tophane kısmının hala yıkıntı halinde olduğunu söylemektedir. Bugünkü caddeye kadar bütün alan, kale yıkıntısı şeklindedir, tonluk taşlar yere yığılmış vaziyettedir. Gençler, akşamüzeri bu taş yığınlarının üzerinde oturup denizi izlemektedirler (Çimrin 2005). Ayrıca Dayar (2020b), bu enkazın ortadan kaldırılması ve açığa çıkan arazinin değerlendirilmesi için yerel belediyenin çeşitli girişimlerde bulunduğunu aktarmaktadır.

1929 yılında başlayan surların diğer bir yıkım sürecinde, halkın isteklerinin de ön plana çıkmış olması ihtimali vardır. 1937 yılı Antalya Belediyesi faaliyet raporunda şu cümlelere rastlanmaktadır:

“Kentlin havasını mahsur bir halde tutan ve kıymeti tarihiyeleri olmadığına ihtisas erbabınca karar verilen kalelerin büyük bir kısmı yıktırılmak suretiyle halkın sıhhati umumiyesine yardım edilmiştir. Bunların umumi sıhhat ile olan alakası herkesçe malumdur.” (Çimrin 2007a).

O günlerde Kaleiçi'nin rüzgâr almadığından halkın yakındığı, yaz aylarında güneşin akşama kadar devam eden sıcaklığını içine çeken bu kalın duvarların, bu sıcaklığı insanların biraz olsun rahatladıkları gece yarısına kadar yaymaya devam ettikleri, Manavgat Rüzgarı'nı alamayan Kaleiçi'nin rahatlatma saatlerinin geciktiği sebebiyle,

surların ücret karşılığında Belediye tarafından yıktırıldığını Çimrin (2007a) aktarmaktadır. Belediye tarafından surların yıkılması Vilayet ile Belediye'nin arasında anlaşmazlık çıkmasına sebep olmuş, Antalya Maarif Emirliği tarafından 20 Ekim 1929 tarih ve 2100 sayılı yazı ile Ankara'dan yıkımı yerinde incelemek üzerine müfettiş istenmiştir. (Çimrin 2007a). İtalyanların Antalya'yı işgali ile eski eserleri korumak görevi ile Antalya'ya atanan ve daha sonra Antalya Müzesi'ni kuran Süleyman Fikri Bey, 1930 yılının başlarında devrin Belediye Başkanı Hüsnü Karakaş'ın Antalya surlarını yıktırmasını engellemeye çalışmış, fakat anlaşılan o ki, başarılı olamamıştır (Çimrin 2007a). Bu dönemki yıkıma dair başka bilgiler de bulunmaktadır. Çimrin (2007a), Rumlar'ın Antalya'yı terk etmesinden sonra, 1924 yılında onların yerine, Yunanistan'dan gönderilen Kafeterya Romanları'nın geldiğini söyler. Bunların en ünlüsü ise Çingene Hasan'dır. Bu kişi, Tophane'den başlayıp kenti kucaklayarak Hıdırlık'ta son bulan Antalya kalelerini, bu yaklaşık olarak I numaralı sur duvarına karşılık gelmektedir, belediye başkanı Giritli Zeki Bey döneminden başlayarak, kendi yıktığı kale taşlarının altında ölüp kalıncaya kadar, elindeki iki basit araçla yıkmıştır. Çingene Hasan'ın ölümü ise halk arasında kalelerin intikamı olarak yorumlanmıştır (Çimrin 2007a). Çimrin (2005), surların yıkım işinin Çingene Hasan'a 1932 yılının haziran ayında verildiğini söyler. Çingene Hasan, Yanık Hastane (Mermerli) mevkiinde surları yıkarken ölmüştür (Çimrin 2018). Ayrıca Çimrin (2018), Çingene Hasan'ın şayet vefat etmese, birkaç kule ve Hadrianus Kapısı'nın bile bugüne kalmayacağını söylemektedir. 1932'den başlayan yıkım sürecinde yıkılan surlar, olasılıkla Kalekapısı'ndan başlayarak Hadrianus Kapısı'na ilerleyen surlar üzerinde olmalıdır (Şekil 4.40; Şekil 4.41).

Ayrıca Çimrin (2007b), Gavur Hamamı'nın hemen güneyinde yer alan Yenikapı'nın, Hıdırlık Kulesi'ne doğru uzanan surlarla birlikte otuzlu yılların ortasında belediyece yıktırıldığını da söylemektedir. Dolayısıyla bu yıkım, I numaralı dış sur duvarı üzerindeki bir çok noktada vuku bulmuş gözükmetedir. 1931 yılında Vecihi Hürkuş'un Antalya'ya iniş yapmasının ardından, uçağının tamir edilmesi gereken kısımları için, arızalı uçağının kentin caddelerinden geçirilerek, bugünkü Dönerciler Çarşısı'nın güneyinde kale surları dibinde çalışan bir marangoz ustasının atölyesine getirildiği ifade edilmektedir. Yakın ilçe ve köylerden akın akın gelen halk marangoz atölyesinin yanına çekilen uçağı görmeye gelmiştir (Çimrin 2007a). Bu tanıklık, 1931 yılında Kalekapısı'ndan Hadrianus Kapısı'na devam eden surların yıkılmamış olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Şekil 4.40. Yıkılmadan önce bölgedeki sur duvarları, 1914 yılı (Certel 2019)

Şekil 4.41. Yıkılmadan önce bölgedeki sur duvarları ve Hadrianus Kapısı, 1914 yılı (Anonim 4)

Bu yıkımdan önce surların durumunun nasıl olduğuna dair de çeşitli anlatılar bulunmaktadır. Düden Çayı, Yedi Arıklar denen bir yerde, yedi kola dağılarak Antalya kentine ulaşmaktaydı. Bu kollardan bazılarının kale hendeğine ulaştığı ifade edilmektedir. Kollardan biri, bugünkü Doğu Garajı civarından kente girerek, Atatürk Caddesi'ne akmakta, buradan Hadrianus Kapısı'nın yanındaki demirhanenin tribününü çalıştırdıktan sonra surları çeviren hendeğe dökülmektedir (Çimrin 2007b). Bir başka kol ise Yenikapı Caddesi'ndeki surların dibinden akmaktadır (Çimrin 2007a). Hıdırlık Kulesi'nden bugünkü Dönerciler Çarşısı'nın olduğu yere kadar olan kısmında kale önünde iki metre derinlik, beş-altı metre genişliğinde su hendeği bulunmaktadır (Çimrin 2018). Bu hendeğin 1930'lu yılların sonuna kadar, içinde pis suların aktığı belirtilmektedir. Ayrıca hendek kenarında bir metre yüksekliğinde bir duvar olduğunu aktarılmaktadır (Çimrin 2007a). Kast edilen herhalde gömlek surları olmalıdır. Hendeğin karşısında ise Rum evleri bulunduğu ifade edilmektedir (Çimrin 2007a). 1930'lardaki yıkımlardan önce Kaleiçi surlarının ve hendeğinin durumu yaklaşık olarak yukarıda betimlendiği gibi olmalıdır.

Yıkılan taşların ne olduğu konusu ise başka bir soru işareti oluşturmaktadır. Çimrin (2007b), Antalya'nın dört ana caddesi olduğunu söylemekte, bu caddeler dışında kalan yolların toprak yol olduğunu ifade etmekte; caddelerin ise yıkılan kalelerden elde edilen kesme taşlarla döşendiğini söylemektedir. Bu taşlar, zamanla aşınıp kaygan hale geldiğinde, sivri çekiçlerle yontulmuş, kaymaz hale getirilmiş ve yeniden döşenmiştir (Çimrin 2007b) (Şekil 4.42).

1942 yılının aralık ayında, Atatürk Caddesi, İmaret Kapı'dan başlayarak Yenikapı'ya kadar uzanan kale hendeği temizlenerek üstü kapatılmış, yeniden düzenlenmiştir. Esasen bu değişim, kentteki daha geniş çaplı bir değişimin parçası olarak okunmaktadır. Nitekim 1940-44 yılları arasında Haşim İşcan valiliğinde, kentin fiziki mekânında önemli değişiklikler yapılmıştır; örneğin Karaalioğlu Parkı oluşturulmuştur. Atatürk Caddesi de genişletilerek, yolun iki yanına ticari yapılar inşa edilmiş, hendek yapısı kapatılarak caddenin ortasına kanal içine alınmış, caddeyi bölen refüj üzerine ise palmiye ağaçları dizilerek, cadde karakteristik bir Akdeniz caddesi görünümüne kavuşturulmuştur (Certel 2016) (Şekil 4.22; Şekil 4.42; Şekil 4.43; Şekil 4.44). Eski kale hendeğinin, bugün Atatürk Caddesi üzerinde bir kanal şeklinde devam etmesi, savunma sisteminin mekandaki sürekliliğine yönelik önemli bir vurgudur.

Şekil 4.42. Aliçetinkaya Caddesi yol yapım çalışması (Çimrin 2007b)

Şekil 4.43. Atatürk Caddesi'nde palmiyeli cadde düzeni, 1943 yılı (Çimrin 2007b)

Şekil 4.44. Atatürk Caddesi, 1956 yılı (Esengil 2017)

Sur yıkımının parçalar halinde devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Durukan (1988), 1935-1940 yılları arasında Kaleiçi'nde oturan halkın şikâyeti üzerine surların ücret karşılığında yıkıldığı aktarmaktadır (Aydın 2006). Yine Ocak 1947'de, Antalya limanı içerisinde yer alan ve gemilerin nirengi noktası olarak kullandığı Kız Kulesi olarak da adlandırılan burç, Antalya Valisi Sadri Akan'ın emri ile yıktırılmış, bu yıkım sebebiyle, belediye başkanı Burhanettin Onat ve Vali Akan arasında büyük bir tartışma yaşanmıştır (Çimrin 2005). Bu tartışmanın boyutu herhalde tahmin edilenden ciddi olmalıdır. Nitekim Çimrin (2007a)'in anlatısına göre, Burhanettin Onat, 1946 yılında CHP'den Belediye Başkanı seçilmiştir. Fakat adının Demokrat Partiler ile birlikte anılması sebebiyle, 5 Şubat 1947 tarihinde Meclisi kararı ile Belediye Başkanlığı'ndan düşürülmüştür. Çimrin (2007a)'e göre ise esas düşürülme nedeni, Vali Akan'ın kulenin yıktırılmasına yönelik kararına karşı çıkması sebebi ile olmuştur. Yıktırılma kararını şiddetle protesto etmiş, engel olamayınca ise istifa etme yolunu seçmiştir (Çimrin 2007a). Sur yapıları bu dönemde, dönemin iki önemli ismi arasında tartışmaya yol açacak derecede bir öneme sahip gözükmektedir.

4.13.3. Kent kapılarına dair değerlendirmeler

Surlar üzerinde yıkımlardan sur kapıları da payını almıştır. Örneğin limanın güney ucunda bulunan ve 1940'lı yıllarda var olan Tuz kapısı, günümüzde bulunmamaktadır (Çimrin 2018). Yıkıma uğrayan bir başka kapı ise Hasbahçe Kapısı'dır. Bu kapı olasılıkla bugünkü otopark alanında bir Kral Bahçesi'nin olduğunu anımsatmaktadır. Bu kapı, 1923 yılında Un Fabrikası yapımı neticesinde yıkılmış ve taşları müzeye kaldırılmıştır (Çimrin 2018).

1959 yılının Temmuz ayında Antalya Milletvekili Burhanettin Onat'ın girişimleriyle, Hadrianus Kapısı'nın restorasyonuna başlanmıştır (Çimrin 2005). Bu sırada kapının durumu şu şekildedir:

“Bu sırada kapının granit sütunları devrilmiş, yerine piramit şeklinde payandalar konulmuş, ve kemerlerdeki kasetlerin bir kısmı da düşmüş veya sökülüş durumdaydı, ortadaki bronz kitabede sökülüp kaybolmuş. Bunun o zamanki mutasarrıf Turhan Paşa tarafından Almanya'ya hediye edildiği söylenir. Kapı hendekle beraber hemen yarısına kadar dolmuş durumdaydı. Kapı, Milli Eğitim Bakanlığı'nın ayırdığı bir ödenekle, taşçılık ustalığında büyük hünerleri olan, Kayserili ustalar eliyle bilimsel olarak restore edildi. Kapı içine dolan topraklar kaldırılarak, üzerlerinde hala eski araba tekerleklerinin bıraktığı aşınma izleri bulunan büyük blok taşı zemin meydana çıkarıldı.” (Çimrin 2005).

Cumhuriyet Dönemi'nde, kesintisiz önemini koruyan ve bahsedilmesi gereken kapı, yine Kalekapısı'dır. Bugün Kalekapısı sözcüğü özel bir anlam kazanmış olup Antalya'da belli bir bölgeyi, alanı temsil etmektedir. Bölgenin günümüzde dahi Kalekapısı olarak adlandırılması, ayrıca bölgenin kentin kolektif belleğindeki önemini de göstermektedir, burası kenti dış dünyaya bağlayan ana yollar için bir çıkış noktasıydı (Dayar 2021). Kapının, kentin önemli nirengi noktalarından biri olduğu açıktır. Yılmaz, buraya bağlanan caddenin, geç dönemlerde bile “Uzunçarşı Sokak” olarak bilinmesine dayanarak, bu kesimde 13. yüzyıldan beri ticari faaliyetlerin sürdüğünü aktarmaktadır (Yılmaz 2002). 9. yüzyılda kentin ayakta kalan tek kapısı, olasılıkla Varoş Kapı'dır. (Yağcı 2009). Bu durum Kalekapısı'nın ve buradan referanslanan aksların tarihinin 9. yüzyıla kadar indiğini göstermektedir.

Kalekapısı mevkisinin mimleyen günümüze ulaşan en önemli yapı ise beşgen burçtur. Bu burç II. Abdülhamid Dönemi'nde Saat Kulesi'ne çevrilmiştir. Alman İmparatoru II. Wilhem tarafından, II. Abdülhamid'e tahta çıkışının 25. yılı sebebiyle, 25 tane meydan saati hediye edilmiştir. Abdülhamid bu saatleri, uygun eyaletlere yollamıştır. Antalya'da da Sadrazam Küçük Said Paşa tarafından bu şekilde inşa edilmiştir. Saat kuleleri genelde kaide, gövde ve köşk kısımlarından oluşurken Antalya Saat Kulesinin kaide kısmı için beş köşeli Bizans kulesi, burcu kullanılmış olmaktadır (Çimrin 2018). Bu burcun saat kulesine çevrilmiş olması, bu bölgenin öne çıkmış olmasına katkı sunmuş olmalıdır. Nitekim Aydın (2010)'a göre, Osmanlı modernitesi etkisinde ortaya çıkan saat kulesi, simgesel önemi ile bölgeyi, merkezi bir çekim noktasına dönüştürmüştür. Ayrıca kentteki diğer saatler de saat kulesindeki ana saatten ayarlanmıştır (Çimrin 2007b). Şubat 1936 tarihinde Antalya ve civarında çıkan fırtına hasara yol açmıştır. Saat kulesinin kubbesi fırtınanın şiddeti ile uçarak parçalanmıştır (Çimrin 2005).

Kentin kentsel odak olarak Kalekapısı'nı kendine referans aldığını çeşitli olaylardan da izlemek mümkün görünmektedir. Eski dönemlerde tellallar duyurularını, Kalekapısı önünde yapmışlardır (Çimrin 2007b). Cumhuriyetin ilk günlerinde, Antalya İstiklal Mahkemelerinde yargılanıp idama mahkûm edilenler burada asılınca, diğer suçluların da burada asılması adet olmuştur. Bir gün önceden darağaçları kurulumu, kalabalık bir halk kitlesi de bu infazları izlemiştir. Çimrin (2005), İstiklal Mahkemeleri'nin kararları doğrultusunda 25 Aralık 1920 tarihinde gerçekleşen bir infazı aktarmaktadır. Yine, 10 Mart 1923 tarihinde, gasp ve cinayet ile suçlanan bir kişi, idam hükmü üzerine Kalekapısı'nda kurulan darağacında infaz edilmiştir (Çimrin 2005). Bu durum 1950'lere kadar sürmüştür. Hatta halkın deyişlerine, “sallandırıcaksın birkaçını

Kalekapısı'nda, bak o zaman nasıl düzelir", şeklinde olumsuz durumlara karşı bir deyiş olarak da geçmiştir (Çimrin 2007a). Çimrin (2018) bu konudaki detayları aktarmaktadır. Saat kulesinin kuzey yüzünde demir bir çıkıntı vardır. Bu çıkıntı idam edileni gün boyu halka teşhir etmek için kullanılırdı. İdam edilen kişi makara yardımı ile saat kulesinin çıkıntı demirine çekilerek halka teşhir edilirdi. Mevkinin, çeşitli eylemlere ve protestolara da ev sahipliği yapıldığı gözükmetedir. Olaylı geçen 1912 seçimlerinden sonra, yirmi kadar üye istifa sebeplerini, burada açıklamıştır (Çimrin 2005).

Bu kapı 1950'li yıllara kadar Kapuağzı, Pazar Kapısı olarak da adlandırılmaktadır. Kapı olasılıkla, 1900'lerin başındaki bir tarihte yıkılmıştır (Çimrin 2018). Kentin sur dışına taşma noktasının bu kapıdan başladığına daha önce değinilmişti. Cumhuriyet Dönemi'nde, Şarampol Caddesi boyunca manifaturacı dükkanları, Hükümet Caddesi boyunca yazıhaneler ve avukatlık büroları, Dönerciler Çarşısı boyunca da, Manavlar Sokağı bulunmakta ve bunlar kentsel bir odak olarak Kalekapısı'ndan beslenmektedirler. Yine kapı çevresinde, sahaflar, yemeniciler, saraçlar, lonca, kalaycı, demirciler çarşısı bulunmaktadır (Çimrin 2018). Halk büyük miktardaki bakkaliye ihtiyacını Kale Kapısı ve Saat kulesi etrafındaki dükkanlardan ve karşısında bulunan Loncaaltından satın alırdı. (Çimrin 2007b) Ayrıca, 1950'li yıllara kadar otobüs terminali Kalekapısı'nda bulunmakta, otobüsler, saat kulesinin biraz ilerisinden kalkmaktadır (Çimrin 2007b)

Kalekapısı ve surlar, kentin planlanmasını da yönlendirmiş gözükmetedir. Çimrin (2007b)'in aktardığına göre, öncesinde, Kalekapısı'ndan itibaren bugünkü İş Bankası'na değin uzanan yerde devam eden ahşap dükkanlar bulunmaktaydı. 1934 yılında, dönemin belediye başkanı olan Hüsnü Karakaş tarafından surlarla birlikte bu dükkanlar da yıkılmış, yerine betondan yeni dükkanlar yapılmıştır (Çimrin 2007b) (Şekil 4.45). Nitekim Antalya'yı ziyaret eden Atatürk de, Karakaş'ın "Paşam, kent nefes alsın diye kaleleri yıktırdım." demesine yeni binaları göstererek, "O kaleleri yıktırdın da bu kaleleri neden yaptırdın?" sorusunu yöneltmiştir (Çimrin 2018). Kaleiçi'nin çeperinde vuku bulan daha sonraki inşa faaliyetleri için de cadde üzerinde adeta yapı bloklarından oluşan sur duvarları yaratıldığı ifade edilmektedir (Certel 2016). Alpan, bu durumu, o günlerde sur duvarlarının korunmasına yönelik bir teşkilat olmasına rağmen, iklimi bahane eden bir arazi spekülasyonuna yorar (Alpan 2013).

Kalekapısı ve surlar, kentin planlanmasını da yönlendirmiş gözükmetedir. Çimrin (2007b)'in aktardığına göre, öncesinde, Kalekapısı'ndan itibaren bugünkü İş Bankası'na değin uzanan yerde devam eden ahşap dükkanlar bulunmaktaydı. 1934 yılında, dönemin belediye başkanı olan Hüsnü Karakaş tarafından surlarla birlikte bu dükkanlar da yıkılmış, yerine betondan yeni dükkanlar yapılmıştır (Çimrin 2007b) (Şekil 4.45). Nitekim Antalya'yı ziyaret eden Atatürk de, Karakaş'ın "Paşam, kent nefes alsın diye kaleleri yıktırdım." demesine yeni binaları göstererek, "O kaleleri yıktırdın da bu kaleleri neden yaptırdın?" sorusunu yöneltmiştir (Çimrin 2018). Kaleiçi'nin çeperinde vuku bulan daha sonraki inşa faaliyetleri için de cadde üzerinde adeta yapı bloklarından oluşan sur duvarları yaratıldığı ifade edilmektedir (Certel 2016). Alpan, bu durumu, o günlerde sur duvarlarının korunmasına yönelik bir teşkilat olmasına rağmen, iklimi bahane eden devam eden bir arazi spekülasyonuna yorar (Alpan 2013).

Denilebilir ki, 9. yüzyıldan beri kesintisiz bir öneme sahip olan Kalekapısı, sur dışına taşmanın yönünü belirlemiş, Cumhuriyet Dönemi'nde de kentsel mekânda önemli bir odak teşkil ederek, kentteki önemini devam ettirmiştir.

1950 sonrasında da Kalekapısı'nın önemi devam ediyor gözükmemektedir. Bu dönemde Kalekapısı, faytonların geçiş ve bekleme durakları arasında en büyüğüdü (Çimrin 2007b) (Şekil 4.46). Benzer durum taksiler için de geçerliydi. 1960'larda Kalekapısı, bir taksi durağı haline gelmiştir (Çimrin 2007b) (Şekil 4.47).

Şekil 4.45. Kalekapısı'nda inşa edilen modern dükkanlar, 1960 yılı (Çimrin 2007b)

Şekil 4.46. Kalekapısı'nda faytonlar, 1960 yılı (Çimrin 2007b)

Şekil 4.47. Kalekapısı'nda taksi durağı (Çimrin 2007b)

4.14. Antalya ve Kent Surlarının 1970'lerden Günümüze Kadar Gelişimleri

1970'lerden günümüze kadarki zaman dilimi, Antalya kentinin ve yapıları çevresinin kentteki sosyoekonomik gelişmelerden etkilendiği ve sur dışındaki yapılaşma eylemlerinin ivmelendiği bir zaman dilimi olarak öne çıkmaktadır (Esengil 2017). Bu dönemde Antalya bir turizm merkezine dönüşmüştür (Dayı 2019). Ayrıca kentin bu dönemde bir metropol niteliğine kavuştuğunu söylemek mümkündür.

4.14.1. Siyasi, sosyal, ekonomik gelişmeler

Alpan (2013), kentin gelişme yönünün kuzey ve güney yönünde olması sonucunda, Kaleiçi'nin 1940'lı yıllarda korunabildiğini söylemektedir. 1950'li yıllardan sonra kent, sanayinin gelişim göstermesi ile nüfus artışı yaşamış, bunun sonucunda gecekondu ortaya çıkmış, fakat şehrin asıl yayılması 1970'lerden başlayarak gerçekleşmiştir.

1950'lerde Antalya, diğer illerden izole edilmiş bir biçimde, kendi olanakları ile yaşamını sürdürmeye çalışan, fakir bir kasaba görünümündeydi (Çimrin 2007a). Fakat kent, neredeyse bir yüzyıl içerisinde tarımsal bir taşra kentinden bir turizm merkezine dönüşmüştür (Dayı 2019). 1960'lı yıllarda yerli turistler tarafından fark edilen kente (Çimrin 2007a), yine bu dönemde köyden kente göç kapsamında nüfus akışı başlamış, Kepez bölgesinde gecekondu belirmiştir (Çimrin 2007b). Antalya'nın kimliğindeki en etkili dönüşümlerden biri, bu tarihlerden sonra yaşanmaya başlamıştır. Devletin turizm geliştirme planları hazırladığı bu tarihlerde, Antalya, modern bir turizm merkezine dönüştürülmek istenmiştir. Turizm tesisleri kent merkezinden başlayarak kıyı şeridinde yer alan çevre kasabalara doğru bir yayılım göstermiştir. Bu yayılda en etkili faktör

bölgenin doğal potansiyeli olmuştur. Doğa, yapılı çevrenin oluşumunda yol gösterici olurken aynı zamanda da turizm için bir cazibe ögesi olarak rol oynamıştır (Dayı 2019). 1978 yılında Dünya Bankası tarafından, turizmde kullanılmak amacıyla 26 milyar dolarlık bir kredi tahsis edilmiş, bu kredi ile Antalya Turizm Projesi'nin gerçekleştirileceği ve yapılacak tesislerden 60.000 turistin yararlanacağı belirtilmiştir (Çimrin 2005) Sonuçta Antalya, 2000 konaklama yatağına sahipken, yüzbinleri aşan bir konaklama kapasitesine sahip olmuştur (Çimrin 2007b) Ayrıca, verilen arazi kullanım kararları sonucunda kent çarpıcı bir dönüşüm yaşamış, bu kararlar kentin tarım arazisi olarak kullanılan alanlara doğru büyümesine neden olmuştur. (Dayı 2019). 1980 sonrasında özellikle, turizm sektörünün fiziki talebi ile kültür varlıklarının korunması ikilemi ortaya çıkmaya başlamıştır (Ayдын 2006).

4.14.2. Kent surlarına dair değerlendirmeler

Kaleiçi ve Antalya Yat Limanı, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'na 1973 yılında sit alanı olarak ilan edilmiştir. Aynı kurul tarafından 1979 yılında, "Kaleiçi Koruma Geliştirme Planı" uygun bulunmuştur. Ayrıca yine 1973 yılında, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Belediye, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu arasında yapılan bir protokol çerçevesinde, eski liman ve yakın çevresine ait belirli bir kısmın kamulaştırılarak restore edilmesi ve yaşatılması kararı çıkmıştır (Gül 2006). 1979 yılında onaylanan "Kaleiçi Koruma Geliştirme İmar Planı"nda Güney Antalya Turizm Gelişim Projesi'nde ise, bölgenin turizm aktiviteleri ile bir bütün oluşturması, tarihi ve kültürel mirasa ekonomik işlerlik kazandırma düşüncesi vurgulanmıştır, bölgedeki turizm yatak kapasitesinin, o günler için inandırıcı gelmeyen biçimde 25 bine çıkarılması hedeflenmiştir (Madran 2001). 10 Temmuz 2002 tarihinde Kaleiçi'nde Kültürel Mirasın Korunması ve Yaşatılması amacıyla, 17 kişinin katılımı ile Antalya Kaleiçi Vakfı kurulmuştur (Çimrin 2005). Bu gelişmeler Kaleiçi'nin ve Kaleiçi'ni kuşatan surların, daha doğrusu surlardan arta kalanların öneminin artmasına sebep olmuştur.

Çimrin (2007b), 1970'li yıllarda sur duvarlarının üzerine yaslanan evlerle neredeyse bir bütün oluşturduğunu, bu evlerin ancak sur duvarları yardımı ile ayakta durduğunu aktarmaktadır. 1970'lerde dahi kentin ve surların atıl bir durumda olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, 1980-85 yılları arasında Yat Limanı çevresindeki bugünlere kadar ulaşabilen surlar tekrar onarılmıştır. 2003 yılında Kalekapısı'nda bir kısmı yıkılan kule Antalya Valiliği tarafından onarılmıştır (Çimrin 2007a). Ayrıca, 18 Mayıs 1995 tarihinde, Hıdırlık Kulesi'nde ilk kez bir tiyatro gösterisi, Gılgamış Destanı oyunu oynanmıştır (Çimrin 2005). Bu durum surların kültürel değerlerinin artması ile modern yeni kullanımlar kazandıklarını göstermektedir. Hıdrellez Bayramı, diğer yerlerde olduğu gibi Antalya'da da 6 Mayıs günü kutlanırdı. İnanışa göre, Hızır ile İlyas peygamberler, her yıl 6 Mayıs günü Hıdırlık Kulesi'nde buluşup görüşmektedirler. Yazılan mektupların Karaalioğlu Parkı civarındaki kayalıklardan veyahut denize açılıp tekenden denize atılması başka bir adettir (Çimrin 2007b). Bu durum halkın geleneklerine, öncesinde eski bir mezar yapısı olan bir sur parçasının mekânsal altlık teşkil ettiğini göstermektedir.

4.14.3. Kent kapılarına dair değerlendirmeler

Kalekapısı, 1970'lerden sonra da kentsel bir odak olarak önemini muhafaza etmiş gözükmektedir. Burada bazı mitingler gerçekleşmiştir; örneğin 1 Mayıs 1980 İşçi

Bayramı'nda, Kalekapısı'nda korsan yürüyüşler düzenlenmiştir (Çimrin 2005). 15 Ağustos 1990 tarihinde Kalekapısı ve çevresi için proje yarışması açılmış, yarışma 9 Aralık 1990 tarihinde sonuçlanmıştır (Çimrin 2005). Bu proje kapsamında, Pazar Hamamı'nın çevresindeki yapılar yıkılmış, Saat Kulesi de çevresindeki dükkanlardan temizlenerek kentin simgesi haline gelmiştir (Çimrin 2007a). 13 Mart 2004 tarihinde ise, kentin kurucusu kabul edilen II. Attalos'un anıtı, Kalekapısı'nda açılmıştır (Çimrin 2005).

4.14.4. Kent surları ile kent ve çevresi arasındaki ilişkiye dair değerlendirmeler

Bu dönem boyunca suriçinde yaşayan halk, sur dışındaki mahallere göç etmeye başlamıştır. İlk göç eylemleri, 1950'li yıllarla birlikte, kentteki kalburüstü kesimin ve gençlerin geleneksel ve muhafazakâr gördükleri Kaleiçi'nden çıkarak, sur dışındaki iki katlı müstakil evlerde yaşaması sonucunda gerçekleşmiştir. Kentteki ikinci kırılma ise 1970'lerde Konyaaltı ve Atatürk Caddelerindeki müstakil evlerin yıkılıp yerine apartmanların yapılmasıyla gerçekleşmiştir, bu apartmanlar çoğunlukla yüksek gelirli aileler tarafından tercih edilmiştir (Esengil 2017). Bu apartmanların havadan görünüşünde, surların yıkımından sonra inşa edilseler de, surların dış konturunu takip etmesi önemli bir noktadır (Şekil 4.48).

Şekil 4.48. Atatürk Caddesinde apartmanlar, 1990'lar (Esengil 2017)

Esengil (2017), 1960'lı yıllara kadar kent ekonomisinin en önemli etkinliğinin tarım olduğunu söylemekte, 1970'li yıllarda kentin faal nüfusunun yüzde 80'ninin tarımla meşgul olduğunu aktarmaktadır. 1970'li yıllarda Kaleiçi'nde ilk turistik tesisler açılmaya ve günlük ihtiyaca yönelik dükkanların yerini turistik tesisler almaya başlamıştır (Esengil 2017). 1970'li yıllarla birlikte, Kaleiçi'nin sahip olduğu tarihi, kültürel ve toplumsal

özelliklerin turizm politikasına eklemlenecek bir girdi olarak görülmesi ile birlikte yerli nüfusun Kaleiçi'ni terk etme süreci hızlanmıştır (Esengil 2017). Kaleiçi'nin terk edilmesini kapsayan tüm bu süreçler boyunca, sur duvarlarının yıkılmış olsalar dahi, kentsel ölçekte belirli bir sınır çizgisi ifade ettikleri ve kentsel hafızayı etkiledikleri görülmektedir.

Bu gelişmeler sonucunda, tarihi Kaleiçi bölgesi, kırsal kesimden gelen insanların ilk yerleştikleri bölge olmuştur. Bugün Antalya İçkale Mahallesi'ndeki işletmelerin sahiplerini Türkiye'nin çeşitli yerlerinden gelen kişiler oluşturmaktadır. Bu durum Antalya Kaleiçi'nde yerel halkın turizme katılmadığını göstermektedir (Hamamcıoğlu ve Kerestecioğlu 2007). Yine de, diğer kentlerle, örneğin Ankara ile kıyaslandığında Antalya Kaleiçi Bölgesi'nin, Ankara'nın başkent olmasına rağmen Kaleiçi bölgesinin beklentilerin çok altında bir prestije ve kullanıma sahip olduğu düşünüldüğünde, daha iyi bir geleceğe sahip olduğu düşünülebilir (Alpan 2013). Yağcı da, Balbey ve Haşimişcan mahallerindeki yapısal çöküntüye karşılık Kaleiçi'nin kendi mimari kimliğini bir nebze olsun koruyabildiğini, buna karşılık sosyal yapısında olumsuz değişiklikler meydana geldiğini söylemektedir (Yağcı 2009). Kaleiçi'nin mevcut yapısını korumasında merkezi lokasyonunun etkisi olduğu açıktır. Fakat Kaleiçi'nin kentin geri kalanından ayrı algılanmasında ve bazı sosyo-ekonomik ayrımların tespitinde, idari mahallelerinin tesisinde hala sur çizgilerinin etkisi açıkça görülmektedir. Bu da, surların kendileri ortadan kalksalar bile, yüzyıllar süren varlıklarının mekandaki farklılaşmada etkinliğini sürdürdüğünü açıkça göstermektedir.

5. SONUÇLAR

Antalya kent surları ile siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmeler ve kent kapıları, sur içindeki kent parçaları, kentin yakın çevresi arasında karşılıklı ve güçlü ilişkiler bulunmaktadır. Antalya kent surları, tarihin uzun bir dönemi boyunca, kentin tamamını kuşatan en büyük yapı birimi olarak öne çıkmaktadır. Doğrudan ya da dolaylı etkileri; kentte kapladıkları alan, siyasi, sosyal ve ekonomik etkiler üzerindeki belirleyiciliği ile surlar kamusal bir kavram ve mekân olarak ele alınmalıdır.

Antalya kenti, kuruluşundan günümüze kadar farklı nitelikleri ile öne çıkmıştır. Bu nitelikler; askeri üs, ticari merkez, tarım merkezi ve turizm merkezi olarak tespit edilmiştir. Kentin baskın niteliği kent surlarının mekânsal gelişimini doğrudan veya dolaylı olarak etkilerken, kent surlarının kendisi de kentin baskın niteliğinin ortaya çıkmasında doğrudan veya dolaylı biçimde etkili olmuştur.

Antalya bölgesindeki yerleşimin kökenlerinde bölgenin doğal özellikleri yatmaktadır. Kıyıya paralel ilerleyen dağ sırasının önünde yer alan verimli ve su kaynakları açısından geniş ova yerleşim açısından uygun şartları oluşturmuş ve farklı topluluklar arasındaki rekabeti mümkün kılmıştır. Kentin özel konumun kökenlerinde ise, falezler boyunca devam eden kayalıklardaki en geniş girinti olması ve doğal bir liman hüviyetinde olması bulunmaktadır. M.Ö. 3 yüzyıllarda, bölgedeki yerleşim aktif bir ticaret merkezine dönüşmüş olmalıdır. Kentin ilk savunma sistemi, niteliği belirsiz olmakla birlikte, olasılıkla çevredeki kentler örnek alınarak, bu dönemde inşa edilmiş olmalıdır. Kentin sur çizgilerinin kökeninde, yerleşim için inşa edilmiş teraslama duvarlarının bulunması olasıdır (Varkıvanç 2008). Büyük olasılıkla, kentin ilk savunma sisteminin inşasını, kentin hâkim niteliği olarak öne çıkmaya başlayan ticari niteliği tetiklemiştir.

Ticari niteliği artan ve savunma sistemi ile tahkim edilen kent, diğer kentlerin ve devletlerin dikkatini çekmiş olmalıdır, dolayısıyla kentin Bergama Krallığı tarafından ele geçirilmesinde surların etkisi bulunmaktadır. Bergama Krallığı'nın hakimiyeti altında kent önemli bir siyasi, ekonomik ve askeri merkez haline gelmiş, Bergama filosu için bir üs haline gelmiştir (Süer 2006; Gökalp 2008). Bu gelişmeler kentin savunma sisteminin ciddi biçimde tahkim edilmesini zorunlu kılmıştır. Kent olasılıkla bu dönemde limanın kuzeyinde kalan alanı akropolis olarak kullanarak limanın doğusunda yayılmış olmalıdır. Olasılıkla, doğu sınırını III numaralı sur çizgisi, kuzey sınırını I numaralı sur çizgisi belirlemiştir; böylece şehir hem savunulmaya daha elverişli bir çizgi izlemiş, hem de diğer yapılara mekânsal olanak sağlamış olmalıdır (Tanyeli 1987; Yılmaz 2002; Süer 2006; Varkıvanç 2008; Kurt 2010). Kentin bu dönemdeki batı sınırı ise belirsizliğini korumaktadır.

Roma Dönemi'nde tesis edilen istikrar ve güvenlik ortamı kentin gelişmesini tetiklemiştir; refah artmış, nüfus çoğalmış, kent genişlemiştir. Kentin genişlemesi sonucunda ortaya çıkan yeni kent parçalarını korumak için I numaralı sur duvarı inşa edilmiştir (Yılmaz 2002; Yağcı 2009). Hâkim güvenlik ortamına ve çevre kentlerde görülen, kamu binalarında kullanmak üzere gerçekleştirilen sur yıkımlarına rağmen I numaralı sur duvarının inşa edilmesi, kentte yoğun biçimde bulunan memur nüfusun kendisini koruma ihtiyacından veya kentin su kıyısında yer almasından kaynaklanan güvenlik zafiyetinden kaynaklanıyor olabilir. Öte yandan bu dönemde, II ve III numaralı

iç sur duvarlarındaki malzemelerin devşirme malzeme olarak kullanıldıkları tahmin edilmektedir (Varkıvanç 2008). Olasılıkla bu dönemde, I numaralı sur duvarı ile kente yeni bir alan kazandırılmasına rağmen bunun da yetersiz olduğu ve sur dışında taşmaların gerçekleştiği tahmin edilmelidir. İstikrar ve güven ortamı sonucunda kentin askeri üs niteliği geri plana düşmüş, ticari merkez niteliği ön plana çıkmıştır. İstikrar ve güvenlik ortamı ayrıca surların önemini kaybetmesine sebep olmuş, sur dışında kalan arazilerin kullanımı mümkün olmuş, kent ve çevresindeki yerleşimler tarımsal üretim anlamında ilerleme kaydedebilmiştir. Bunun sonucunda kentin tarımsal merkez niteliği de ön plana çıkmıştır.

Kentin Roma hakimiyeti altında bulunduğu dönemde, kentte yoğun biçimde bulunan memur nüfusun kentin savunma sistemine olan etkisi, Hıdırlık Kulesi'dir. İtalya Yarımadası'nda yaygın bir biçimde görülen bu mezar yapısı Anadolu'daki tek örnektir, yapının inşasında olasıyla Antalya'daki yoğun memur, Latin nüfusun etkisi bulunmaktadır (Alp 2005; Aşınmaz 2015; Çakmak 2018). Bu yapı, daha sonraki tarihlerde kentin savunma sistemine dahil edilmiştir; dolayısıyla kentin sosyal dokusu, savunma mimarisinin niteliğini etkilemiştir.

3. yüzyılla birlikte, istikrar ve güvenlik ortamı gerilemeye başlamıştır (Gökalp 2009). Bunun sonucunda kentin ticari ve tarımsal merkez niteliği peyderpey azalırken, askeri üs niteliği yeniden önem kazanmaya başlamıştır. Sonuçta, bölgedeki diğer kentlerde olduğu gibi, Antalya kent surları da önem kazanmıştır. Olasılıkla bu dönemde, II ve III numaralı iç surlar yeniden ayağa kaldırılmış, Hıdırlık Kulesi kentin savunma sistemine dahil edilmiştir (Varkıvanç 2008).

Geç 7. yüzyıldan itibaren, Arap Akınları sonucunda Bizans geniş çaplı dönüşümler geçirmiştir; bu dönemde Bizans kenti pek çok alanda etkisini kaybetmiş ve küçülmüştür. Antalya bu dönemde tipik kale kent özellikleri sergilemektedir; güçlü surlara sahiptir ve örgütlü bir ticaret alanı bulunmaktadır. Bu iki özelliği sayesinde, bölgedeki diğer kentler arasında lider konumuna ulaşmıştır. Kentin kazandığı önem, savunmaya duyduğu ihtiyacı arttırmıştır. Bunun sonunda gömlek surları inşa edilmiş, gömlek surlarının önünde hendek açılmış, surlarda çeşitli tamiratlar yapılmıştır (Tanyeli 1987; Ponting 2019; Yılmaz 2002; Sönmez 2009). Kentin savunma gücü, yani kendini koruma kapasitesi arttıkça; siyasi, askeri ve ticari olarak elde edebileceği potansiyel de yükselmiş, bu iki olgu birbirini beslemiştir. Kentin bu dönemde öne çıkan nitelikleri ticari merkez ve askeri üs olmuştur.

Antalya kenti, Türkler'in Anadolu'da etkinlik sağlaması sonucunda Türk baskısı ile yüzleşmek zorunda kalmış, bir kale kent olarak ayakta kalmakta zorlanmıştır (Çimrin 2005). Yine de kentin, Türk akıncılar tarafından çevrilmesine rağmen, bir yüzyıldan uzun bir süre direniş göstermesinde kent surları etkili olmuştur. Surlar savunma konusunda yetersiz kaldığında Türkler'e haraç verilmiştir (Kozcaz 2014). Bu durum Antalya surlarının iktisadi yönünü belirtmektedir. Çevresi peyderpey kuşatılan kent, kaçınılmaz olarak hâkim siyasi irade tarafından ele geçirilmiştir. Bu durum, surların ne kadar tahkim edilseler dahi, etkilerinin yerel düzeyde kaldığını gösteren önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Kentin taşıdığı potansiyelin farkına varan Türkler, kenti ele geçirmiştir. Ayrıca kent, Selçuklular tarafından kışlık başkent olarak tercih edilmiştir (Aktüre 1975). Bu

tercihte surların sağladığı güvenlik ve korunaklı bir iç kaleye sahip olması etkili olmuş olmalıdır. Anadolu Selçuklular, kentin ticari hayatını canlandırmak için de girişimlerde bulunmuşlardır (Turan 2004; Kısa ve Malhut 2020). Sonuçta siyasi ve ticari merkez olan kentin surlarını tahkim etme ihtiyacı bir kez daha kendini göstermiş, surlarda kapsamlı tamiratlara girişilmiştir. Bu dönemde, kentin iç surlarının, şehirdeki Türk ve Rum etnisiteleri ayırmak üzerine inşa edildiğine dair iddialar bulunsa da; iç surların kökeninde, şehrin Helenistik Dönem'e ve Roma Dönemi'ne dayanan altyapısı bulunuyor olmalıdır. Genel güvenlik ihtiyacı sonucunda tahkim edilen iç surlar; olasılıkla doğal bir süreç sonucunda kentin farklı etnisitelerini ayırmış olmalıdır. Bu konudaki en makul senaryo, kentin ele geçirilmesi ile II numaralı sur çizgisinin gerisinde kalan alanın Türklere tahsis edilmesi, II numaralı sur duvarının bu ayrımı vurgular biçimde düzenlenmesi, Rumların, kentin merkezinin dış dışında kalan, III numaralı sur çizgisi ile dış sur arasına yerleşmesi, kentin II numaralı sur çizgisi ile III numaralı sur çizgisi arasında kalan alanına Antalya'ya göçen Türklerin yerleştirilmesi, fakat aynı zamanda bu bölümün, kentin ticari hayatına ev sahipliği yaptığı düşünüldüğünde daha karmaşık bir yapıya sahip olduğu, olarak belirmektedir. Kent, Anadolu Selçuklu Dönemi'nde ticari ve askeri nitelikleri ile öne çıkmıştır.

Anadolu Selçuklu hakimiyetinin yitirilmesinin ardından kent Moğollar, Hamitoğulları, Lusignanlar, Karamanoğulları ve Osmanlılar arasındaki güç mücadelesinin ortasında kalmıştır (Karaca 1997; Alpan 2013; Özcan 2017). Kentin ve surlarının bu dönemde geçirdiği fiziki değişimler netlikten uzak olsa da; yerel çatışmalar, kentin askeri üs niteliğini pekiştirmiş, fakat ticari merkez özelliklerini zayıflatmış olmalıdır.

15. yüzyıl başlarında, kesin Osmanlı hakimiyetine giren kent, ekonomik canlanmadan faydalanmıştır. Tesis edilen istikrar ortamı sayesinde kent sur dışına taşmaya başlamış ve yeniden ticari bir merkez olarak öne çıkmıştır (Aktüre 1975; Armağan 1997; Aydın 2010; Tızlak 2010). Osmanlı Dönemi'ndeki kale teşkilatı Antalya kent surlarında da vuku bulmuştur (Moğol 1990). Surlar bu dönemde salt savunma yapısı olmanın ötesinde, askeri bir hiyerarşinin var olmasını sağlamış, mevcudiyetleri ile, kendilerine bağımlı askeri, sosyal ve ekonomik hayatı teşkil etmişlerdir. Bu durum, Antalya kent surlarının mekandaki fiziki varlığının, nasıl hayat bulduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu dönemde kentin ticari niteliği ön plana çıkmıştır.

Osmanlı Devleti'nin yaşadığı genel gerileme sonucunda, sur dışına taşma eğilimi kesintiye uğramıştır, kentin ticari merkez niteliği zayıflamıştır. Bu dönem boyunca Antalya çeşitli isyanlara ev sahipliği yapmıştır (Aydın 2010; Dayar 2020a). Bu isyancıların, Antalya'yı tercih etmesinde, kentin sahip olduğu güçlü ve tahkim edilmiş sur duvarları etkili olmuş olmalıdır. Nitekim dış düşmana karşı inşa edilen surlar, hâkim gücün zayıflık dönemlerinde iç çatışmaları da cesaretlendirmiş gözükmektedir. Ayrıca kimi çatışmalarda surlar, taraflar arasındaki diplomasiyi yürütülmesini mümkün kılan öge olarak da öne çıkmaktadır. Bu dönemde kentin ticari niteliği zayıflasa da devam etmiş, iç çatışmalar sebebiyle askeri üs niteliği önem kazanmıştır.

19. yüzyılın ortalarından itibaren Antalya'nın ve surların, imparatorluğun içinde bulunduğu genel gerileme sürecinden etkilendiğini tespit etmek mümkündür (Dayar 2020a, Kısa ve Malhut 2020). Bu dönemde, seyyahların kente yönelik ilgisinde, tarihsel bir bilincin oluşmaya başladığı tespit edilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Dönemi'nde kent surları, Fransız filosuna karşı savunma amacıyla kullanılmıştır (Çimrin 2007a). Böylece surlar son kez amacına uygun biçimde kullanılmış, sıcak çatışmanın konusu olmuştur. Bu dönemde kentin askeri üs niteliğinin ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Fakat tehdidin, deniz üzerinden gelmesi, kara surlarının durumunu büyük oranda etkilememiş olmalıdır. Dolayısıyla gerisindeki tarım arazilerine ulaşabilen kentin, tarımsal özelliği de ön planda olmalıdır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte Antalya, yeni ve modern bir siyasi iradenin hakimiyeti altına girmiştir. Modernliğin surlar üzerinde tezahürü ise yıkım olmuştur (Alpan 2013). 1914 yılında Tophane bölgesi civarında surlar yıkıma uğramıştır, enkazları uzun yıllar burada kalmıştır (Çimrin 2005). 1929'dan başlayarak, Kalekapısı'ndan Hıdırlık Kulesi'ne ilerleyen surlar yıkıma uğramıştır. 1945'lerin sonunda da deniz surların yıkım gerçekleşmiştir. Bu yıkımlar çoğunlukla siyasi iradeler arasında çatışmalara da yol açmıştır (Çimrin 2007a). Surların bakımsızlıktan, yerel halkın kendine alan açmayı istemesi ve münferit olaylar neticesinde de peyderpey yıkıma uğradığı tahmin edilmektedir. Bu dönemde sur dışına taşan kent, tarımsal merkez olarak yeniden canlanmıştır. Cumhuriyetle birlikte surların, kentin niteliğini belirleme konusundaki etkisi de yitirilmiştir.

1950'lerde başlayan ve 1970'lerde hız kazanan süreç sonucunda Kaleiçi'nin sosyoekonomik yapısı dönüşüme uğramıştır (Esengil 2017). Antalya, merkezi irade tarafından bir turizm merkezine dönüştürülmek istenmiştir (Dayı 2019). Koruma kültürünün ortaya çıkması ve turizmin bir devlet politikası olarak benimsenmesi sonucunda Antalya'nın bir turizm merkezi niteliği kazanması, kent surlarının korunmasını gündeme getirmiş ve önemli kılmıştır.

Denilebilir ki; kentin sahip olduğu doğal savunma özellikleri ve surlar, kentin askeri niteliğinin ön plana çıkmasını sağlamış, bu durum da surların takviyesine sebep olmuştur. Kentin ticari bir merkez olarak öne çıkmasında istikrarlı dönemlerde surlar etkin olmamışken, istikrarsız ve yerel çatışmaların hâkim olduğu dönemlerde surlar, ticaretin güvenli alanda devam etmesini sağlamıştır. Kentin savunma ihtiyacı duymadığı, surların önemsizleştiği dönemlerde kent, çevresini kuşatan verimli tarım arazilerinden faydalanabilmiş, tarımsal merkez olarak öne çıkabilmiştir. Modern dönemde ise kentin turizm potansiyeli fark edilmiş, doğal ve tarihi potansiyeli turizm merkezi olarak öne çıkmasını sağlamış, bu öne çıkış surlar gibi tarihi yapıların korunmasını mümkün kılmıştır (Şekil 5.1, Şekil 5.2). Surların gelişim süreci, kentin tarihsel geçmişi ile doğrudan ilintilidir (Şekil 5.3).

Kentin en önemli kapılardan biri, günümüzde kentin simgesi haline gelmiş olan, Hadrianus Kapısı'dır. Bu kapı olasılıkla dış surlarla birlikte Roma Dönemi'nde inşa edilmiş, Hadrianus'un kente ziyareti üzerine yeniden, anıtsal biçimde inşa edilmiştir. Kapı, Roma Dönemi'nde, surlar üzerinde, kentin siyasi ve ticari bağlantılarını mimleyen bir noktadır (Yılmaz 2002; Gökalp 2009). Milattan sonraki ilk bin yılın sonunda, Bizans'ın gerilemesi ve kapıdan çıkan ticaret yolunun ulaştığı doğudaki şehirlerin çökmesi sonucunda bu kapı kapatılmış, ayrıca bir kısmı şapel olarak kullanılmıştır (Okatan 2004). 19. Yüzyılın sonunda, kapının yerinde açıklık olduğu keşfedilmiş, kapı yeniden gün yüzüne çıkarılmış, 1956 yılında kapsamlı restorasyona uğramıştır (Çimrin 2005; Süer 2006; Çimrin 2018). Sonuç olarak, Hadrianus Kapısı, dolaylı olarak kentin

planını etkilemiş; ticari ve siyasi bağlantılarını mimlemiş; siyasi, sosyal ve ekonomik süreçlerden doğrudan etkilenmiştir, günümüzde turistik bir nokta olarak dikkat çekmektedir.

Kalekapısı ise, tez çalışmasında detaylı olarak bahsedilen bir başka kapıdır. Bu kapı, Hadrianus Kapısı'nın kapatılması ile M.S. 10. Yüzyılda önem kazanmış gözükmeaktadır. Kapı, bu dönemde olasılıkla kentin tek açık kapısıydı (Sönmez 2009). Bu durum, büyük olasılıkla ticari aksların değişmesi sonucunda gerçekleşmiştir. Kapının mevcut konumu, limandan başlayan ve kenti kat eden ticari aksın yönünü de tayin etmemizi mümkün kılmaktadır. Büyük olasılıkla bu akslardan biri limandan başlayarak, Kırkmerdiven'i tırmanıp, II numaralı sur duvarının önünden Uzunçarşı Sokak'ı takip ederek Kalekapısı'na ulaşmakta, bir başka aks ise yine limandan başlayarak, Liman Kapısı'nın altından topografya çizgisini izleyerek Kalekapısı'na ulaşmaktaydı. Kentin tek kapısı olması, Anadolu Selçuklu Dönemi'nde de devam etmiş gözükmeaktadır (Yılmaz 2002). Osmanlı Dönemi'nde kent sur dışına taşarken de buradan taşmıştır (Aktüre 1975). Dolayısıyla bu kapı, kentin taşma yönünü tayin etmiş gözükmeaktadır. Kalekapısı, önemini 19. Yüzyılın sonuna kadar korumuş, daha sonra yıkıma uğramıştır. Fakat kapı yıkıma uğramasına karşın, kentin gelişim ekseninin referansını buradan alması sonucunda, buradaki mevki, 20. Yüzyılda da kentsel bir odak olmaya devam etmektedir. Yaklaşık bin yıl boyunca kentin temel aksını bu kapı, dolayısıyla sur yapıları belirlemiş gözükmeaktadır.

Kent surlarının mimarlık tarihi yazımında siyasi, sosyal ve ekonomik bağlamlar ile ilişkileri bakımından yeterince irdelenmemiş oldukları, kent surlarına ilişkin değerlendirmelerin genelde fiziksel yapı ile sınırlı kaldığı görülmektedir. Kentin tarihine dair konular irdelenirken, kentin temel nitelikleri, kentin temel niteliklerine katkı sunan, kenti kuşatan ve tarih boyunca önemini koruyan sur yapıları mutlaka dahil edilmelidir. Bu çerçevede, Antalya kent surları da tarihyazımı açısından önemli maddi kültür verileridir. Fiziksel yapıları içerisinde barındırdıkları kitabeler, devşirme malzemeler ve farklı tarihsel katmanlar farklı dönemlerin siyasi, sosyal ve ekonomik bağlamlarının daha etkin bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır.

Antalya kentinin antik dönemdeki durumunu araştırmak için yapılan çalışmalarda, kentin sınırları, yani sur çizgileri dikkate alınmalıdır. Kentin Helenistik dönem agorasının ve diğer yapılarının lokasyonunun tespitinde, sur çizgileri dikkate alınarak, çalışmalar bütüncül bir bakışla ilerletilmelidir. Hadrianus Kapısı'nın inşa tarihi söz konusu edildiğinde, I numaralı sur duvarının oluşum süreci mutlaka göz önüne alınmalıdır. Kentin Bizans ve Anadolu Selçuklu Dönemi tersanesinin yerini tespit etmeye niyetlenen çalışmalarda, sur yapılarındaki tamiratların yerleri ve kent içinde genel aksın konumlanışını yol gösterici olmalıdır ve dikkate alınması önem arz etmektedir.

Osmanlı Dönemi'nde Antalya'daki kale teşkilatının detayları, surların geçirdiği tamiratlar konusunda Osmanlı Dönemi'ne ait belgeler incelenerek detaylı çalışmalar yapma imkânı bulunmaktadır. Ayrıca, özellikle 19. Yüzyıldan itibaren sur kapılarına dair kapsamlı çalışmaların yapılması mümkün gözükmeaktadır.

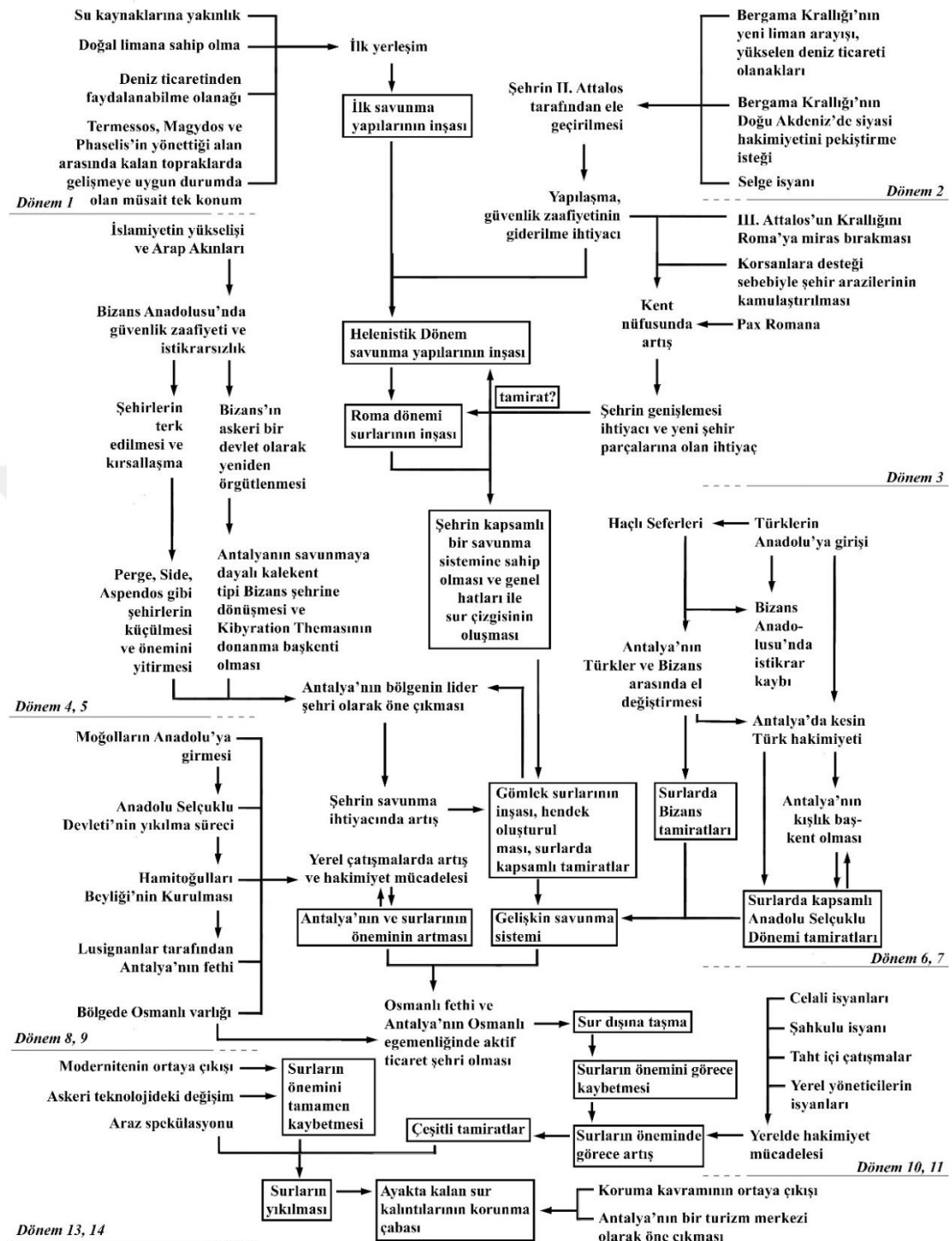
Kent surlarının yıkım sürecinde modernite ile birlikte dünyadaki genel eğilimin rolü olsa da, ve bu konuda karşılaştırmalı çalışmalara ihtiyaç duyulsa da, arazi spekülasyonu ve ekonomik olarak kazanç sağlama amacı göz ardı edilmemelidir. Buna

karşın, günümüzde kent surları gibi tarihsel öğelerin turizm faaliyetleri açısından çekim noktaları oluşturma potansiyeli keşfedilmiştir. Kentsel surların algılanmasındaki bu nispeten yeni farkındalığın kültürel mirasın korunmasına ve geleceğe sağlıklı aktarımına katkı sağlayabilecek yönleri değerlendirilmelidir.

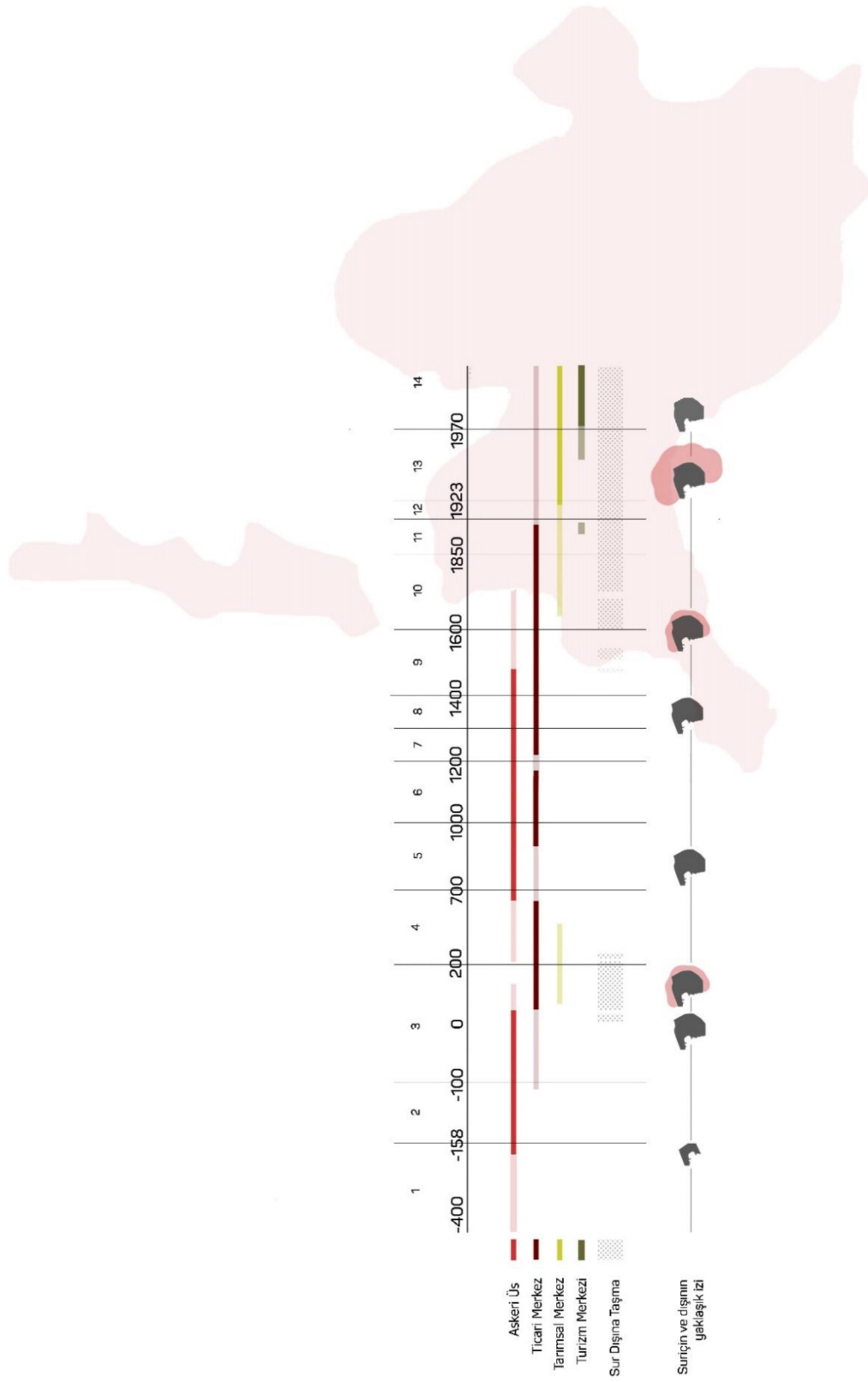
Sur dışına taşma sürecinden önce iç surlar, sur dışına taşma gerçekleştikten sonra dış surlar, kentteki ayrımları pekiştiren, bazen bu ayrımlara yön veren, siyasi, sosyal, ekonomik anlamlara tekabül etmektedir. Örneğin, Anadolu Selçuklu Dönemi'nde iç surlar etnisiteler arasındaki bir ayrımı gündeme getirirken; sur dışına taşma sürecinin ardından surlar, geleneksel ile modern kenti ayırıyor gözükmektedir. Dolayısıyla surların belli ölçüde bölgeleme gücü olduğu olduğu tespit edilmiştir ve kente dair geçmişe yönelik veriler araştırılırken iç surlar ve dış surlar bir sınır olarak ele alınabilir.

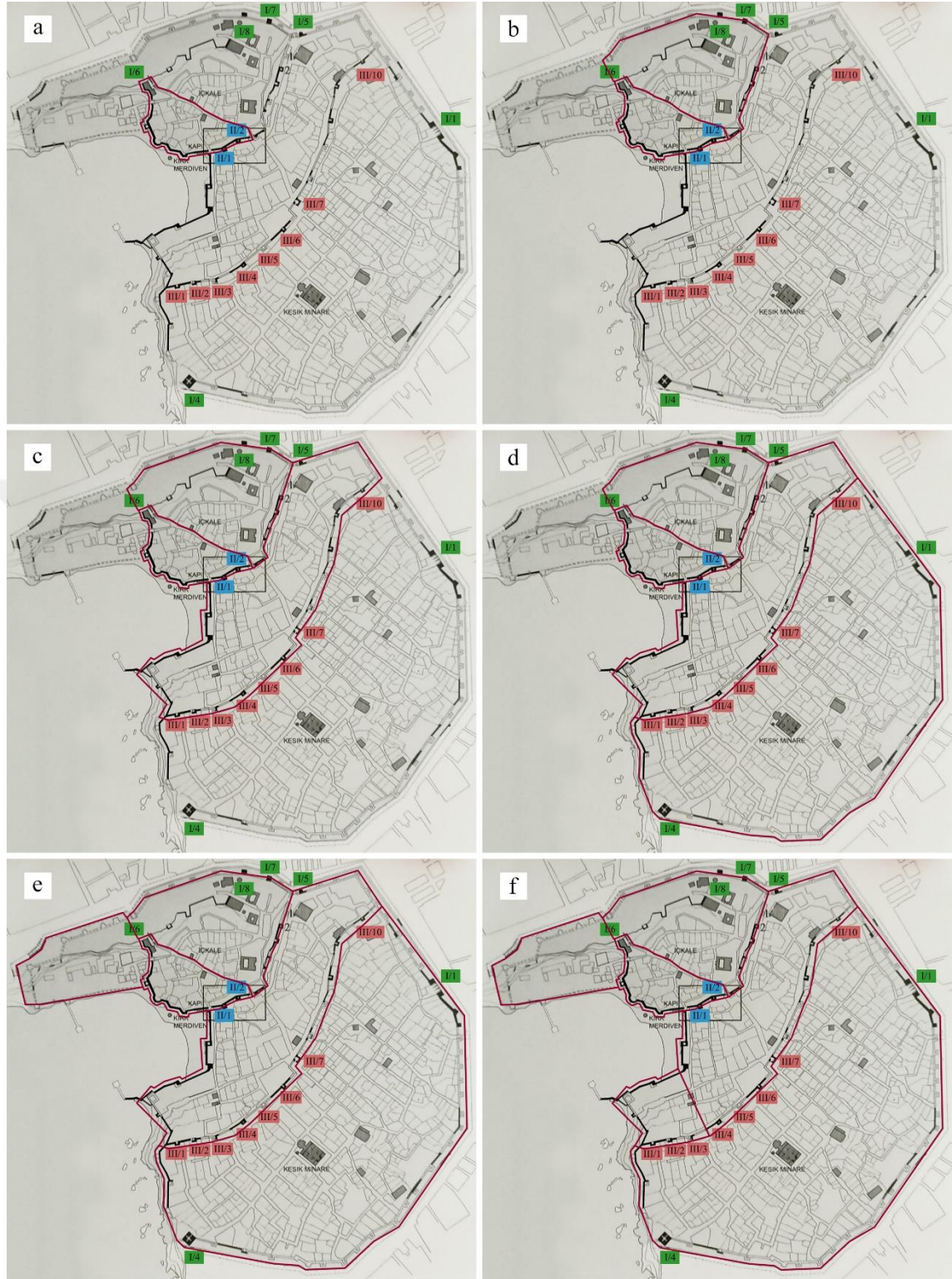
Kent surlarına dair araştırmaların geliştirilmesi için arkeolojik araştırmaların yapılması gerekmektedir. Yenikapı civarındaki bir inşaat kazısında, alan araştırması sırasında tesadüfen keşfedilen yapı, olasılıkla sur temellerine aittir (Şekil 5.4). Kazılar sonucunda, kentin tarihine ve surlara dair pek çok yeni bilgi edinileceği tahmin edilmektedir.

Kentin surları, kentin geçirdiği dönüşümlerin en büyük tanıklarındandır ve iki bin yıldan uzun bir geçmişe sahiptirler. Surlar, tarihin değişen şartlarına rağmen önemlerini hala korumaktadırlar. Antalya surları, Antalya kentinin taşıdığı potansiyel ve yükselen değeri ile birlikte, pek çok araştırmanın konusu olmayı hak etmektedirler.

Şekil 5.1. Tarihsel süreç içerisinde sur yapıları ile siyasi, sosyal ve ekonomik etmenler arasındaki karşılıklı ilişkiler ağı (Dikdörtgen içindeki maddeler sur yapılarının doğrudan ilgilendiren durumları göstermektedir) (Orijinal 2022)

Şekil 5.3. Tarihsel süreç içerisinde kentin sınırlarının olası değişimi **a)** Kentteki ilk yerleşimin olası sınırları, akropol alanı **b)** Genişlemiş akropol alanı **c)** Olasılıkla kentin Helenistik Dönem sınırları **d)** Olasılıkla kentin Roma dönemi sınırları **e)** Bizans Dönemi’nde tersane alanı için olası genişleme **f)** Anadolu Selçuklu Dönemi’nde tersane alanı için olası genişleme (Redford ve Leiser 2007, surların numaralandırılmasında Yılmaz (2002)’a başvurulmuştur, görsele müdahale edilmiştir)

Şekil 5.4. Alan araştırması sırasında Yenikapı civarında keşfedilen, olasılıkla sur kalıntısı (Orijinal 2022)

6. KAYNAKLAR

- Akarca, A. 1998. Şehir ve Savunması. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 236 s.
- Akdağ, M. 1964. Celali İsyanlarından Büyük Kaçgunluk 1603-1606. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(2): 1-49.
- Akın, Y. 2012. İS. III. – V. Yüzyıllarda Pamphylia Kentlerindeki Toplumsal Değişimler. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 145 s.
- Aktüre, S. 1975. 17. Yüzyıl Başından 19. Yüzyıl Ortasına Kadarki Dönemde Anadolu Osmanlı Şehrinde Şehirsel Yapının Değişme Süreci. *METU Journal of Faculty of Architecture*, 1 (1): 101-128.
- Alp, Ş. 2005. Antalya’da Bir Anıt Mezar Arkeolojisi, Rölöve-Restitüsyon-Restorasyon Projeleri, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 199 s.
- Alpan, A. 2013. Urban Restructuring Process Of Antalya Walled Town And The Roles of Stakeholders. Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 244 s.
- Anonim 1: Vikipedi Resmi Sitesi. [https://tr.wikipedia.org/wiki/Asya_\(eyalet\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Asya_(eyalet)) [Son Erişim Tarihi:05.05.2022].
- Anonim 2: <https://www.osmanlidevleti.gen.tr/hacli-seferlerinin-baslamasi/> [Son Erişim Tarihi:05.05.2022].
- Anonim 3: <http://www.eskiturkiye.net/4037/hadrianus-kapisi-antalya-1914> [Son Erişim Tarihi:05.05.2022].
- Anonim 4: <http://www.eskiturkiye.net/4038/hadrianus-kapisi-ve-sehir-surlari-antalya-1914> [Son Erişim Tarihi:05.05.2022].
- Anonymous 1: Maphill Official Website.
<http://www.maphill.com/turkey/antalya/maps/physical-map/> [Son Erişim Tarihi:05.05.2022].
- Anonymous 2: <http://www.hellenicaworld.com/Greece/Geo/en/Pergamon.html> [Son Erişim Tarihi:05.05.2022].
- Anonymous 3: Wikipedia Offical Website.
[https://en.wikipedia.org/wiki/Theme_\(Byzantine_district\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Theme_(Byzantine_district)) [Son Erişim Tarihi:05.05.2022].
- Anonymous 4: https://www.turkishclass.com/picture_3226?pid=3226 [Son Erişim Tarihi:05.05.2022].
- Archer, C.I., Ferris, J. R., Herwig, H.H., Travers, T.E. 2020. Dünya Savaş Tarihi. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 737 s.

- Argın, G. 2012. Changing Sense Of Place In Historic City Centers: The Case Of Antalya Kaleiçi. Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 205 s.
- Armağan, A. L. 1997. XVI. Yüzyılda Teke Sancağı (Tapu-Tahrir Defterlerine Göre). Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 381 s.
- Armağan, L. 2006. XVI. Yüzyılda Antalya. Ekinci, N., Akın, H. (Eds.) Son Bin Yılda Antalya Sempozyumu 18-19 Aralık 2003. Akdeniz Üniversitesi Basımevi, Antalya, ss. 97-115.
- Ashworth, G. J. 1991. War and The City. Routledge, London, 219 s.
- Aşınmaz, A. 2015. Antalya Kent Merkezi'nin Arkeolojik Haritası ve Lokalizasyon Sorunları. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 114 s.
- Aydın, E. Ö. 2010. Osmanlı Dönemi'nde, Antalya'da Vakıf ve İmar Çalışmaları. Atılğan, A. K. (Ed), Dünden Bugüne Antalya, Antalya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Antalya, ss. 149-152.
- Aydın, E. Ö. 2006. Antalya Kaleiçi'nde Koruma Etkinlikleri. Son Bin Yılda Antalya Sempozyumu, ss. 537-547, 18-19 Aralık, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Başgelen, N. 1998. Bir Zamanlar Antalya. Kentbank Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 22 s.
- Başok, G. Ç. 2016. Conservation History Of Cultural Heritage In Kaleiçi District In Antalya (From The 20th Century To Present Day). Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 254 s.
- Batmaz, E. Ş. 1996. Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 07.
- Baykara, T. 2004. Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi. IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 418 s.
- Bean, G. E. 1968. Turkey's Southern Shore. Praeger Publishers, New York, 188 s.
- Bosch, E. 1947. Antalya Bölgesinde Araştırmalar I – Antalya Kitabeleri. *Belleten*. 41(11): 87-125.
- Budak, M. A. 2016. İbn Battuta ve El-Ömeri'nin Anlatımıyla Geç Ortaçağ'da Antalya İle Alanya. *Cedrus Dergisi*, 4: 353-372.
- Certel, Y. B. 2019. Cumhuriyetin İlanından Günümüze Antalya'nın Kentsel Gelişiminin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 187 s.
- Çakmak, O. 2018. Roma Erken İmparatorluk Dönemi'nde Pamphylia Şehirciliği - Iulius Claudiuslar Ve Flaviuslar Dönemi. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, 208 s.

- Çimrin, H. 2005. Kuruluşundan Günümüze Antalya Kent Kronolojisi [İÖ 158 – 2005]. Antalya Ticaret ve Sanayi Odası Kültür Yayını, Antalya, 272 s.
- Çimrin, H. 2007a. Yakın Geçmiş Yolculuk Bir Zamanlar Antalya “Tarih, Gözlem ve Anılar” Cilt 1. Antalya Ticaret ve Sanayi Odası Kültür Yayını, Antalya, 640 s.
- Çimrin, H. 2007b. Yakın Geçmiş Yolculuk Bir Zamanlar Antalya “Tarih, Gözlem ve Anılar” Cilt 2. Antalya Ticaret ve Sanayi Odası Kültür Yayını, Antalya, 640 s.
- Çimrin, H. 2017. Antalya’da Tarihi Camiler, Medreseler, Türbeler, Mezarlıklar ve Kiliseler. Antalya Ticaret ve Sanayi Odası Kültür Yayını, Antalya, 176 s.
- Çimrin, H. 2018. Antalya Kaleiçi - Tarih Gözlem ve Anılar. ATSO Eğitim ve Araştırma Kültür Vakfı, Antalya, 320 s.
- Danieloğlu, D. E. 2010. 1850 Yılında Yapılan Bir Pamphylia Seyahati, Suna - İnan Kırış Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya, 162 s.
- Davis, E. J. 2006. Anadolu: 19. Yüzyılda Karya, Frigya, Likya ve Pisidya Antik Kentlerine Yapılan Bir Gezinin Öyküsü, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 294 s.
- Dayar, E. 2020a. Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Dönemlerinde Antalya Kaleiçi ve Çevresi. *METU Journal of Faculty of Architecture*, 37 (2): 59-84.
- Dayar, E. 2020b. 1815 Haritası’nda Antalya Kalesi: Surlar, Kapılar, Burçlar. *Belleten*. 300 (84): 667-716.
- Dayar, E. 2021. 20. Yüzyılın İlk Yarısında Antalya’nın Kentsel Gelişimi (1908-1950). *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 33 (1): 125-160.
- Dayı, E. B. 2019. The Formation of A Modern City: Antalya: 1920s-1980s. Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 284 s.
- Doğan, A. 2012. 19. Yüzyılda Teke Sancağı Antalya Merkez Kazasının Sosyo-Ekonomik Yapısı. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 397 s.
- Duggan, T. M. P. 2003. Recorded Earthquakes In Antalya Province and Adjacent Areas – An Incomplete List, Remarks and Comments. Son Bin Yılda Antalya Sempozyumu, ss. 499-536, 18-19 Aralık, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Esengil, Zeynep. 2017. Antalya’da 1980 Sonrası Yaşanan Dönüşümün Kavramsal İzdüşümleri, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, 238 s.
- Eskidemir, K. 2016. Kent Morfolojisi ve Kültür: Anadolu ve İtalya Kentleri Karşılaştırmalı Analizleri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 129 s.
- Foss, C. 1996. Cities, Fortresses and Villages of Byzantine Asia Minor (Vol. Chapter IV). Ashgate Publishing Company, Aldershot, 356 s.

- Gordlevskiy, V. A. 2019. Küçük Asya'da Selçuklular. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 340 s.
- Gökalp, N. 2008. Attaleia Kent Tarihi ve Yazıt Korpusu. Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 253 s.
- Gül, M. 2006. Antalya Kent Merkezi Kültür ve Turizm Gelişim Bölgesinde Yer Alan Sit Alanları Ve Bu Alanlarda Antalya Büyükşehir Belediyesince Başlatılan Çalışmalara İlişkin Genel Bir Değerlendirme. *Planlama Dergisi*, 16 (4): 121-146.
- Güven, S. 1986. Anadolu'da Roma Takları. IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı, ss. 103-109, 26-30 Mayıs, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Hamamcıoğlu, C., Kerestecioğlu, F. 2007. Akdenizde Topoğrafyasını Koruyan Ortaçağ Limanları ve Turizmin Çevresel Etkileri: Alanya Hisariçi Mahallesi, Antalya İçkale Mahallesi, Girne Tarihi Liman Mahallesi. *Megaron Dergisi*, 2 (2): 108-132.
- Hirst, P. 1997a. The Defence of Places: Fortification as Architecture, *AA Files*, 33: 13-26.
- Hirst, P. 1997b. The Defence of Places: Fortification as Architecture, *AA Files*, 34: 6-17.
- Karaca, B. 1997. XV. VE XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı. Doktora Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, 508 s.
- Karaca, B. 2010. Osmanlı Dönemi Antalyası: XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı'nın Siyasi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik ve Askeri Durumu. Atılğan, A. K. (Ed), Düünden Bugüne Antalya, Antalya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Antalya, ss. 117-144.
- Kısa, A., Malhut, M. 2020. Antalya Limanı'nın 19. Yüzyıl Sonu ve 20. Yüzyıl Başında Anadolu Liman Trafiği ve Deniz Ticaretindeki Yeri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 35 (2): 603-630.
- Koçak, F. N. 2013. Tarihte Alanya. Alanya Ticaret ve Sanayi Odası, Konya, 718 s.
- Kostof, S. 1999. The City Assembled: The Elements of Urban Form Through History. Thames&Hudson, Londra, 320 s.
- Kozcaz, Ü. 2014. Denizli, Antalya ve Isparta Havalisindeki Haçlı Faaliyetleri. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 91 s.
- Kurt, Ö. 2010. Kaleiçi'nin (Antalya) Kuruluşundan 16. Yüzyıla Kadar Mekânsal Değişimi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 203 s.
- Leach, A. 2017. Mimarlık Tarihi Nedir?. Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 150 s.

- Liebeschuetz, W. 1999. Antik Kentin Sonu. Rich, J. (Ed.), Geç Antik Çağda Kent, Homer Kitabevi, İstanbul, ss. 1-47.
- Madran, E. 2001. Koruma İmar Planları ve Antalya Kaleiçi örneği. *Mimarlık*, 297: 32-34.
- Mitchell, S. 1993. Anatolia. Land, Men, and Gods in Asia Minor. Volume I: The Celts in Anatolia and the Impact of Roman Rule. Clarendon Press, Oxford, 266 s.
- Okatan, F. 2004. Attaleia Kent Kapıları. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 104 s.
- Moğol, H. 1990. Şer'iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antalya. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 193 s.
- Önen, N. T. 2008. Pheselis Antik Kenti ve Teritoryumu. Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 433 s.
- Özcan, K. 2005. Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Model(ler)i. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 385 s.
- Özcan, Ö. B. 2017. Lusignanların 1361 Yılında Antalya'yı (Adalia) İşgalinin Ardında Yatan Sebepler. *The Journal of Mediterranean Civilisations Studies*, 5 (1): ss. 397-409.
- Özdemir, R. 1990. Osmanlı Dönemi'nde Antalya'nın Fiziki ve Demografik Yapısı (1800-1867). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 7 (1): 133-166.
- Özgen, H. M. 2009. Anadolu'da Roma Dönemi Takları ve Tak Biçimli Kent Kapıları. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 111 s.
- Pekman, A. 1973. Son Kazı ve Araştırmaların Işığı Altında Perge Tarihi - History of Perge. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 119 s.
- Ponting, C. 2020. Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi. Alfa Yayınları, İstanbul, 872 s.
- Redford, S., Leiser, G. 2008. Taşa Yazılan Zafer Antalya İçkale Surlarındaki Selçuklu Fetihnamesi. Suna - İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya, 184 s.
- Roth, L. M. 2019. Mimarlığın Öyküsü. Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 720 s.
- Sönmez, C. C. 2009. Antalya Kenti Kalesi'nin Tarihi Burçlar, Kapılar ve Sur Duvarları. Mimarlar Odası Antalya Şubesi Yayınları, Antalya, 214 s.
- Serpen, G. 2019. 19. Yüzyıl Ortalarında Antalya'nın Sosyal Ve Ekonomik Durumu (1844-1845 Tarihli Temettuat Defterlerine Göre). Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 129 s.

- Speller, E. 2003. Following Hadrian: A Second – Century Journey Through the Roman Empire, Oxford University Press, New York, 361 s.
- Süer, A. 2006. The Analysis Of Historical/Cultural Pattern Developoment And Conservation Plans Of Antalya Kaleiçi. Yüksek Lisans Tezi, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, İzmir, 90 s.
- Şahin, S. 2004. Hellenistik ve Roma Çağlarında İznik/Nikaia. Akbaygil, I., Aslanapa, O., İnalçık, H. (Eds.), Tarih Boyunca İznik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, ss. 3-23.
- Şimşek, C. 2019. XIII. Yüzyılda Selçukluların Antalya ve Alanya Yöresindeki Siyasi ve Ticari Faaliyetleri. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 112 s.
- Tanyeli, U. 1987. Anadolu - Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11. - 15. yy). Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 282 s.
- Taşkıran, M. 2017. Sillyon Antik Kenti Savunma Sistemi ve Pamphilya Bölgesindeki Konumu. Pamukkale Üniversitesi, Doktora Tezi, 623 s.
- Tekin, O. 2019. Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş. İletişim Yayınları, İstanbul, 351 s.
- Tekindağ, Ş. 1977. Teke-eli ve Teke-oğulları. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 7-8: 55-94.
- Tırpan, A. A. 1990. Stratonikeia'nın Şehir ve Sur Planı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 5: 217-234.
- Tızlak, F. 2010. Türk Hakimiyetinde Teke Yöresinin Sosyal Tarihi (XX. Yüzyıla Kadar). Atılğan, A. K. (Ed), Düünden Bugüne Antalya, Antalya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Antalya, ss. 153-163.
- Turan, O. 2004. Selçuklular Zamanında Türkiye. Ötüken Neşriyat, İstanbul, 761 s.
- Türkmen, M. 2001. Perge Aşağı Şehir Surlarında Roma Dönemi Uygulamalarına İlişkin Gözlemler. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 129 s.
- Ünver, N. E. 2019. Pamphylia Bölgesi Sur Sistemleri ve Kapı Yapıları. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 127 s.
- Varkıvanç, B. 2008. Surların Oluşum Süreci Üzerine Bazı Gözlemler. Redford, S., Leiser, G. (Ed), Taşa Yazılan Zafer Antalya İçkale Surlarındaki Selçuklu Fetihnamesi. Suna - İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya, ss. 55-61.
- Wycherley, R. E. 1991. Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu?, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 215 s.
- Yağcı, Ö. 2009. Antalya Tarihi Kent Merkezi Gelişim Süreci. *Planlama Dergisi*, 46 (2): 31- 49.

Yılmaz, L. 2002. Antalya (16. yüzyılın sonuna kadar). Türk Tarih Kurumu, Ankara, 163 s.

ÖZGEÇMİŞ

Tevfik Batuhan BARIM

ÖĞRENİM BİLGİLERİ

Yüksek Lisans	Akdeniz Üniversitesi
2020 - 2022	Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Antalya
2019 - 2020	İstanbul Teknik Üniversitesi
	Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Mimarlık Tarihi Programı, İstanbul
Lisans	İstanbul Teknik Üniversitesi
2014 - 2019	Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü (%100 İngilizce), İstanbul

MESLEKİ VE İDARİ GÖREVLER

Araştırma Görevlisi	Akdeniz Üniversitesi
2020 – Devam ediyor	Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Antalya